KISS ARTÚR

A néptömegek és a személyiségek történelmi szerepéről

SZIKRA

KISS ARTÚR

A NÉPTÖMEGEK ÉS A SZEMÉLYISÉGEK TÖRTÉNELMI SZEREPÉRŐL

SZIKRA

BUDAPEST 1956

A kéziratot megvitatta
az MDP Pártfőiskolájának
filozófiai tanszéke

Felelős kiadó a Szikra Könyvkiadó vezérigazgatója

I

A NÉPTÖMEGEK ÉS A SZEMÉLYISÉGEK TÖRTÉNELMI SZEREPÉRŐL SZÓLÓ IDEALISTA NÉZETEK BÍRÁLATA

Az embereknek a történelemben játszott szerepe már régen foglalkoztatja a történészeket, a filozófusokat és más tudósokat, akik a társadalom jelenségeire keresnek magyarázatot. E kérdésekre adott válasz alapján is a különböző teóriák és filozófiai pártok két fő irányra, materialistára és idealistára határolódnak el. Mint minden társadalmi kérdés értelmezésében, ebben is egyedül a marxizmus—leninizmus áll a materializmus alapján. Valamennyi többi nézet, tudatosan vagy akaratlanul az idealizmus álláspontján van.

A történelem során kialakult különböző elméletek közül a legrégibb a vallásos felfogás. A vallások lényegében tagadják az ember történelemformáló szerepét, és ezt a szerepet istennek, illetve más társadalomfeletti erőknek tulajdonítják. Különösen nagy szerepe van ennek a felfogásnak a ma is létező vallások közül a mohamedánoknál, akik a „sorsnak" tulajdonítják a történelmi eseményeket, vagy a kálvinisták „predesztináció" (eleve elrendelés) tanában, mely szerint az emberek sorsa már születésükkor eleve meg van határozva.

A vallási nézetektől eltérően a régi korok „világi" történetíróinak többsége a szubjektivizmus álláspontjára helyezkedett, amely az uralkodóknak, vezéreknek stb. tulajdonította a történelemalkotó szerepet. Eszerint a vezérek önkényesen formálják a történelmet. Ez az irányzat ezért a történelmi vezéralakok életének leírását vagy történelmi szerepük mindenáron való kimutatását tartotta feladatának. Ily módon a történelemírás különböző, az uralkodókkal kapcsolatos történetekről szóló, egyes véletlenszerű eseményeket leíró, erőszakolt magyarázatok halmazává vált. Az ilyenfajta történetírást gúnyolja ki Dobroljubov, a nagy orosz forradalmi demokrata: „... Történelmi könyveinkben mindent a személyiség befolyásának tulajdonítanak: az ál-

lamot úgy alapították, hogy volt egy nagy ember, aki megalapította; az állam úgy bukott el, hogy 5—6 uralkodó rosszul kormányozta és lehetővé tette az erkölcsök megromlását; az új vallás úgy jelent meg, hogy fellépett egy ember, aki kigondolta azt; a háború úgy veszett el, hogy a hadvezérek ügyetlenek voltak; felkelések azért törtek ki, mert néhány rosszszándékú ember fellázította a népet..."[1] Ez a szubjektivista felfogás a múltban uralkodó szerepet játszott a kizsákmányolókat szolgáló történetíróknál.

De a szubjektivizmus mellett mindenkor megtalálható a lényegében objektív idealista alapon nyugvó társadalommagyarázat, az előre meghatározott, elháríthatatlan végzetbe vetett hit, a fatalizmus is. A vallásos fatalizmust kivéve, ez a felfogás, különösen az újkorban, a tudományos társadalommagyarázat kísérleteként jelentkezett. A polgárság kialakulásával párhuzamosan fejlődött a tudomány. A polgárság tudósai, ideológusai felfedezéseikkel fokozatosan szorítják ki az önkényes magyarázatokat a természet jelenségeinek értelmezésében. Emellett — különösen a XVII. századtól kezdve — mindinkább törekszenek a társadalmi jelenségek tudományos magyarázatára is. Egyre több azoknak a tudósoknak a száma, akik elvetve a társadalmi jelenségek véletlenszerűségeken alapuló leírását, kutatják a társadalom szükségszerűségeit, keresik a társadalmat mozgató törvényeket. A francia polgári materialisták például tagadják a véletlent, és a természeti szükségszerűséget teszik a társadalmi jelenségek alapjává. Azt hirdetik, hogy minden társadalmi jelenséget meg lehet magyarázni anyagi okokkal — az uralkodók, a vezetők agyában vagy szervezetében bekövetkezett anyagi változásokkal. Világosan kifejezi ezt az elméletet Holbach, a francia polgári materialisták egyik kimagaslő képviselője: „... az emberi faj és minden egyes ember sorsa minden percben a természetben rejtőző, mindaddig észrevehetetlen okoktól függ, mígnem működésük megnyilvánul"[2]. „A természetben, ahol minden összefonódik, ahol minden hat és visszahat... nincs egyetlen atom, amely ne játszanék fontos és szükségszerű szerepet, ne váltana ki csodálatos hatásokat... Sok keserűség egy fanatikus epéjében, túlságosan felhevült vér egy hódító szívében, nehéz emésztés egy uralkodó gyomrában, egy asszony elméjén átsuhanó szerelmi szeszély: elégséges okok, hogy háborúkat kez-

[1] *Dobroljubov* Válogatott művei. 1. köt. Goszpolityizdat. 124. old. (oroszul).

[2] *Holbach.* A természet rendszere. Akadémiai Kiadó 1954. 173. old.

dessenek el, hogy az emberek millióit küldessék vágóhídra... országokat döntessenek gyászba és nyomorba... századokra kiható nyomorúságot és pusztulást terjesszenek el a Föld felszínén"[1].

A francia polgári materialisták nézetei fatalista jellegű nézetek. Ők azonban — mint láthatjuk — a történelmi eseményeket attól tették függővé, hogy a természeti törvények hatására mit tettek az uralkodók, a vezetők. Így, végső soron — anélkül, hogy tudatosan akarták volna — a szubjektivista felfogáshoz jutottak el. Hibás állásfoglalásuk ellenére érdemük volt, hogy harcoltak a vallásnak az isteni gondviselésről való nézetei, valamint a történelem véletlenszerű leírása ellen. Előrelépést jelentett továbbá az is, hogy igyekeztek felfedni a társadalom objektív törvényeit, amelyeket magyarázataikban anyagiaknak ismertek el.

A fatalista történetfelfogás képviselője volt Hegel is, aki — mint ismeretes — az abszolút szellem tevékenységére vezette vissza a különböző jelenségeket, így a társadalmiakat is: „Isten kormányozza a világot — írja —, kormányzásának tartalma, tervének megvalósulása a világtörténelem..." Hegel szerint a történelmi vezetők a „világszellem megbízottai", „akiknek személyes, magáncéljai magukban foglalják azt a szubsztanciális mozzanatot, amely a világszellem akaratát képezi"[2].

Fatalizmus hatja át a francia restauráció történetíróinak: Guizot-nak, Thierrynek, Mignet-nek a műveit is. Bár ők eljutnak az osztályharc, s ezzel a tudományos társadalommagyarázat felismeréséig, ennek, valamint más társadalmi eseményeknek az okát valamiféle „nemzeti", „népi", illetve vallási szellem munkálkodásában vélik megtalálni.

Ezek a magyarázatok, szemben az említett francia materialisták törekvéseivel, misztikus, szellemi okokra vezetik vissza a történelmet.

A szubjektivista és fatalista nézetek ugyan küzdenek egymással, de ellentétüket nem szabad abszolútnak tekinteni és eltúlozni, hiszen mindkét elmélet idealista. Emellett nem választja el őket valamiféle merev határ. Az egyik elmélet átcsap a másikba és fordítva. Ezt már láthattuk a francia polgári materialisták fatalizmusának a példáján. A fatalisták rákényszerül-

[1] Ugyanott, 171—172. old.

[2] Idézi *F. Konsztantyinov.* Az egyéniség és a tömegek szerepe a történelemben. Szikra 1949. 38., 37. old.

nek arra, hogy a történelmet meghatározó, társadalomfeletti erő és a ténylegesen cselekvő emberek között valamiféle összekötőt találjanak. Olyan valakit, aki az abszolút szellem akaratának közlője, képviselője és végrehajtója. A fatalizmus képviselőinek túlnyomó többsége, éppúgy mint a szubjektivisták, figyelmen kívül hagyja a néptömegek szerepét. Ezek a teoretikusok az abszolút szellem, isten stb. akaratának letéteményeseit — a világszellem megbízottait — szükségképpen a vezető személyiségekben jelölik meg. Végül is a vezetőktől válik függővé a történelmi esemény. Ez pedig szubjektivizmus.

A modern társadalomban egyaránt megtalálhatjuk mind a szubjektivista, mind a fatalista nézeteket. E felfogások mellett megjelennek olyanok is, amelyek leplezni igyekeznek igazi álláspontjukat, és azt hirdetik, hogy a szubjektivizmuson és a fatalizmuson túlemelkednek. E tanulmányban nem mutathatjuk be valamennyi ellenséges nézetet, csupán néhány mai elterjedtebb forma ismertetésére és bírálatára szorítkozunk.

1. Mai szubjektivista nézetek a személyiségek történelmi szerepéről és ezek bírálata

A szubjektivista felfogások szerint a társadalomban minden ember önkényesen, szabad akarata alapján cselekszik. Az egyes ember szándékát, gondolatait nem vagyunk képesek felmérni, ugyanígy nem tudjuk az egész társadalom szándékát felfogni. Ezért a történelemben, illetve a társadalomban nincs semmiféle törvényszerűség. A történelemtudomány csupán az események leírására szorítkozhat, de nem képes előrelátni, vagy valamiféle rendet találni az egyéni akaratok zűrzavarában. Ilyen nézeteket hirdettek az újkantiánusok, Rickert, Windelband és társaik. Ezt a felfogást képviselték a machisták is. Petzoldt a „természeti jelenségek egyértelműségéről" szóló „törvényében" kifejezetten tagadja még a feltételezését is annak, hogy a társadalomban törvények lennének. A társadalmi törvényszerűségek tagadása általános jellegzetessége a mai burzsoá szociológiának is.

A társadalmi törvények tagadásából kiindulva jutnak el a szubjektivisták ahhoz a következtetéshez, hogy az egyes kiemelkedő emberek teljesen önkényesen, minden korlátozástól mentesen cselekszenek, formálják a történelmet. A szubjektivisták szerint a történelem minden eseménye az uralkodók, hadvezé-

rek, politikusok, gondolkodók, nagy művészek vagy feltalálók, általában a vezetők műve. Ők: a „kiválasztottak", az „elhivatottak".

A szubjektivista felfogás különböző változatokban nyilvánul meg. Egyesek az uralkodók, a politikusok, a gondolkodók történetalkotó szerepét hajtogatják. Ilyen szubjektivista nézet volt az orosz narodnyikok elmélete a „hősökről". E nézetet bírálva jegyezte meg Plehanov gúnyosan, hogy a narodnyikok szerint a tömeg nullák halmaza, értéktelen valami mindaddig, míg a kritikus, az egyes az élükre nem áll. Csakis az egyes ad, a narodnyikok szerint, értelmet és értéket a tömegeknek.

A narodnyik nézetektől eltérő talajon és más célokkal alkotta meg Nietzsche a maga szubjektivista elméletét. Eszerint: „a tömeg senkik tömege", nyersanyag, eszköz az emberfeletti ember, az „übermensch" kezében, aki ezt a nyersanyagot belátása szerint használja fel. Nietzsche a kiválasztott kisebbség terroruralmának szükségességét hirdette a rabszolgává bélyegzett többség felett. Ezt a „filozófiát" a német fasiszták az állami bölcselet rangjára emelték. A német fasizmus veresége után pedig az angol-amerikai imperialista ideológusok igyekeznek felkarolni és a legkülönbözőbb változatokban terjeszteni. Dewey reakciós amerikai filozófus szerint: „Különleges, a jövőbelátás isteni képességével megáldott emberek csinálják a történelmet." A szubjektivista felfogás változata az imperializmus korában Robinson, amerikai professzor elmélete is, aki a társadalom fejlődését a gazdasági tényezőre vezeti ugyan vissza — azonban a gazdasági tényező meghatározójaként a nagytőkéseket, bankárokat, mágnásokat teszi meg.

A szubjektivizmust hirdették nálunk a felszabadulás előtt és még jócskán a felszabadulás után is, többek között, az úgynevezett szellemtörténészek. Ennek az irányzatnak a hívei uralkodó szerepet játszottak a magyar történetírásban, és nézeteik széles körben elterjedtek a magyar értelmiség körében. A szellemtörténészek a történelmet a lelkiélet fejlődéséből vezették le. Azt hirdették, hogy a történeti fejlődés útját, irányát, ütemét elsősorban a népek és vezéreik lelkialkata, műveltsége határozza meg. A történelem különböző eseményei szerintük a különböző fejlődési fokot elért lelkiség megnyilvánulásai. Hóman és Szekfű történelemkönyvükben ezzel kapcsolatban a következőket írták: „... Az emberi történet nem egyéb, mint az emberi lélek története ..." „... a magyar történet nem egyéb, mint a magyar lélek

története, azoknak a formáknak leírása, melyekben a magyar lélek évezred óta jelentkezik"[1].

A szellemtörténészek iskolája, mely a régi, szubjektivista és fatalista történetírás kritikájával lépett fel, többféle módon is eljutott a szubjektivizmushoz. Egyik idealista módszerük az, hogy a szellemtörténet megköveteli a történelmi szereplők lelkiállapotainak, eszmei mozgató rugóinak, mint az őket cselekvésre bíró okoknak vizsgálatát. Ennek a követelménynek vagy úgy tesznek eleget, hogy forráskutatások révén igyekeznek megismerni ezeket az okokat, és a vezetők történelemre gyakorolt hatását ezekkel magyarázzák. Ha viszont a kívánt tartalmú történelmi források nem állnak rendelkezésükre, önmaguk szerkesztenek valamiféle magyarázatot arról, hogy milyen nézetek mozgatták a vezetőket, s így végeredményben a saját nézeteiket adják a történelmi szereplő szájába. Ezzel a történetíró világnézetének megfelelő nézeteket tekintik a történelmi szereplő tevékenységét előidéző vagy befolyásoló okoknak. Azonban akár a történelmi vezetők, akár a történetíró egyéni gondolatait tekintik is a történelmi események okának — mindenképpen szubjektivizmussal van dolgunk. De ehhez jutnak a szellemtörténészek a nemzeti lélek kialakulásának magyarázásával is. A nemzeti lelkiség és fejlődése, az eseményeknek ez a mozgatója nem önmagától jön létre. Joó Tibor történész erről így vélekedik: „A kollektívum egyénekből áll; ama bizonyos közszellemet egyének egyetértése hozza létre, s nincs az a közvélemény, közszellem, népszellem, korszellem, amely egyszer valamikor egy egyén magányos gondolata ne lett volna"[2]. Vagyis a szellemtörténészek kisebb kitérő után az egyéntől teszik függővé az eseményeket, éppen úgy, mint többi szubjektivista társaik.

A szubjektivista történelemfelfogás filozófiai, elméleti alapja a szubjektív idealizmus. Ez a filozófia az egyén tudatából, érzeteiből indul ki, a világ valamennyi jelenségét az egyéntől teszi függővé. A szubjektivisták azt hirdetik, hogy az emberek törekvései, cselekedetei az objektív viszonyoktól teljesen függetlenek, vagyis az abszolút szabad akarat elvét vallják. Erre való hivatkozással tagadják a társadalmi törvények létezését is.

Ezt az álláspontot és elvi alapjait a dialektikus materializmus

---

[1] *Hóman Bálint és Szekfű Gyula.* Magyar történet. 1. köt. Budapest. é. n. 8. old.

[2] Idézi *Szigeti József.* A magyar szellemtörténet bírálatához. Lásd Filozófiai Évkönyv 1952. Akadémiai Kiadó 1952. 187. old.

a természettudomány adataira támaszkodva megcáfolja. Bebizonyítja, hogy az anyag, a lét megelőzi a tudatot, nem függ a tudattól, hanem éppen ellenkezőleg: a tudat függ a léttől, az objektív valóságtól, a tudatot az objektív külvilág határozza meg. Ezeknek az alapvető tételeknek a konkrét alkalmazása megsemmisítően cáfolja a szubjektivista felfogást.

A dialektikus materializmus mindenekelőtt az abszolút szabad akaratról szóló tanításban lévő ellentmondást tárja fel. Ezzel kapcsolatban csak két mozzanatra utalunk. Az emberek nem egyformák, vannak köztük gyenge akaratúak és erős akaratúak, ingadozók és határozottak stb., tehát különböző akaraterővel bíró egyének. A különböző akaratokkal és célokkal cselekvő emberek akarata előbb vagy utóbb elkerülhetetlenül összeütközik. Ebben az összeütközésben azonban előnyre csak azok tesznek szert, akiknek akarata erősebb, mint a másoké. Ezek akarata dominál mások akarata fölött. De ha ez így történik, akkor a gyengébb akaratúak „szabad" akarata már csorbát szenved, nem érvényesülhet teljesen szabadon. Ez viszont tagadását jelenti annak a tételnek, hogy *mindenki abszolút* szabad akarattal bír. Továbbá, ha mindenkinek teljesen szabad akarata van, s emiatt nem létezhetnek társadalmi törvényszerűségek, akkor mi a biztosítéka annak, hogy az egyes szabad akarattal bíró egyének akarata érvényesül, és nem ütközik más szabad akarattal rendelkezők ellenállásába? Ha ellenállásba ütközik, akkor mindenképpen módosul az egyesek akaratának keresztülvitele. Mert ha a társadalom véletlen akaratok halmaza, akkor az ellenállást nem is lehet előre felmérni. Ha pedig az egyén akarata nem ütközik ellenállásba, akkor a körülmények szerencsés közrejátszása, vagyis az egyén akaratától független tényező tette lehetővé az akarat teljesülését. Tehát az akarat megint csak nem abszolúte szabad. Emellett mi a biztosítéka annak, hogy az eddig nem ellenkezők ezután sem fognak ellenállni — hiszen szabad akaratuknál fogva ennek lehetősége mindenkor megvan. Akár érvényesül tehát a „szabad" akarat, akár nem, mindenképpen az objektív körülményektől válik függővé.

A történelmi materializmus túlmegy a „szabad" akarat tanában lévő ellentmondások feltárásán. Megmutatja, hogy az embereknek nincsen abszolút szabad akarata, cselekvésük determinált, és megvilágítja azt is, hogy milyen tényezők határozzák meg az emberek cselekedeteit.

Az abszolút szabad akarat híveit — amennyiben nem tudatos hamisításról van szó — az a látszat ejti tévedésbe, amely a tár-

sadalmi események felületes szemlélése alapján alakul ki az emberekben. A társadalmi események felszínén az látható, hogy az emberek mindenkor egyénenként eltérő módon gondolkodnak. Úgy tűnik, mintha az emberek tevékenységük céljait önkényesen tűznék ki, és a célok megvalósításán csakis saját elhatározásuk alapján tevékenykednének, mintha minden objektív kötöttségtől mentesen cselekednének. A szubjektivisták ezt a látszatot teszik magukévá, amikor a szabad akarat elvét hirdetik.

Kétségtelenül vannak az egyes embereknek olyan gondolataik és cselekedeteik, melyek egyénenként különbözőek. Ilyenek a köznapi élet egyes jelentéktelen kérdéseihez, jelenségeihez való viszonyuk. Ilyen például az, hogy valaki milyen sportegyesületért vagy filmszínészért rajong stb. A szubjektivisták azt a megfigyelt tényt, hogy az egyes emberek a jelentéktelen kérdésekben viszonylag önállóan, egyéniségüktől függően dönthetnek, önkényesen kiterjesztik az ember *összes* cselekedeteire, így a lényeges kérdésekben való állásfoglalásaira is. A *nem lényeges* kérdésekben való szabad állásfoglalás lehetőségéből azt a következtetést vonják le, hogy az emberek *minden* állásfoglalásukban szabadok.

A valóság mélyreható tanulmányozása megmutatja ennek az általánosításnak a helytelenségét. A cselekvésnek azokon az oldalain kívül, amikor az ember szabadon dönthet, vannak olyan részei az emberi tevékenységnek, amelyeket nem az egyén határoz meg, és amelyek egyáltalán nem függenek tőle. Így például az embernek — élete fenntartásához — élelemre, ruhaneműre, tüzelőre van szüksége. Nem az egyén akarata, öntudata, hanem fiziológiai adottságai határozzák meg, hogy különböző életszükségletei támadnak. E szükségletek kielégítéséhez szükséges javakat csakis termeléssel lehet előállítani. A termelés folytatásához azonban nem elegendő az egyes emberek ereje. Az emberek a termelés során meghatározott viszonyokba kerülnek egymással. Ezek a viszonyok ismét csak nem függenek az egyes emberek akaratától. Ezeket a megelőző nemzedékek tevékenysége hozta létre. Az emberek beleszületnek az előző nemzedékek által létrehozott, meghatározott viszonyokba. Azt, hogy milyenek legyenek e viszonyok, nem ők határozzák meg. Ellenkezőleg — ezek a viszonyok határozzák meg az emberek sorsát. Minden egyes ember a társadalmi termelés ilyen vagy olyan pontját foglalja el, a társadalmi munkamegosztás meghatározott részén fejti ki tevékenységét. Az osztálytársadalomban a

termelési viszonyok adott rendszerében elfoglalt különböző hely egyben különböző osztályviszonyt is jelent.

Mint látható, az emberek véleményét, célkitűzéseit ezekben a lényeges kérdésekben nem egyéni belátásuk, öntudatuk, akaratuk határozza meg. Ha az szabná meg, mivel lehetne magyarázni azt, hogy népi demokráciánkban *valamennyi* földbirtokos vissza szeretné szerezni a földjét, a földhözjuttatottak pedig *mind* meg akarják tartani? A tények azt bizonyítják, hogy a társadalom *lényeges* kérdéseiben való állásfoglalásnál egyáltalán nem érvényesül szubjektív önkény. Itt egyáltalán nem az egyének „szabad akaratától" függ a döntés. *Az embereknek a döntő, a jelentős kérdésekben elfoglalt álláspontját osztályhelyzetük, társadalmi helyzetük, anyagi viszonyaik határozzák meg.* Amilyen az emberek osztályhelyzete, olyan a gondolkodásmódjuk is.

Ha például valaki tőkés, akkor saját léte fenntartása és termelése bővítése érdekében szükségszerűen a munkások kizsákmányolására törekszik. Mindenképpen ezt kell tennie, mivel különben a tőkéje elapadásával megszűnne tőkés lenni. Sőt, mivel a tőkések közötti konkurrencia megköveteli, hogy a kapitalista termelését szakadatlanul fejlessze és ennek érdekében beruházásokat tegyen, az erre a célra szükséges összegeket csak a munkások fokozottabb kizsákmányolásával tudja előteremteni. Más útja nincs. Ha nem ezt teszi — alulmarad a kapitalisták közötti versenyben, és megszűnik burzsoáként szerepelni. Bármilyen humánus gondolatai lennének is egyes tőkéseknek — ezek háttérbe kell hogy szoruljanak e szükségesség mögött. A tőkés viszonyok így kényszerítik (ha kényszeríteni kell) a tőkést a meghatározott módon való cselekvésre. És ugyanez a helyzet a munkással is. A munkást anyagi érdekei kényszerítik arra, hogy szakadatlanul küzdjön a tőkés kizsákmányolás ellen. Ha nem ezt teszi, elkerülhetetlenül és rövid időn belül tönkremegy, elnyomorodik, elpusztul.

Természetesen, hibás lenne azt gondolni, hogy az egy osztályhoz tartozók minden kérdésben egyformán fognak gondolkodni és cselekedni. Még az anyagi érdekeik kielégítésének módja, osztályérdekeik megvédése kérdésében is eltérhet gondolkodásuk a részleteket illető dolgokban. Az egy osztályhoz tartozás egyáltalán nem zárja ki azt, hogy a részletkérdésekben az osztály tagjainak eltérő nézeteik legyenek. Ez az eltérés különböző viszonyaiknak: egymástól eltérő nevelésüknek, műveltségi színvonaluknak, egyéni tulajdonságaiknak, jellemüknek eredménye. De a különbség csak egyes részletkérdésekben nyilvánul meg.

Az osztály egészét, az osztály érdekét érintő kérdésekben az osztály tagjainak azonos az álláspontjuk. Gorkij az „Ellenségek" című drámájában képet ad egy burzsoá család életéről. Akadnak itt „jólelkű, jótékonykodó" liberálisok, mások viszont a terror hívei. Van olyan családtag, aki arisztokratikusan lenézi a tömegeket, van, aki mint „jóember", a rokonszenvét hangoztatja irántuk. A család egyes tagjai első pillantásra szögesen ellentétes álláspontot vallanak. De amikor a munkások megmozdulnak, a család egységesen foglal velük szemben állást, és szinte szimbolikus, hogy a harcoló munkások elleni fellépés módjáról éppen a „jólelkű" liberális rezidenciájában döntenek. Ez a példa szemléltetően mutatja, hogy az egy osztályhoz tartozók az osztályukat, anyagi érdekeiket érintő kérdésekben alapvetően azonos nézeteket vallanak, és egységesen cselekszenek.

Tehát az emberek akaratát meghatározó döntő tényező — melynek hatása alól bármily „erős akarat" sem képes magát kivonni — a létfenntartáshoz elkerülhetetlen javak és ezek termelésének szükségessége, s a termelési folyamaton belül is a termelési viszonyok kényszerítő hatása.

Az emberek akaratát, gondolkodását e tényezők mellett még számos egyéb — egyéni akaratuktól független tényező befolyásolja. Ilyen az adott társadalom berendezése, és a társadalomban ható eszmék.

A termelési módnak és ezen belül a termelési viszonyok összességének, a gazdasági rend meghatározott formáinak megfelelően alakul ki az osztálytársadalomban a politikai felépítmény, elsősorban az állam, melynek feladata a gazdasági rend védelme az erőszak eszközeivel. Kialakulnak a különböző pártok, szervezetek, intézmények, melyek a különböző osztályok érdekeit fejezik ki és azokért harcolnak. Mindezeknek a tevékenysége meghatározott szabályok és formák szerint megy végbe. Ugyanez vonatkozik a társadalomban élő emberekre is. Ezek egymásközti viszonyát is különböző szabályok, normák, elvek szabályozzák. Az egyes emberek tevékenységére ezek a tényezők is meghatározólag hatnak. Minden embernek alkalmazkodnia kell a társadalomban kialakult viszonyokhoz, szabályokhoz[1].

---

[1] Voltaire, a francia felvilágosodás nagy írója, a „Vadember" című kisregényében ragyogóan rajzolja meg ezt a szükségszerűséget. A „vadember", aki Amerika földjéről került Franciaországba, meghatározott és az otthoni viszonyoknak megfelelő nézetekkel, erkölcsi normákkal, társadalmi szemlélettel bír. Számára eltérő viszonyok közé kerülve is

Szabad akaratát tehát az is csorbítja, hogy meghatározott módon *kell* cselekednie, mivel ellenkező esetben szembekerül a társadalommal vagy legalábbis egy részével, és ebben bizony ismét csak az ő „szabad" akarata szenved csorbát.

A társadalmi létet tükrözi vissza a társadalmi tudat, a társadalom szellemi élete, a társadalomban található különböző nézetek, elméletek összessége. E nézetek segítik az embereket a világ jelenségeinek értelmezésében. A különböző osztályokhoz tartozó emberek, kiknek gondolkodását osztályhelyzetük határozza meg, elsősorban a maguk osztályhelyzetét kifejező nézeteket vallják. Emellett azonban hat rájuk a társadalomban található más nézet is, elsősorban az uralkodó osztályok érdekeit kifejező uralkodó ideológia, mert ezt terjesztik a leghatékonyabb propagandisztikus eszközök: a sajtó, az iskola, a rádió stb. Az egyes emberek gondolkodásában tehát mind a saját osztályhelyzetét kifejező nézeteket, mind a társadalomban található más nézeteket is fellelhetjük.

A különböző nézetek befolyásolják az egyes emberek cselekedeteit. Lacisz, szovjet író az „Új partok felé" című regényében ír egy munkás fiúcskáról, Ajvarról, kit kora ifjúságától fogva a tőkés nevelt, formált saját képmására. Ez az ifjú felnőve, szembekerül saját unokaöccsével, aki a munkásgyermekek körülményei között nevelkedett. Ez természetes. Miután a munkásosztály és a tőkések érdekei, és ebből fakadóan nézeteik is homlokegyenest szembenállnak, természetesen más lesz a különböző körülmények közt felnevelkedett embereknek a világról alkotott felfogása, mások lesznek törekvéseik, céljaik is. De a regény azt is megmutatja, hogy amikor Ajvar felismeri a tényleges helyzetet és szakítva nevelőivel a nép oldalára áll, a belénevelt burzsoá nézetek hatására még számtalan kérdésben ingadozik, bizonytalankodik, szembekerül új környezetével. Ebben az összeütközésben ismét azt tapasztaljuk, hogy az egyes emberek, akaratukat, vágyaikat, törekvéseiket nem teljesen szabadon határozzák meg. Az ideológiáknak is jelentős szerepük van a „szabad" akarat befolyásolásában, abban, hogy a cselekvés tudatos vagy öntudatlan, határozott vagy ingadozó.

---

a régi módon gondolkodik és kíván cselekedni. Ennek következtében azonban szembekerül a társadalmi renddel, mely összeütközésben ő jár pórul: börtönbe zárják és fogva tartják. Kiszabadulása után pedig csak úgy képes az akkori társadalmi rendben helyzetét biztosítani, hogy alkalmazkodik az adott viszonyokhoz. Ez a példa világosan mutatja, hogy az egyes egyének elgondolásaiban, cselekedeteiben elkerülhetetlenül a fennálló társadalmi viszonyoknak megfelelően kell cselekednie.

A társadalomban a termelés során szakadatlan változások mennek végbe, melyek végső soron az adott társadalom termelési módjának megszüntetéséhez és új termelési mód kialakulásához vezetnek. Mindezek közvetlenül vagy közvetve kihatnak az emberek egymásközti viszonyára, meghatározzák az egyes emberek akaratát is. Tehát nem az egyes emberek akarata lesz a változások mozgatója, hanem ellenkezőleg, döntően a termelési módban, ezen túl a társadalom szellemi életében végbement változások határozzák meg az egyes emberek akaratát.

A társadalom anyagi és szellemi élete, mint látjuk, nem függ az egyes emberek „szabad akaratától", hiszen az akaratot éppen a társadalmi viszonyok határozzák meg. A társadalom életének különböző eseményei az egyes emberektől függetlenül létező, objektív törvényszerűségek alapján mennek végbe. *A társadalomban objektíve létrejött lényeges viszonyok, kapcsolatok, összefüggések alkotják a társadalom különböző szükségszerűségeit.* Így például a kizsákmányoláson alapuló termelési viszonyok, az egymással ellentétes érdekű osztályok létezése objektíve szüli az osztályharcot, amely szükségszerű, törvényszerű mindaddig, míg ilyen osztályok léteznek. A társadalmi szükségszerűségek, törvényszerűségek közül a marxizmus kiemeli a termeléssel, a termelés változásával, vagyis az egész élet alapjaival összefüggő törvényszerűségeket. Ezek töltik be a meghatározó szerepet, ezek alkotják a legfőbb szükségszerűséget a társadalomban.

Az elmondottakból következik, hogy a társadalmi élet nem véletlenek halmaza. A társadalom életében éppúgy, mint a világ egyéb területein szigorú rend, szükségszerűség uralkodik. A társadalmi folyamatokat objektív törvényszerűségek határozzák meg. Ezek a törvények határozzák meg az egyes emberek akaratát is. Vagyis az emberi akarat szigorúan meghatározott és egyáltalán nem szabad, mint ahogy ezt a szubjektivisták hirdetik. Az emberek egyáltalán nem cselekedhetnek önkényesen; önkényes tevékenységüket a tőlük függetlenül létező, rajtuk kívül álló körülmények korlátozzák, illetve teszik teljesen lehetetlenné. Ezek a körülmények objektív, anyagi törvényszerűségeken alapulnak.

A társadalmi szükségszerűség felismerése, a termelési módnak, mint a társadalmi élet alapjának feltárása a marxizmus óriási jelentőségű tette volt. Ez tette lehetővé, hogy a történelem és a társadalom jelenségeinek magyarázatánál szakítsanak mindenféle szubjektivizmussal és önkénnyel. Ezzel vált lehetővé,

hogy a munkásosztály pártja tudományos politikát folytasson, s előre lássa a fejlődés irányát, eredményesen harcoljon a szocializmusért.

A gyakorlat teljes mértékben igazolja a marxizmus—leninizmus tételeit. Egyes emberek, bármily nagy is a hatalmuk vagy képességük, nem képesek koruktól, körülményeiktől függetlenül cselekedni, korukon túlemelkedni. Aki korának körülményeit, a társadalom törvényszerűségeit nem akarja figyelembe venni, aki úgy kíván cselekedni, ahogy éppen eszébe jut, az elkerülhetetlenül csődöt mond. Ez a magyarázata annak, miért vallanak kudarcot a kalandorpolitikusok, mint például a fasiszták. És fordítva is áll: a kommunista pártok sorozatos győzelmeinek okát abban találhatjuk meg, hogy politikájukat a társadalmi törvényszerűségek tudományos ismeretére alapozzák.

Miért van az, hogy a gyakorlat cáfolata ellenére és a marxizmus létrejötte után is fennmaradt a szubjektivista felfogás? Régebben a szubjektivista felfogásnak voltak ismeretelméleti okai is. A társadalom jelenségeinek régebbi magyarázói a felszíni jelenségből indultak ki, és meg is rekedtek ennél. Valóban, ha felületesen nézzük a társadalmi életet, az emberi történelmet, úgy látjuk, hogy ott csak egyes önálló emberek tevékenykednek, s ezek közül is a vezetők tűnnek legelőször szembe, azok, akiknek nagyobb a hatalmuk, tekintélyük. Úgy tűnik tehát, mintha a történelmet ezek a kiválasztott „nagyok" alkotnák. Ehhez járult az a tény is, hogy a társadalmi élet tanulmányozói elődeiktől is olyan leírásokat kaptak, melyek magasztalták az uralkodókat, a vezéreket, és elhallgatták a köznép szerepét. Úgy tűnhetett tehát, hogy nemcsak a jelenben, hanem a múltban is egyes emberek, vezetők játszottak fő szerepet a történelem formálásában. A szubjektivisták meg is álltak a felszín jelenségeinél, nem kutatták a jelenségek mögött meghúzódó mélyebb lényeget. Így rejtve maradt előttük annak magyarázata, hogy miért cselekedtek a vezetők éppen így és nem másként, milyen körülmények közt cselekedtek, mik voltak tevékenységüknek a feltételei, milyen volt igazi szerepük stb. A szubjektivisták, azáltal, hogy a felületi jelenségeknél megrekedtek, és nem hatoltak az általuk tanulmányozott jelenség mélyére, nem tárták fel annak lényegét, képtelenek voltak a társadalom törvényeit felismerni, és ezek alapján tudományos magyarázatot adni a társadalom jelenségeiről.

A marxizmusnak, a társadalom egyedül tudományos elméletének a létrejötte után a szubjektivizmus fennmaradása ismeret-

elméleti okokkal már nem magyarázható. Ha tehát még napjainkban is megtalálható a szubjektivizmus, ennek okát nem az ismeretelméleti gyökerekben kell keresni, hanem osztályszerepében. A burzsoázia céljait szolgálja az, hogy a szubjektivizmus tagadja a társadalmi törvényeket. A fejlődés tényei ugyanis a burzsoázia uralmának elkerülhetetlen, törvényszerű pusztulásáról adnak számot. A burzsoázia éppen ezért a számára végzetessé vált társadalmi törvények tagadásának útjára lép. A társadalmi törvények elvetése egyrészt a burzsoáziát fenyegető veszélyt, pusztulásának szükségszerűségét tagadja, másrészt a társadalmi törvények megismerését és az ezeken alapuló cselekvést kívánja megakadályozni. A szubjektivizmus más értelemben is hasznos a kapitalistáknak. Ma, amikor az imperialista országokban a burzsoázia felrúgja a demokratikus szabadságjogokat és a fasizálás útjára lép, még fokozottabban felkarolja és felhasználja a szubjektivista elméleteket, a vezérek, az uralkodók, a „kiválasztottak" előtti hajbókolást. A szubjektivizmus egyrészt a fasiszta vezérkultusz „elméleti" alátámasztása és a „senkik" tömege vadállati elnyomásának szószólója, másrészt azzal, hogy a forradalmat egyes embereknek, a „lázítóknak", forradalmároknak tulajdonítja, igyekszik igazolni a haladó elemek üldözését, mondván: ha eltávolítják az „izgágákat", akkor rend és béke lesz a társadalomban. Ily módon a szubjektivizmus fontos helyet foglal el a burzsoáziát védelmező elméletek között. Ez a magyarázata annak, hogy az imperialista burzsoázia minden eszközzel igyekszik fenntartani és terjeszteni ezt az elméletileg szétvert és a gyakorlati élet által sokszorosan megcáfolt elméletet.

2. Mai fatalista nézetek az emberek szerepéről a történelemben és ezek bírálata

E nézetek — mint már említettük — a szubjektivizmus elleni harc során keletkeztek. A fatalisták élesen bírálták a szubjektivizmust. Rámutattak arra, hogy a történelemben, a társadalomban vasszükségszerűség uralkodik. Minden esemény eleve el van rendelve — hirdették a fatalisták — minden szükségszerű. Az emberek tehát nem képesek akaratukat keresztülvinni — csupán tehetetlen szemlélői vagy szereplői a történelemnek, melynek menetét tőlük független erők: isten, abszolút szellem, a természet stb. határozzák meg. Az emberek tehetetlenek, erőt-

lenek a megismerhetetlen, kiszámíthatatlan erőkkel szemben, nem szólhatnak bele a történelem menetébe, nem irányíthatják saját sorsukat, csupán statiszták a történelem színpadán. Az egyén vak eszköz valamiféle társadalom feletti erők kezében.

A fatalistáknál szintén különböző magyarázatok születtek az emberfeletti erőkre vonatkozóan. Az istenhit mellett nagy szerepet játszott és ma is a legelterjedtebb fatalista nézet, mellyel a munkásosztály sorait igyekeznek megzavarni, a hírhedt „termelőerők" elmélete. Ennek hirdetői minden egyes jelenséget a termelőerők fejlettségére vagy fejletlenségére vezettek vissza: Nem folyik forradalmi harc az imperialista háború ellen? Ebben a termelőerők fejletlensége a ludas. Nem folyik forradalmi szervezkedés? Nincsen forradalmi párt? Nincs is erre szükség, hiszen a termelőerők egy adott fejlettségi fokon automatikusan megváltoztatják a termelési viszonyokat, összeomlik a kapitalizmus — létrejön a szocializmus. Ilyen és hasonló módon érveltek az opportunisták, a munkásárulók. A „termelőerők" fatalisztikus elmélete elvtelen engedményeik és árulásaik igazolásául szolgált, az ösztönösség politikáját támasztotta alá. Oroszországban az ökonomisták képviselték ezt az elméletet. De hasonló nézeteket előszeretettel hirdettek a magyarországi szociálárulók is, akik például 1919-ben a proletárdiktatúra-ellenes politikájukat, majd 1919 után a polgársággal való osztályegyüttműködés politikáját a termelőerők fejletlenségére hivatkozva is igyekeztek igazolni.

Fatalista jellegű volt Buharinéknak a szocialista építés „automatizmusáról" szóló elmélete, mely a kisárutermelés, sőt a kapitalista elemeknek is a szocializmusba való békés, automatikus belenövését hirdette. A mai burzsoá filozófusok közül fatalisztikus nézeteket képviselnek a neotomisták, akik isten akaratával magyarázzák a világ jelenségeit, és akiknek egyik képviselője, az Amerikába honosodott Maritain, a társadalmi élet irányítóinak az angyalokat kiáltja ki. Maritain a polgári racionalista filozófusokat azzal vádolja meg, hogy túlbecsülték az emberi értelem erejét, mivel az embert az őt környező viszonyok uraivá akarták tenni. Ez szerinte a természetfeletti lények tevékenységébe való indokolatlan beavatkozás. E nézetektől eltérően a mai imperialista burzsoázia által felkapott és filozófiának megtett freudizmus a tudatalattira, az ösztönökre, s közülük elsősorban a nemi ösztönre vezet vissza minden emberi jelenséget, így a társadalmi jelenségeket is. Az embereket tehát misz-

tikus, tudatalatti jelenségek függvényének, tehetetlen rabjának tünteti fel.

A fatalista nézetek filozófiai-elméleti alapja az objektív idealizmus. A fatalisták az objektív tényezőt, az emberi cselekvés meghatározott voltát túlozzák el. Az objektív tényezőt a fatalisták — egyes materialisták kivételével — valamiféle szellemnek tekintik, melyet a világ fölé helyeznek, a világ kezdetének, mozgatójának, kormányzójának tartják. A dialektikus materializmus az objektív idealizmussal szemben a világot olyannak tekinti amilyen, s nem képzel hozzá semmiféle olyan lényt, amely az anyagi világtól idegen. A dialektikus materializmus azt tanítja, hogy a világ anyagi, a világot nem teremtették és nem semmisíthetik meg, az anyagi világ végtelen. Eszerint a világnak nem lehet semmiféle isteni teremtője, sem kormányzója. Az anyagi világ változásai az anyagmozgás törvényszerűségei alapján mennek végbe, ennélfogva semmiféle isteni mozgatóra nincs szükség.

A fatalisták, helytelen elméleti alapjukból kiindulva, összeegyeztethetetlennek tartják az objektív tényezők létezésével az emberek jelentős történelmi, illetve társadalmi szerepét. Szerintük vagy léteznek „objektív törvények", melyek a társadalomfeletti erők akaratának megnyilvánulásai és ezek az emberektől függetlenül érvényesülnek, vagy pedig az emberek jelentős szerepet játszanak a történelemben, de akkor nem lehetnek objektív társadalmi törvények. Ezt az „ellentmondást" még a múlt században „fedezte fel" Stammler német újkantista filozófus és szociológus a marxizmus elméletében. Stammler szerint a párt tevékenysége ellentmond a szocializmus, mint társadalmi szükségszerűség elismerésének. Vagy elismerjük a szocializmus elkerülhetetlen voltát és akkor nem kell semmit tenni a szocializmus eljöveteléért — mondotta Stammler —, vagy pedig nem szükségszerű a szocializmus, és a párt azért harcol bekövetkezéséért.

A fatalizmus és a szubjektivizmus egységét a marxizmus elleni harcban bizonyítja az, hogy a szubjektivista Stammler „érvét" felkarolták a fatalizmust hirdető burzsoá filozófusok is, és azt különféle változatokban „megsemmisítő" érvként emlegetik ma is a marxizmus ellen. Karl Federn angol burzsoá szociológus például így érvel: „Ha a szocializmusnak törvényszerűen kell megjelennie, akkor nem kellene követelni. Ha a szocializmus valóban elkerülhetetlen és következő szakasz a társadalom fejlődésében, akkor nem volna szükség szocialista elméletre és még

kevésbé szocialista pártra. Senki sem alapít pártot azért, hogy megvalósítsa a tavaszt és a nyarat"[1].

Ez vezet el bennünket ahhoz a problémához: mi az objektív törvények és az emberi cselekvés viszonya, vagyis hogyan egyeztethető össze a társadalmi törvények létezése az emberek tudatos tevékenységével, milyen szerepe van az emberek cselekedeteinek a társadalmi élet formálásában? Ez a kérdés a társadalmi törvények létezését tagadó szubjektivistáknál egyáltalán fel sem merül. A fatalisták viszont a kettőt szembeállítják egymással.

E szembeállításnál a fatalisták tényleges társadalmi jelenségek félremagyarázásából indulnak ki. A társadalmi életben, mint láttuk, az emberek mindenkor tudattal, meghatározott egyéni szándékokkal, célkitűzésekkel cselekszenek. Az osztálytársadalom viszonyai között viszont az eredmény a legritkább esetben felel meg teljesen elgondolásaiknak. A fatalisták ebből azt következtetik, hogy az emberek tevékenységétől elválasztottan létezik a tényleges társadalmi folyamat. Ez a folyamat — szerintük — valamiféle társadalomfeletti erő akaratának megnyilvánulása. Ebből következően hirdetik azt, hogy a társadalmi törvények létezésével összeférhetetlen az emberi akarat jelentős szerepe, ezért a történelemben az emberek cselekedeteinek nincsen semmi jelentősége.

A dialektikus materializmus a filozófia alapvető kérdéseinek helyes megválaszolása alapján tudományos magyarázatot ad ezekre a problémákra is.

A marxizmus és a fatalizmus már a társadalmi törvény fogalmát is különbözően értelmezi. A marxizmus a társadalmi törvényeket az emberek közti lényeges viszonyok kifejezésének tartja. A fatalizmus viszont az abszolút szellem, isten stb. akaratának megnyilvánulását látja bennük. A társadalmi törvényeknek ez a misztikus, kiagyalt okokra való visszavezetése lehetetlenné teszi igazi lényegük felismerését, megakadályozza a törvények alapján nyugvó cselekvést. Nyilvánvaló tehát, hogy amikor a fatalisták a törvények létezéséről és meghatározó szerepéről beszélnek, ezen korántsem azt értik, mint a marxizmus. Részletesebben azonban erre itt nem térünk ki, hanem az objektív törvények és az emberi cselekvés viszonyával foglalkozunk.

A marxizmus filozófiája rámutat, hogy nem lehet kizárólagos módon szembeállítani a társadalom objektív törvényeit az embe-

[1] Idézi *Konsztantyinov*. Történelmi materializmus. Szikra 1952. 48—49. old.

rek cselekvésével. A társadalmi törvények érvényesülésének egyik sajátossága az, hogy az egyes *emberek tevékenységén keresztül* érvényesülnek.

A társadalmi törvények objektív jellege egyáltalán nem összeférhetetlen az emberi cselekedetekkel. Sőt, *a társadalmi törvény az emberek közötti lényeges viszonyokat fejezi ki.* Ezek a viszonyok az egyes emberek cselekedeteiből tevődnek össze. A dialektikus materializmus azt tanítja, hogy a szükségszerűség a véletlenekből tevődik össze. A társadalmi törvények alapját képező viszonyokhoz képest az egyes emberek cselekedetei, annak ellenére, hogy azokat az emberek anyagi helyzete meghatározza, véletlenek. Mégis az egyes emberek tevékenysége benne van ezekben a viszonyokban. Az egyes emberek, amikor egymással termelési kapcsolatra lépnek, a termelés során újratermelik ezt a viszonyt is. Így például a kapitalista módon folytatott termelés minden egyes napja és órája reprodukálja ezt a kapitalista termelést. E termelés viszont az egyes kapitalistáknak az egyes munkásokkal létrejött kapcsolatából tevődik össze. Ha nincsen kit kizsákmányolni a kapitalistáknak, akkor elvész a kapitalista viszonyok újratermelésének lehetősége. Az objektív viszonyoknak az egyes emberek tevékenységéből való összetevődése világosan kifejeződik a termelés szakadatlan fejlődésében is. A termelés szakadatlan változása, fejlődése törvény. De magát a változást nem az emberek tudatától, cselekedeteitől független erő okozza. A termelés fejlődése, a termeléssel foglalkozók, a dolgozók, technikusok, feltalálók stb., technikai tökéletesítéseinek, saját fejlődésüknek is összesített eredménye. Ez az eredmény az egyes emberek cselekedeteiből tevődött össze — enélkül nem létezne. Vagyis a társadalmi szükségszerűség, a lényeges, az általános, melyet a tudomány törvénye visszatükröz, az egyesekből, a véletlenekből tevődik össze.

A dialektikus materializmus arra is tanít, hogy a szükségszerűség a véletlenekben jut kifejezésre. Ez a tétel ugyancsak érvényes a társadalmi életben. Az osztályharc például szükségszerű abban a társadalomban, amelyben egymással ellentétes érdekű osztályok vannak. De az osztályharc nem tisztán, elvontan, az emberektől elválasztottan, mint „osztályharc" érvényesül, hanem egyes emberek és egyes osztályok konkrét összeütközéseiben fejeződik ki. Az egyes összeütközések, ezek lefolyása, formája véletlenszerű a szükségszerűséghez képest. És mégsem létezik osztályharc ezeken a véletlenekben kívül. Az osztályharc ezekben a véletlenekben nyilvánul meg.

Helytelen tehát szembeállítani egymással a társadalmi szükségszerűséget és az emberek tevékenységét. A társadalmi szükségszerűség egyfelől az emberek cselekedeteiből tevődik össze, másfelől az emberi cselekedetekben jut kifejezésre, ezek lényegét alkotja. Nincsen önálló, az emberektől különálló létezési módja, ahogy azt a fatalisták feltételezik.

Ez egyáltalán nem mond ellent annak, hogy a társadalmi törvények a marxizmus szerint objektív jellegűek. A társadalmi törvények objektív jellege nem jelenti azt, hogy az emberek *nélkül* léteznének — vagyis, ha nem lennének emberek, akkor is volnának társadalmi törvények. A társadalmi törvények nem fejeznek ki mást, mint az emberek közötti lényeges viszonyokat. E viszonyok nélkül, vagyis társadalmi élet nélkül nincsenek társadalmi törvények. A társadalmi törvények objektív jellege abban van, hogy e törvények az emberek közt a termelés meghatározott fokán szükségszerűen kialakult, meghatározott viszonyok alapján jönnek létre, kezdenek el hatni, teljesen függetlenül az egyes emberek vagy csoportok akaratától. Mindaddig, míg e törvények kialakulását elősegítő társadalmi viszonyok fennállnak, megmaradnak és hatnak e törvények. Így például amíg árucsere van, addig érvényesül és hat az értéktörvény is. A törvények objektív jellege azt jelenti, hogy ezeket a törvényeket nem lehet megváltoztatni, felszámolni, hatályon kívül helyezni. Az egyes meghatározott viszonyok alapján létrejött törvények csak akkor veszítik érvényüket, ha megváltoznak az alapjukat képező viszonyok. Ekkor átadják helyüket a megváltozott viszonyoknak megfelelő új törvényeknek. Abból tehát, hogy a társadalmi törvények mindenkor az emberek közötti viszonyokat fejezik ki, kitűnik az is, hogy az objektív törvények nem valamiféle társadalomfeletti erő akaratának megnyilvánulásai vagy alkotásai. E törvények nem léteznek a társadalomtól elválasztottan, s nincsenek emberek nélkül.

A marxizmus—leninizmus más vonatkozásban is kimutatja az objektív viszonyok, az ezek lényegét kifejező törvények és az emberi cselekedetek szembeállításának helytelenségét. A társadalmi fejlődésnek vannak olyan időszakai, amikor a társadalom anyagi életében bekövetkezett változások parancsolóan megkövetelik az emberek tudatos tevékenységét. A termelőerők és a termelési viszonyok kötelező összhangjának törvénye objektív törvény. De ez a törvény nem automatikusan érvényesül, hanem az emberek, az osztályok harcain keresztül. Sztálin elvtárs írja „A dialektikus és a történelmi materializmusról" című művében, hogy a ter-

melőerőkben és a termelési viszonyokban végbemenő változások egy ideig spontánul, az emberek akaratától függetlenül mennek végbe. A fejlődés egy adott fokán túl, amikor a kifejlődött új termelőerők és a régi termelési viszonyok ellentéte kiéleződik, a fejlődést gátló régi viszonyok erőszakos megdöntésére, forradalomra van szükség. Az eddig spontánul végbemenő folyamat az emberek tudatosan vívott harcának adja át a helyét. A feltörekvő osztályok a régi rend intézményeit, elméleteit támadó ideológiát alkotnak. Nézetük széleskörű elterjesztésével igyekeznek maguk mellé állítani a tömegeket. Másfelől a régi termelési viszonyok fenntartásában érdekelt osztályok különböző — a régi viszonyokat igazoló és dicsőítő, a forradalmi átalakulást megnehezíteni, akadályozni akaró elméleteket alkotnak és terjesztenek. Az eszmék harca megelőzi és kíséri a forradalmi átalakulást. A különböző forradalmi eszmék és intézmények segítik a feltörekvő osztály harcát. Óriási szervező, mozgósító, átalakító szerepük nélkül a társadalom anyagi életének fejlődése során megérett feladatok megoldása lehetetlen. Az objektív oldal fejlődését tehát ki kell, hogy egészítse a szubjektív oldal — az emberek, a szervezetek, az osztályok tudatos tevékenységének a fejlődése. A történelmi materializmus ennél továbbmenve arra is rámutat, hogy a társadalom objektív viszonyaiban végbement változások után döntő jelentősége a szubjektív tényezőnek van. A szükségszerű forradalmi átalakulás idejét, lefolyását ez fogja eldönteni. Az objektív viszonyokban végbement változások elvezetnek a forradalmi helyzethez. De nem minden forradalmi helyzetből lesz forradalom. A forradalmi helyzet ennek csupán a lehetőségét teremti meg. Ahhoz, hogy ez a lehetőség valóra váljon, arra van szükség, hogy az objektív változásokhoz még olyan szubjektív tényező is hozzájáruljon, mint a forradalmi osztálynak forradalmi tömegakciókra való képessége. Olyan szubjektív tényező, mint az, hogy ezeknek az akcióknak kellő ereje is legyen a régi rend megdöntéséhez. A forradalom lehetőségével ugyanakkor minden esetben szembenáll egy másik lehetőség is. Az, hogy az uralkodó osztály a forradalmi erők dezorganizálásával és saját erői megfelelő felhasználásával elejét veszi annak, hogy az *adott* forradalmi helyzetet forradalommá fejlesszék át. Hogy melyik lehetőség válik valósággá, az a forradalomban szereplő osztályok, pártok, szervezetek — egyszóval az emberek harcától, tudatos tevékenységétől függ.

Végül a fatalisták végzetesen tévednek akkor, amikor a társadalmi törvényszerűségek jelentőségét kiemelve tagadják an-

nak lehetőségét is, hogy az emberek sorsuk tudatos intézői lehetnek. A marxizmus—leninizmus e tanítással szemben rámutat arra, hogy megvan a lehetősége annak, hogy az emberi célkitűzéseknek, akaratoknak, az emberi tevékenységnek megfelelően alakuljon a történelem. Hogy az emberek ne csak tervezzenek, hanem a terveiknek megfelelő eredményhez is juthassanak, vagyis sorsukat az általuk kívánt irányba terelhessék. Arra a kérdésre, hogy milyen feltételei vannak az ember tudatos hatásának az objektív körülményekre, a szükségszerűség és szabadság viszonyának tisztázásával kapunk választ.

A szabadság a szükségszerűség felismerésén alapuló uralom önmagunk, valamint a természet és a társadalom felett — tanítja a marxizmus. Ha felismerjük a szükségszerűséget, ha ennek megfelelően tűzünk magunk elé célokat, ha a szükségszerűség irányában cselekszünk — úgy céljainkat elérhetjük, törekvéseinket, kívánságainkat valóra válthatjuk, és így szabaddá válhatunk.

A kapitalista társadalomban érvényesülő szükségszerűségek felismerése alapján dolgozták ki a marxizmus klasszikusai a munkásosztály forradalmi stratégiáját és taktikáját. Arra tanították a pártot, hogy a munkásosztályra, mint az új, legyőzhetetlen erőre támaszkodjon, s meg nem alkuvó osztályharcot vívjon a burzsoáziával, amely harc végülis elvezet a proletárforradalomhoz, a proletárdiktatúrához. Csakis ily módon lehet véget vetni a dolgozó tömegek kizsákmányolásának és elnyomásának. Ez a társadalmi törvények mélyreható felismerésén alapuló tanítás a kommunista pártok tevékenységének vezérfonala. Ezért sikerült forradalmi osztályharc útján kivívni a győzelmet, és biztosítani a szabad és boldog életet azokban az országokban, ahol az imperializmus lánca gyengébbnek bizonyult.

Minden más út, amely nem a társadalmi szükségszerűség felismerésén alapult, vagyis, amely eltért a proletárdiktatúra megteremtésének útjától, kudarccal járt. A jobboldali szociáldemokraták opportunista és reformista politikája — éppúgy, mint az anarchisták és más „munkás boldogítók" tevékenysége vereségre kárhoztatta a munkásosztály harcát. Mindez világosan megmutatja: ahhoz, hogy az emberek tudatosan formálhassák jövőjüket, a szükségszerűség felismerése és annak megfelelő tevékenység kell. Ilyen tevékenység jelentős hatással lehet a történelem menetére — meggyorsíthatja vagy lassíthatja azt. Tehát a társadalmi törvényszerűségek létezése és az e tényt hirdető marxista—leninista elmélet nemhogy ellentétben állna az emberi tevékenység jelentőségének elismerésével, hanem el-

lenkezőleg: megmutatja, hogyan formálhatják az emberek tudatosan saját sorsukat. Ha nem lennének törvények, akkor a társadalmi életben összevisszaság uralkodna, és még a lehetősége sem volna meg a sikeres és valamennyire is jelentős cselekvésnek, hiszen minden egyes tudatos célkitűzés elmerülne az ellenkező célkitűzések és cselekvések tengerében. Ha viszont vannak törvényszerűségek, úgy a szükségszerűségek felismerése és az ezeknek megfelelő cselekvés teszi lehetővé, hogy valóban jelentős befolyást gyakorolhassunk a társadalomra. Az objektív szükségszerűség az emberek cselekedetein keresztül, tevékenységük révén valósul meg. Ha ez a tevékenység a szükségszerűség irányában hat, akkor a szükségszerűség könnyebben és gyorsabban érvényesül. A társadalmi törvények érvényesülésének módja, üteme és az emberek tevékenysége között tehát szoros kapcsolat van. Ennek felismerése hathatósan felvértez a lefegyverző, fatalista nézetek ellen. Ez arra tanít bennünket, hogy a szükségszerűség felismerésére törekedjünk, mivel csakis ez és az ennek megfelelő tevékenység teszi lehetővé, hogy a történelem menetére befolyást gyakoroljunk, és kibontakozását meggyorsítsuk.

Teljesen hibás tehát a fatalista Federnnek és társainak érvelése is. A történelmi szükségszerűség elismeréséből egyáltalán nem következik az emberi passzivitás. Sőt! Azok, akik a történelmi szükségszerűség — jelen esetben a szocializmus — elkövetkezését akarják, a szükségszerűség érvényesítése irányában folytatott tevékenységükkel meggyorsíthatják az események menetét, közelebb hozhatják a szükségszerű győzelmet.

Az ilyenfajta cselekvésre annál inkább szükség van, mert a társadalmi életben — mint arról már szólottunk — megvan a másik tendencia is: a győzelem elodázásának a lehetősége. Ezt szolgálják a forradalom ellenségeinek tettei. Ha a kommunista párt megelégedne a szocializmus szükségszerűségének puszta elismerésével és deklarálásával — úgy keveset tenne ennek győzelméért. Ahhoz, hogy a szocializmust előbbrehozhassuk, lankadatlan, aktív harcra van szükség az osztályellenség ellen, harcra a tömegek megnyeréséért. Így jár el a kommunista párt is akkor, amikor a szocializmus szükségszerűségének elismerésével egyidejűleg maximális erőfeszítéseket is tesz, hogy ez a szükségszerűség mihamarabb diadalmaskodjék.

A marxizmus—leninizmus elméletének a fatalisták nézeteire vonatkozó cáfolatát a gyakorlat ugyancsak igazolja. Kell-e meggyőzőbb bizonyíték annál a ténynél, hogy a kommunista pártok a társadalmi törvények ismeretére támaszkodva milyen sikere-

sen haladnak előre? Kell-e döntőbb bizonyíték annál, hogy a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban, ahol a felismert törvényszerűségek alapján cselekszenek, tervszerűen építik az új társadalmat, az eredmény az, amit előre célul tűztek. Mindez azt bizonyítja, hogy a párt, az osztály, sőt, mint a Szovjetunió példája bizonyítja, az egész társadalom tudatosan irányíthatja saját sorsát, megváltoztathatja a régi életet, ha felismerte a társadalom szükségszerűségeit, ha ezeknek megfelelően cselekszik.

Akkor mi a magyarázata annak, hogy a fatalista elméletek továbbra is fennmaradtak, bár elvileg megcáfolták őket, és a gyakorlat is bizonyítja tarthatatlanságukat?

A fatalisták elméleteinek is van valami ésszerű magja. A társadalom jelenségeinek vizsgálata megmutatja, hogy az egyes emberek nem önkényesen alakítják a történelmet. Az egyéni cselekedetek mögött objektív szükségszerűség húzódik meg. De a fatalisták megállnak a szükségszerűség elismerésénél. Egyfelől nem vizsgálják meg a szükségszerűség és a véletlen, vagyis a szükségszerűség és az egyes emberek tevékenységének dialektikus kapcsolatát, másrészt nem vizsgálják meg alaposan magának a szükségszerűségnek a mivoltát, hanem különböző önkényes magyarázatot alkotnak róla. (Abszolút szellem, isten, népszellem, ösztön stb.)

Tehát a hibás nézetek egyik oka ismeretelméleti vonatkozású: a megismerési folyamat befejezetlensége, metafizikusság, a jelenségek idealisztikus értékelése. Abból a tényből, hogy a társadalmi élet tényleges menete sokban elüt a benne tevékenykedő egyes egyének szándékaitól, törekvéseitől, a fatalista elméletek a társadalmi folyamat és az egyéni cselekedetek kettősségének hirdetéséhez és szembeállításához jutnak el.

De az alapvető ok itt is (éppúgy, mint a szubjektivistáknál) társadalmi. A fatalizmus is fontos szerepet tölt be az elnyomó burzsoá rend védelmében. Valamiféle társadalomfeletti erőben keresni a történelmi események meghatározóját annyit jelent, mint elszakadni a valóságtól, misztifikálni a történelmet. Az események így megmagyarázatlanul maradnak, illetve fantasztikus magyarázatot nyernek. Ez az elszakadás a valóságtól azonban minden eredményes cselekvést lehetetlenné tesz. A fatalista nézetek osztályszerepe ebben állott és áll ma is. E magyarázatokkal ugyanis azt akarják elérni, hogy minden forradalmi cselekvés értelmetlennek tűnjön, s így megakadályozzák a világot átalakító cselekvést. Ha pedig a forradalmi változás már elkerül-

hetetlenné érlelődött, úgy a társadalom feletti erők akarata nevében a burzsoázia érdekeinek megfelelő cselekvésre igyekeztek rábírni a dolgozókat. Így hirdették meg a háborúkat „isten" nevében, így szerveztek tömeggyilkosságokat a „hit" védelmében stb. Ez a magyarázata annak, hogy e nézeteket a burzsoázia ma is támogatja és terjeszti. Sőt! A harmadik világháborút, az atomháborút előkészítő imperialisták ma a fatalista nézetek fokozottabb terjesztésére bíztatják ideológusaikat. Az imperialista ideológusok e megbizatásnak megfelelően különböző fatalista nézeteket alkotnak a háború elkerülhetetlenségéről, a hidrogénbomba „isteni" és kivédhetetlen erejéről. Az ilyen és hasonló elméletek a háború ellenes harc kilátástalanságát hirdetve, a néptömegek háború ellenes harcát igyekeznek aláásni, s ezzel arra törekszenek, hogy őket az imperialisták akaratának alávessék. A fatalista nézetek aktív terjesztésével találkozhatunk hazánkban is. Különösen egyes vallási szervezetek buzgólkodnak ebben. „Az ember tervez — isten végez" hirdetésével a szocialista építés sikerességébe vetett meggyőződést igyekeznek megingatni. Azzal pedig, hogy e nézet istentől teszi függővé a döntést a háború és a béke kérdésében, igyekszik leszerelni a tömegek békeharcát és aláásni honvédelmi felkészültségünket.

E tények világánál nyilvánvalóvá válik, hogy a burzsoáziának jelentős érdekei fűződnek a fatalista nézetek fenntartásához és széleskörű terjesztéséhez. Döntően ez a magyarázata annak, hogy a fatalizmus, az elmélet és a gyakorlat által történt megcáfolása ellenére továbbra is fennmaradt és ma is fertőz.

3. A pártonkívüli mezben jelentkező nézetek bírálata

A szubjektivista és a fatalista elméletek kudarca a burzsoázia ideológusait újabb mesterkedésre, nézeteik fokozottabb leplezésére készteti. Az imperializmus korában mindinkább uralkodóvá válik a burzsoá filozófiában az a tendencia, hogy a burzsoáziát védő nézeteket „pártonkívülinek", „osztályok felettinek", semlegesnek tüntessék fel, s így biztosítsák a tömegekre való hatásukat.

A mai burzsoá filozófiában például széles elterjedtségnek örvend az úgynevezett „politikai filozófia", illetve a „vezetők társadalmáról" szóló elmélet. Mindkettő látszólag szembenáll a szubjektivizmussal és a fatalizmussal. A szubjektivistákkal szemben tagadják azt, hogy egyes hősök, egyes vezetők alkotják a

történelmet. A társadalom vezetése — mondják — olyan bonyolult feladat, hogy azt egy ember, bármily tehetséges is, nem képes megoldani, s „harcot" hirdetnek azok ellen, akik ezt nem ismerik be és „zsarnokságra" törekszenek. A zsarnokság szerintük, mint Hitler példája is mutatja, a legnagyobb zavarokat okozhatja. Ugyanakkor mindkét elmélet „harcol" a fatalizmus ellen is, mondván: a történelmet az emberek csinálják. A „politikai filozófia" hívei szerint a történelmet valamiféle „politikai elit" alkotja. Ahogy a „politikai filozófia" megalapítója, German Port kijelenti: „A hatalmas állami vezető halandó, a tömegek saját egyéni érdekeiket követik; csupán azok, akik közbül vannak, akik a visszavonultságukban magasan levő állami vezetők és a tömegek között élnek, azok vezetik az államot a történelemben nemzedékről nemzedékre"[1]. A „politikai elit" — mondják — a „nemzet képviselőinek" állandó jellegű tömörülése, amely az államapparátus, a karhatalom, a burzsoá pártok vezetőiből, képviselőiből, újságírókból és egyéb politikai tényezőkből tevődik össze. A „politikai elit" tagjának — mint ők mondják — születni kell. Ezt az elméletet Nyugat-Németországban az állami filozófia rangjára emelték azzal, hogy az állam hivatalos bulletinjében leközölték. De ezt a „filozófiát" a többi nyugati országokban is szélesen terjesztik. Sőt Párizsban, e nézet hatékonyabb terjesztése céljából, létrehozták a „Politikai filozófia nemzetközi intézetét" is.

A „vezetők társadalma" elméletének hívei, eltérően a „politikai filozófiától" a meghatározó szerepet a gazdasági területen dolgozó szakemberek tevékenységében látják. Szerintük az igazgatók, mérnökök és technikusok vezetik a társadalmat.

Mindkét elmélet tagadja az osztályok létezését, az osztályok közti különbségeket, ellentéteket, vagyis az osztálytársadalom fejlődésének hajtóerejét. Elismernek ugyan különbségeket a társadalomban, de szerintük ez csak a vezető csoport és a vezetettek nem osztályjellegű különbsége lehet.

Nem nehéz e „harmadikutas" nézetek igazi értelmét meglátni. A „politikai elit" elmélete arra van hivatva, hogy szemfényvesztő szólamokkal, a vezérkultusz elleni fellépéssel bizonyítgassa demokratizmusát a fasizmustól megcsömörlött nép előtt, s ugyanakkor egy füst alatt igazolja a zömében régi hitleristákból összetevődő bonni kormányzat — ahogy ők mondják —, „az állandó jellegű politikai elit" társadalmi vezető szerepét.

[1] Idézi a Voproszi Filozofiji, 1954. 3 szám. 214—215. old.

Hasonló szerepe van a többi nyugati országban, ahol a hitleristák volt kiszolgálóit igyekeznek vele is tisztára mosni. A „politikai elit" elmélete mélységesen antidemokratikus, a fasizmust szentesítő teória. Ez is, akárcsak a „vezetők társadalmáról" szóló elmélet, csak látszólag lép fel a szubjektivizmus ellen. Az eltérés csupán annyi, hogy egyes vezérek önkényes történelemalkotó szerepe helyébe egyes testületek ilyen jellegű tevékenységét állítják. Ám a szubjektivizmus megmarad, hiszen egyes kiválasztottaknak a társadalmi törvényektől független uralmát hirdetik, és tagadják a tömegek bármiféle történelmi szerepét. Ily módon ezek az okoskodások — a burzsoá tudomány legújabb kiagyalásai — ugyancsak nem képesek felülemelkedni a régen tarthatatlannak bizonyult elméleteken.

4. Az idealista elméletek népellenes jellege

Bármilyen különbség van is az egyes elméletek között, bármennyire szembenállnak is egymással egyes részletkérdésekben, mindegyiknek közös vonása, hogy lebecsüli, megveti a tömegeket, vagy kifejezett gyűlölettel fordul szembe a néppel. A burzsoá filozófusok túlnyomó többsége rombolónak bélyegzi a tömegeket, a dolgozók beleszólását az események menetébe a civilizáció halálának tekinti.

A néptömegeket rágalmazó, gyalázó nézetek megtalálhatók a mai burzsoá filozófia valamennyi jelentős képviselőjénél. Az instrumentalista Deweynél és a neotomista Maritainnél, a perszonalista Flewellingnél, a pszichoanalitikus Jungnál stb., egyaránt fellelhetjük a dolgozók megvetésétől és gyűlöletétől áthatott elméleteket.

E kérdésben egységes álláspontot képvisel: a német imperializmus filozófusa, a keresztény vallást tagadó Nietzsche, XII. Pius pápa, az olasz liberális Benedetto Croce, az amerikai „demokrata" Santayana és a kimondottan fasiszta ideológusok.

Csak néhány jellemző idézetet vegyünk a mai burzsoá filozófiai iskolák álláspontjai közül. Santayana amerikai filozófus határozottan tagadja a tömegek történelmi szerepét. Szerinte a világ minden eddigi kultúrája az arisztokrácia terméke volt. „A civilizáció idáig a kiváltságos központokban keletkező szokások szétsugárzása és elterjedése volt. Nem a népből származott; ... Az az állam, amely kizárólag olyan munkásokból és paraszt-

tokból állna, amilyenek a modern nemzetek zömét alkotják: tökéletesen barbár állam volna"[1].

Maritain, a katolikus egyház által támogatott és hivatalosan elismert neotomista filozófia vezető egyénisége, a következőképpen ad kifejezést a tömegek megvetésének: „... a népnek nincs hibátlan értelme és nincsenek tökéletes jótevői. A nép akarata vagy szelleme nem lehet az igazságosnak vagy az igazságtalannak a mértéke"[2]. Maritain teokratikus (papok uralma alatt álló) társadalmi berendezést követel, melyet egyedül lehetséges uralmi formának tart.

Ortega y Gasset spanyol filozófus, az arisztokrácia uralmának kimagasló propagandistája, túlhaladva Santayana fennt idézett felfogását, a tömegeknek kimondottan csak a romboló szerepet tulajdonítja: „A tömeg megsemmisít mindent, ami más, ami kiváló, ami személyes, minőségi és kiválasztott"[3]. Majd másutt, amikor arról ír, hogy a tömegek éhségmozgalmaik során a pékműhelyeket megrohanják és szétdúlják, megjegyzi: „... nagyobb és durvább arányokban ugyanezt teszi a tömeg a civilizációval, amely táplálja őt"[4]. Majd tovább: „A tömeg, ha a maga kényére hagyják, hogy olyan legyen, mint amilyen... csupa életkedvből az életfeltételek szétrombolásába kezd"[5].

A mai burzsoá filozófiában nagy elterjedtségnek örvendő exisztencialista filozófia ezzel azonos, csak a részletekben némileg eltérő álláspontot van. Az exisztencialisták szerint a „szellemi egyéniséggel" szembenállnak a tömegek, a maguk külön, sajátos kollektív — vagy ahogy ők nevezik — „nyájszellemével". Az exisztencialisták „semmitől vissza nem riadó" harcra hívnak fel a tömegek „kollektivizmusa" ellen. Egyesíteni kell a „szellemi egyéniségeket", szembe kell őket fordítani a tömegekkel — mondják. A német exisztencialista Jaspers kidolgozta, milyen kritériumok alapján lehet valaki „szellemi egyéniség". Aki igényt tart arra, hogy a kiválasztottak közé sorolja magát, legyen tudatosan tömegellenes, „biztosnak kell lennie abban, hogy nem szolgál akadályul az egyes jobbaknak, és hogy nem

[1] Idézi *Durant*. A gondolat hősei. Budapest 1943. 441. old.
[2] Idézi *German*. A harcos egyház filozófiája. (Marxista ismeretek kis könyvtára. 10. szám.) Szikra 1949. 27. old.
[3] *José Ortega y Gasset*. A tömegek lázadása. Budapest é. n. 16. old.
[4] Ugyanott, 75. old.
[5] Ugyanott.

válik segítőjévé a közepeseknek és az alacsonyabban állóknak"[1] — írta Jaspers.

Az idézetek nemcsak a tömegellenességet mutatják, hanem világosan megmutatják azt is, hogyan kapcsolódnak a burzsoá ideológusok tömegellenes nézetei a tömegellenes akciókra való felhívásokhoz, a terrorista diktatúra propagálásához. A tömegellenes nézetek kifejezik a burzsoá ideológusok gazdáinak, a monopoltőkéseknek a néptömegektől való rettegését. Céljuk: igazolni a néptömegek kirekesztését a hatalomból, indokolni a dolgozók állatias elnyomását, a fasiszta diktatúrát.

A néptömegek rágalmazása szélesen el volt terjedve a Horthy-rendszer ideológiai és politikai életében is. A Horthy-rendszer uralkodó osztályai már az 1919-es Tanácsköztársaság idején megismerkedhettek a magyar munkásosztály, a magyar nép félelmetes erejével, hatalmas aktivitásával, áldozatkész építő munkájával, harcos szellemével. Ezért páni félelemmel töltötte el őket a tömegek bármely megmozdulása, rettegés fogta el őket 1919 megismétlődésének még a gondolatára is. A Horthy-rendszer politikusai a tömegek megmozdulásait egyfelől vadállati fasiszta terrorral akarták megakadályozni, másfelől nacionalista, soviniszta, antiszemita uszítással, szociális demagógiával igyekeztek a tömegeket tévútra terelni. A Horthy-rendszer mélyen népellenes voltának megfelelően széles mértékben terjedtek el a tömegellenes elméletek. A politikusok a nép éretlenségére való hivatkozással tagadták meg az általános, egyenlő, titkos választójogot a munkásoktól, és vezették be falun a nyílt szavazást. Ugyanakkor, mikor elhallgatták vagy gyalázták Dózsa parasztháborúját, szobrot emeltek Werbőczynek, a parasztháború után a jobbágyokat gúzsbakötő törvények szerzőjének. A tömegek 1918—19-es hősi megmozdulását a „csőcselék lázadásának" minősítették, és nem átallották az 1918-as polgári demokratikus forradalmat és a Tanácsköztársaságot úgy beállítani, hogy „«a magyar történelem fonala 1918-ban ... megszakadt» azért, mert «jött-ment emberek» vették kezükbe a hatalmat"[2].

A Horthy-rendszer urai lefordították és széles körben terjesztették a néptömegek elleni fellépésükről hírhedt filozófusok és más ideológusok műveit, mint például Nietzsche, Ortega y Gasset, Spengler és a német vagy egyéb nemzetiségű fasiszta ideo-

[1] Idézi *Gyenyiszova*. A tömegekre vonatkozó exisztencialista rágalmak ellen. Lásd Voproszi filozofiji, 1954. 4. szám.

[2] Idézi *Andics Erzsébet*. Ellenforradalom és bethleni konszolidáció. Szikra 1948. 27. old.

lógusok munkáit. Emellett a magyar ideológusok „sajátos" nézeteit is teljes mértékben támogatták. Így például nagy elterjedtségnek örvendtek annak a Halasy-Nagy József filozófusnak a könyvei, aki szerint „a személyesség hitét megölte a tömegélet... az egyéniség tudatát elhomályosítja a közösségé... Az egyén helyett ma a kollektívum él, s ezért az egyén nem tud önmagával mit kezdeni"[1]. „A világhoz fordult ember tehát elveszítette önmagát..."[2]

Halasy-Nagy tehát a tömegeket teszi felelőssé az egyéniség pusztulásáért. A megoldást pedig abban vázolja fel, hogy az egyén szakadjon el a kollektívától, és a minden keserűség fölé emelő hithez forduljon. A rendszer másik, hivatalos filozófusa, báró Brandenstein Béla, Platón reakciós rabszolga államának utópiáját magasztalta. Horthyék rendje nem volt válogatós a tömegellenes nézetek terjesztésében. Horthyék felhasználták az egyes polgári ellenzéki ideológusok arisztokratikus írásait is. Így például a velük nem mindenben egyetértő Németh László írónak és filozófusnak a „minőség forradalma" elnevezésű reakciós filozófiáját, mely egyes kiválasztottaknak, a „mélymagyaroknak" felsőbbségét hirdette, a munkásosztályt pedig a legalacsonyabbrendű és legmagyartalanabb osztálynak tekintette.

A Horthy-rendszer filozófusai mellett a társadalomtudományok más képviselői is rágalmazták a tömegeket. Nagy szerepet játszott ezeknek a rágalmaknak ideológiai megalapozásában az előzőleg már említett szellemtörténeti irányzat. Ennek az irányzatnak egész történetfelfogása az egyéniségből indul ki. Ha említenek is olyant, hogy a személyiség a tömegekkel együtt haladva éri el eredményeit — ez csak üres szólam marad, mert mindenkor csak az egyéniség szerepét ábrázolják. Ahol a gyakorlati tények kényszerítik a szellemtörténészeket arra, hogy beszéljenek a tömegek tevékenységéről, ott ezt vagy nagyon röviden elintézik — mint például Dózsa parasztháborúját, amit a szellemtörténészek vezérképviselői, Hóman Bálint és Szekfű Gyula hét kötetes Magyar Történetükben két oldalon tárgyalnak — vagy pedig megrágalmazzák a tömegek akcióit. 1918—19-ről például a következőképpen írnak: „... a forradalmak szégyenteljes periódusában a nemzeti erők passzivitásban vannak, s minden, ami történik, elenyésző kisebbségek munkája." Majd így folytatják: „A társadalom tehetetlensége hozta ránk a bolsevizmus szégyenét,

[1] *Halasy-Nagy József.* Korunk szelleme. Budapest é. n. 7—8. old.
[2] Ugyanott, 9. old.

a történetünk örök mélypontját"[1]. Ezeknek az „elvi" útmutatásoknak megfelelően a társadalomtudományok művelőinek jelentős részét áthatotta az arisztokratizmus, a néptől való elfordulás, a nép lebecsülése vagy gyűlölete. Voinovich Géza, a régi rend tekintélyes irodalomtörténésze és írója egyik tudományos akadémiai ajánlását a többi között a következőkkel indokolja: az ajánlott „akadémikus költő", hódol a „tiszta művészetnek", „egészen elkülönül a világtól, valóban csak a költészetnek és a költészetben él, közvetlen és őszinte, de magával s nem a közönséggel szemben". Vagyis az élettől való elfordulást, a tömegekkel szembeni arisztokratizmust egyik vezérlő elvvé igyekeztek emelni a tudományos életben is.

A gazdasági és politikai rend népellenessége visszatükröződött a művészetben és az irodalomban is. Itt csak az irodalomról beszélünk. Nem szólunk az irodalomban „utazó", a régi rend által felkapott olyan „nagyságokról", mint Herczeg Ferenc, Tormay Cecil, Harsányi Zsolt és mások, akiknek alig volt köze az igazi irodalomhoz, s akiket főként szépirodalmi formákban kifejezett ellenforradalmi érzelmeik, a nép megvetése és gyűlölete miatt avattak „nagy" írókká. De még a Horthy-rendszerrel magukat nem mindenben azonosító, tehetséges és tekintélyes írók jelentős részénél is a néptől való elfordulás, sőt nemegyszer a néppel való szembenállás nyilvánult meg. Ez jellemezte a két világháború közti magyar irodalom kimagasló képviselőjét, Babits Mihályt is. Babits — akinek értékelése, éppen életművének sok tekintetben ellentmondásos volta miatt, igen bonyolult feladat — nem egy helyen megértően ír a dolgozókról, meleg szavakkal írja le küzdelmüket. Egész életművére azonban mégis az arisztokratizmus, a tömegek meg nem értése, sőt olykor tömegellenesség a jellemző.

Egy helyütt például azt írja, hogy a nemzet nem a tömeg, mely a nevét viseli, nem a „néhány milliónyi horda abból a fajtából, amely a teremtés koronájává teremtette magát". Azt hirdeti, hogy „a nemzet néha csak egy-két emberben él, míg az utcán ezrek is ordítoznak". Tömegellenesség nyilvánul meg például az „In Horatium" című versében, ahol helyeslőleg idézi Horatiustól: „Gyűlöllek, távol légy, alacsony tömeg"[2]. A mester hatása

[1] *Hóman Bálint—Szekfű Gyula.* Magyar történet. 7. köt. 414—415. old. — Szekfű Gyula élete végén túljutott e reakciós nézeteken. Felszabadulás utáni tevékenysége során — szemben régi nézeteivel — aktív részt vállalt a népi demokrácia harcaiban s így segítette a dolgozók forradalmi harcát.

[2] *Babits Mihály.* Összes művei. Franklin Társulat kiadása. 9. old.

nyilvánult meg egyik írótársán, Földi Mihályon, aki Babits halálakor a következőképpen elmélkedett: „Tömegfélelem, halálfélelem, az alkotó, az értéket teremtő embernek, a kimagasló egyéniségnek örök és mindig aktuális félelme. Ma ugyan divat hódolni a tömegnek, ünnepelni jó és rossz tulajdonságait, de az érték és tömeg fogalmát még ma sem mernék egyesíteni, és egyetlen népvezér sem beszélne értékes tömegről..." A tömeg szerinte „fenyegeti az értéket, amit az egyéniség teremteni tud"[1]. Ilyen nézetekkel találkozunk a régi rendszer más, nem kimondottan ellenforradalmi, nem fasiszta íróinál is, mint például Zilahy, Márai és mások. Ezeknek az íróknak — akik között kimagasló tehetségek is voltak — igen nagy hatásuk volt az értelmiség és kispolgárság jelentékeny részére. Éppen ezért a tömegekkel szemben álló nézeteiknek veszélyesebb és maradandóbb volt a hatása, mint az ellenforradalom — magukat íróknak kinevezett — tollforgatóié. Ezeknek az íróknak a hatását ma is érezzük egyes értelmiségieknek, kispolgároknak a tömegektől való tartózkodásában, elszakadásában, objektivizmusában stb. Ma is igen nagy jelentőséggel bír tehát e magatartás bírálata és forrásainak feltárása.

Az uralkodó osztály ideológusai mellett, a „hivatalos", a legális ellenzék — így a liberális burzsoázia, a szociáldemokrata ideológusok és a népies írók egy része — is szembe fordult a tömegekkel. Álláspontjuk lényegében az uralkodó nézetek támogatása volt, és azt jelentette, hogy a tömegellenes felfogás a legkülönbözőbb forrásokból, a legváltozatosabb formában hatotta át az egész életet. Eljuthatott és fertőzhetett az uralkodó rendszerrel és ideológiával szemben álló erők között is[2]. A legális ellenzék ideológusai közül csak a jobboldali szociáldemokratákkal és a népiesekkel foglalkozunk röviden. Nemcsak azért, mert mindkét irányzat jelentősen hatott a régi rend ellenzőire, hanem azért is,

---

[1] Babits Emlékkönyv. Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt. kiadása. Budapest é. n. 152. old.

[2] Hozzá lehet tenni, hogy az az ideológiai egységfront, ami a tömegeket illetően az uralkodó osztály nézeteivel közösséget vállalva kialakult, sulyosan megbosszulta magát. Ez az elmélet hozzájárult ahhoz, hogy — nem számítva az álellenzékieket, például a szociáldemokraták közül az árulókat — a Horthy-rendszer ellen valóban harcolni akaró egyes legális ellenzékiek politikája is sokszor helytelen irányba terelődött, gyakran a legális eszközökkel vívott harcnak, mint egyedüli harci formának a túlbecsüléséhez, továbbá a tömegekkel való kapcsolat meggyengüléséhez vezette el őket, s így ennek a legális ellenzéknek az erőtlenségét eredményezte.

mert a régi renddel való ellentét következtében befolyásuk, sőt a jobboldali szociáldemokratáknak szervezeteik is fennmaradtak a felszabadulás után. A jobboldali szociáldemokrata vezérek állellenzéki, áruló politikát folytattak. Természetes tehát, hogy egyetértettek az uralkodó osztállyal a nép 1918—19-es harcának elítélésében. Szervezkedésüket, a Bethlen—Peyer-paktum alapján, döntően a munkásarisztokráciára korlátozták, míg a munkásosztály radikális, harcra kész elemeit, mint felelőtlen elemeket bélyegezték meg. Ugyanúgy elzárkóztak a vasutasok, az állami alkalmazottak és a parasztság széles tömegeinek szervezésétől is. A tömegektől való irtózás nyilvánult meg abban, hogy a fasizmus elleni harcot csakis parlamenti úton kívánták folytatni. Ideológusaik lebecsülték a dolgozók forradalmi aktivitását. A magyar néppel szemben többek között azt a vádat hangoztatták, hogy jelleme mélyen reakciós. Felfogásuk alig változott a felszabadulás után. A nép mélységes lebecsülése, a tömegek — különösen a parasztság és nők iránti bizalmatlanság jellemezte e munkásárulók akkori nézeteit is. A szociáldemokraták, elméleti folyóiratuk, a Szocializmus, felszabadulás utáni számaiban tagadták az újjáépítést, rágalmazták a magyar népet. Az 1945 október—decemberi számban — amikor az egész országban kibontakozott az újjáépítés, amikor a munkások két kezükkel ásták ki a romokból a gépeket, folyt a széncsata, a hídcsata, s a parasztok emberfeletti erőfeszítéseket tettek, hogy megművelhessék a földeket, és kibontakozott a falunak várost segítő mozgalma — így írtak: „Ne beszéljünk *rohammunkáról,* amikor nincs munka. Ne szóljunk *újjáépítésről,* amikor sem valódi, sem átvitt értelemben alig folyik valamiféle építés ... a *mindig nagyon kétséges* paraszti önfeláldozásnak eddig még a jelei sem mutatkoznak"[1]. A Szocializmus e cikke a tömegekkel kapcsolatban a feladatot abban látja, hogy „szüntessük meg dicsőítésüket"[2]. A Szocializmus másik, 1946 március—áprilisi számában — tehát az előretörő reakció ellen sikeresen fellépő népmegmozdulások után — Kéthly Anna így „értékeli" a népmozgalmakat: „... a munkás- és parasztfelvonulások is csak arra jók, hogy a fasizmus még élő erőit nagyobb óvatosságra és még kevesebb őszinteségre késztessék"[3]. A demokráciáért harcba induló népet így rágalmazták: „... a magyar nép jelentékeny tömegeinek sejtelme sincs arról, hogy

[1] Szocializmus, 1945 október—december. 3—5. szám. 143. old.
[2] Ugyanott.
[3] Ugyanott, 1946 március—április. 3—4. szám. 98. old.

mi a demokrácia, de rideg bizalmatlansággal nézik mindazt, ami ezzel a szóval kapcsolatban áll"[1].

Csak két számból idéztünk, de ez is, mint cseppben a tenger, világosan megmutatja, milyen volt a jobboldali szociáldemokrata vezetőknek a tömegekkel kapcsolatos „elvi" álláspontja. A nép érdekei ellen folytatott gyakorlati harcuk jutott kifejezésre ebben az „elvi" álláspontban.

A régi rendszer másik legális ellenzéke — a népiesek, alapjában véve pozitív szerepet játszottak. Különösen a népi írók balszárnya, Erdei Ferenc, Darvas József és mások tettek jelentős lépéseket a magyar nép igazi szerepének megmutatása felé. De a népiesek nagy részének emellett komoly elvi tévedései voltak a néptömegek szerepének megítélésében. E népiesek 1919 hibáiból és a Tanácsköztársaság leveréséből azt a következtetést vonták le, hogy a magyar munkásosztály megszűnt történelemformáló erő lenni. Ilyen erőnek ők a parasztságot tartották. De ugyanakkor, látva a magyar parasztság szörnyű elesettségét, nyomorát, elnyomatását, s látva azt, hogy parasztságunk nem tudja megszervezni a harcot sorsa javításáért, még a parasztság történelemalkotó szerepébe vetett hitükben is megrendültek. Innen származott az, hogy egyesek az uralkodó osztályhoz fordultak, az uralkodó osztály lelkiismeretére apelláltak, s felülről jövő reformokat vártak. Másokon pedig a kiúttalanság, a reménytelenség hangulata lett úrrá. Miután nem láttak az adott helyzetből kivezető utat, nem láttak olyan erőt, amely a régi rend elleni harc vezetőjévé lehetne — a „nemzethalált", népünk kipusztulásának elkerülhetetlenségét kezdték hirdetni. A népiesek egy részének ezek a nézetei, különösen a munkásellenes elméletek, a felszabadulás után szintén újraéledtek például a NÉKOSZ-mozgalomban, a Nemzeti Parasztpárt egyes szervezeteiben, a Válasz című folyóiratban és másutt.

* * *

A burzsoá, népellenes nézetek sajtó útján való terjesztésének lehetősége a felszabadulás után csökkent. A fordulat éve után pedig ez jórészt lehetetlenné vált. Mégsem apadtak ki teljesen azok a források, melyekből ilyen „elméletek" még felszínre kerülnek. Ilyen — többek között — a katolikus egyház elméleti folyóirata, a Vigilia és hetilapja, az Új Ember. A Vigilia 1951 júniusi száma arról a veszélyről ír, mely az egyéniséget „fenyegeti", ha

[1] Ugyanott, 117. old.

„felolvad a tömegben". „A legtöbb ember befejezetlen marad, önmaga teljessége soha nem lát napvilágot. Feloldódik a «tömeg»-ben, a társadalmi szerepben, felszívódik a «más»-ban, nem éli saját életét, életének ritmusa a kollektív közösséggel lüktet együtt"[1]. „... ennek a kifelé fordulásnak, a társadalmi szerepben való feloldódásnak nagy az ára. Elsorvad, ami az embernek személyes lehetősége, befejezetlen, torzó marad az emberi egyéniség"[2]. A Vigilia rögtön meg is mutatja a kivezető utat: elszakadni a kollektívától, individualista módjára élni. „Az individuáció, a személyiséggé válás éppen azt jelenti, hogy az ember kiszakad a tömegember kötöttségeiből és saját belső törvénye szerint kezd élni"[3]. Az elvi indokolás: „Az ember individuum, nem a tömeg egy mozzanata, nem a környezet és a körülmények függvénye. Ha tudatára ébred önnönmagának, tudatára ébred annak is, hogy ő a nagy magános, aki egyedül lehet saját sorsának alakítója"[4]. Ilyen és ehhez hasonló népellenes, individualizmust prédikáló nézetekkel találkozhatunk másutt is.

A jobboldali elhajlók fellépése lehetővé tette, hogy a népellenes felfogások újraéledjenek. Itt röviden csak néhány megnyilvánulásra utalunk. A jobboldali elhajlók teljesen negatívnak értékelték az 1953 júniusa előtti időszakot. Lebecsülték azt a hatalmas változást, amely a felszabadulás óta — hála dolgozó népünk önfeláldozó munkájának és harcának — bekövetkezett. Az ilyen felfogások alkalmasak voltak arra, hogy a néptömegeknek saját erejükbe vetett hitét megingassák, és ezen keresztül passzivitásra kárhoztassák őket. A jobboldali elhajlók tömegellenessége különösen a munkásosztállyal szemben nyilvánult meg. A munkásosztály vezető szerepének csorbításában — többek között —, a munkásságnak, mint a nemzet vezető erejének lebecsülése jutott kifejezésre. Végül a néptömegek elleni nézetek felélénküléséhez vezettek a politikájuk által felélénkült kispolgári áramlatok, nézetek, az individualizmus széleskörű elterjedése is. Ezért továbbra is egyik fontos feladatunk, hogy a tömegellenes nézetek — és 1953 júniusa utáni újra jelentkezésük — ellen kitartó harcot folytassunk.

---

[1] Vigilia, 1951 június. 284. old.
[2] Ugyanott.
[3] Ugyanott.
[4] Ugyanott, 287. old.

II

A NÉPTÖMEGEK A TÖRTÉNELEM ALKOTÓI

Az eddig elmondottakban igyekeztünk megmutatni, hogy az emberek maguk alkotják történelmüket. Az emberek társadalmi cselekvése azonban sokoldalú tevékenységből áll: osztályok, tömegek mozgása, harca; uralkodók, hadvezérek tettei, intézkedései; tudósok, művészek művei; vagyis a történelem mint egyes emberek és a tömegek tevékenysége tárul szemünk elé. Vajon melyek vezetnek ezek közül a történelem nagy, tartós változásaihoz? Melyek gyakorolnak jelentős hatást a társadalom életére?

A *történelmi materializmus*, szemben a szubjektivizmussal és a fatalizmussal, általában a mai burzsoá elméletekkel — *a néptömegekben látja a valóban jelentős, maradandó változások, társadalmi események mozgatóját, hordozóját.* Azt vallja, hogy a dolgozó nép a történelem alkotója. Az élet minden területén csakis a tömegek képesek létrehozni igazán maradandó alkotásokat és maradandó változásokat. A történelem, a társadalmi élet alapos tanulmányozása teljes egészében alátámasztja ezt az elméletet.

A néptömegek történelmi szerepének megsejtése már a marxizmus előtt is felbukkant egyes haladó gondolkodóknál. Tekintsük át vázlatosan ezeknek a nézeteknek újkori megnyilvánulásait.

1. A Marx előtti haladó gondolkodók a néptömegek szerepéről

A Marx előtti filozófiákra, még a haladóakra is, általában a néptömegek szerepének fel nem ismerése és sok esetben annak tagadása a jellemző. De ez időben is akadtak olyan gondolkodók, akik már felismerték a tömegek történelemalkotó szerepét. Ilyenek voltak — a többi között — a francia felvilágosodás balszár-

nyának olyan kimagasló képviselői, mint például Diderot, Jaucourt, Helvétius és mások.

Diderot, a nagy francia materialista, felismerte az összefüggést a nemzet sorsa és a dolgozók helyzete között, és az Enciklopédia egyik cikkében így ír a napszámosról: „kétkezi munkás, akit napról napra fizetnek. Ez a fajta ember alkotja egy nemzet legnagyobb részét; az ő sorsát kell egy jó kormányzatnak mindenekelőtt szem előtt tartania. Ha a napszámos nyomorult, a nemzet nyomorult"[1]. Diderot a néptömegek közkincsévé akarja tenni a tudományt — sőt felismeri a tömegek műveltsége és a filozófia előrehaladása közötti kapcsolatot is, amikor így ír: „Nem habozhatunk: népszerűvé kell tennünk a filozófiát. Ha azt akarjuk, hogy a filozófusok előbbre jussanak, közelebb kell vinnünk a népet ahhoz a színthez, ahol a filozófusok jelenleg állanak"[2].

Jaucourt, az Enciklopédia egyik önfeláldozó munkatársa, Diderot harcostársa, a népet tartja az élet javai megteremtőjének és a nemzet leghasznosabb részének. Jaucourt, felismerését a következőkben foglalja össze: „... a munkás ... vájja ki tárnáinkat, ő fejti a köveket, ő szárítja mocsarainkat, tisztogatja utcáinkat, építi házainkat, faragja bútorainkat ... A földműves, a *nép* másik fia, már hajnal előtt talpon van, hogy művelje mezőinket, bevesse szántóföldjeinket és öntözze kertjeinket. Tűri a meleget, a hideget, az urak dölyfét, a gazdagok arcátlanságát, az adóbérlők rablásait, az ellenőrök fosztogatásait s még a vadak kártevését ... józan, hű, igazságos ... Ez volna hát azoknak az embereknek az arcképe, akik az úgynevezett *népet* alkotják, s akik ma is a nemzet legnépesebb és leghasznosabb részét teszik"[3]. Diderot és Jaucourt a felvilágosodás szélső balszárnyán álltak — tudatosan a nép, a plebejus tömegek szószólói voltak. De más, a felvilágosodásnak a néphez nem ennyire közelálló baloldali gondolkodóinál is felcsillant annak megsejtése, hogy a népnek jelentős történelemformáló szerepe van. Ez jut kifejezésre például Helvétius erkölcsi kiskátéjának ama tételében, hogy „a közösség érdeke csak egyetlen sérthetetlen törvényt ismer: a nép üdve a legfőbb törvény".

A Marx előtti materialista filozófia képviselői közül az orosz forradalmi demokraták jutottak a legmesszebb a néptömegek jelentős szerepének felismerésében. Az orosz forradalmi demok-

[1] *Diderot* Válogatott filozófiai művei. Akadémiai Kiadó 1951. 158. old.
[2] Ugyanott, 98. old.
[3] Francia felvilágosodás. Művelt Nép Könyvkiadó. 1954. 88—89. old.

raták az érlelődő oroszországi polgári forradalom előhírnökei, előkészítői voltak. Mélységes együttérzés hatja át őket a nép, s ezen belül a parasztság iránt. Az elnyomott tömegek ideológiai képviselőiként lépnek fel, és bátran hirdetik, hogy csak a nép képes győzelemre vinni a társadalmi átalakulás ügyét.

Herzen, a forradalmi gondolat kiváló harcosa, a történelmi személyiségek szerepét a nép szükségleteinek, az „élet törvényeinek" felismerésében látja. A tömegek meghatározó szerepét így fejezi ki: a tömegek „néha túlhaladják a legbátrabb gondolkodókat is, ezeket a gondolkodókat akaratuk ellenére is magukkal ragadják..."[1] Másütt a munkások és parasztok forradalmáról írva megállapítja: „ez a népi tömegek igazi forradalma lesz". „Amikor ők kezet nyújtanak egymásnak" — mondja ezzel kapcsolatban —, „akkor önök búcsút mondhatnak renyheségüknek, fényűzésüknek, az önök civilizációjának, akkor véget ér a többségnek arra való felhasználása, hogy a kisebbség számára napfényes, fényűző életet teremtsen"[2]. Herzen büszkén vallotta: „Én szívvel-lélekkel az orosz néphez tartozom, én az orosz nép számára dolgozom, ő pedig bennem dolgozik..."[3]

Dobroljubov, a múlt század közepének kimagasló forradalmi demokratája is a néptömegek történelemalkotó szerepét hirdeti, amikor a következőket vallja: „... a történelmi személyiség, még a nagy is, nem jelent többet annál a szikránál, mely felrobbantja a lőport, de nem borítja lángba a kőszíklát, és maga is nyomban kialszik, ha nem talál gyorsan lángralobbanó anyagot." Dobroljubov bírálja azokat, akik nem akarják meglátni „mit tett a nép az általános emberi eszmék és ismeretek elsajátítása, azoknak saját életére való alkalmazása érdekében, vagy hogy maga a nép az emberiség számára miféle hasznosat alkotott..."[4] Hasonló nézeteket vallottak Dobroljubov harcostársai, Nyekraszov és Csernisevszkij, az orosz forradalmi demokraták kimagasló vezérei és társaik.

Herzen, Belinszkij, Dobroljubov, Csernisevszkij számos kérdésben, így a néptömegek szerepének, az osztályharc, a forradalmi küzdelem jelentőségének felismerésében egészen közeljutottak a történelmi materializmushoz, és csak társadalmuk fejletlensége akadályozta meg őket abban, hogy eljussanak hozzá. A korukbeli Oroszországban a kapitalista viszonyok éret-

[1] *Herzen* Válogatott filozófiai művei. 2. köt. 312. old. (oroszul).
[2] Ugyanott, 52. old.
[3] Idézi *Voloszova*. Herzen társadalompolitikai és filozófiai nézetei.
[4] *Dobroljubov*. Válogatott művei. 2. köt. 241. old. (oroszul).

lenek voltak. A tőkés rend ellentmondásai csak csírájukban voltak meg. A munkásosztály ez időben még csak kialakulófélben volt. Mindez megnehezítette számukra azt, hogy világosan meglássák az osztályharc anyagi alapjait, felismerjék a munkásosztály történelmi hivatását — vagyis, hogy eljussanak a történelem materialista felfogásához. Így — egyes materialista megállapításaik ellenére — a társadalmi kérdésekben, alapjában véve, idealista nézeteket vallottak.

Az orosz forradalmi demokraták, elvi álláspontjukkal összhangban, a népet felszabadító társadalmi forradalmat hirdették. Ennek érdekében a tömegekhez, elsősorban a parasztsághoz fordultak, ezeket igyekeztek harcra mozgósítani. Bár forradalmi céljaik megvalósítását a cárizmus vad terrorja, a néptömegek mozgalmának fejletlensége megakadályozta, tevékenységük előkészítette a dolgozóknak a felszabadulásért folytatott későbbi harcát. Ezért is nevezi őket Lenin az „orosz szociáldemokrácia előfutárainak".

A haladás más országbeli képviselőihez hasonlóan, hazánkban is számos haladó politikus és gondolkodó volt, aki, bár a birtokos osztályokhoz tartozott, mégis felismerte és kifejezésre juttatta a néptömegek jelentős szerepébe vetett hitét. Hunyadi János felismerte a nép erőfeszítéseiben rejlő tartalékot, és tudatosan igyekezett azt a törökök támadásának visszaverésére felhasználni. Ugyancsak a honvédelem és a függetlenségi harc szempontjából vizsgálták a néptömegek szerepét Bocskai István, Zrinyi Miklós, II. Rákóczi Ferenc és mások. Zrinyi ettől a gondolattól áthatva szükségesnek látta, hogy a henye nemesi fiatalság, a dorbézoló, felelőtlen zsoldosok helyébe a nép fiaiból toborozzanak hadsereget. Nézeteit „Az török áfium ellen való orvosság"-ban így fejezi ki: „... nem kell a népfogadásban csak a reménségre néznünk, nem csak a katonaságra, a mint most vagyon. A jó nemest, a jó katonát inkább kell venni ha vagyon, de ha nincsen, a pórbul kell előállatnunk hadi népünket; ez jobb amaz eltunyult nemesnél, és jobb amaz udvarokban nyalakodó részegeskedő, katonánál..."[1] Zrinyi ennek bizonyításaként Nagy Sándor macedon hadvezér győztes hadseregére utal, amely ugyancsak a szegény népből állott. Végül megállapítja, hogy ha háború volna „nem tíz, tizenkétezer embert kellene felfegyvereznünk, hanem az egész nemzetünket..."[2]

[1] *Zrínyi Miklós.* Az török áfium ellen való orvosság. Franklin Társulat. Budapest é. n. 35. old.
[2] Ugyanott, 41. old.

II. Rákóczi Ferenc emlékirataiban elismerően ír a nép hazafiságáról. Leszögezi, hogy mind a szabadságharc kirobbantásában, mind folytatásában jelentős szerepe volt a népnek: „E nép buzgalmának és szeretetének nem volt elég, hogy képessége szerint ellátott élelmiszerrel, hanem hazaküldték asszonyaikat és gyermekeiket, beálltak a katonáim közé, és többé sohase hagytak el"[1]. Rákóczi büszkén vallja: „... minden cselekedetem célja kizárólag a szabadság szeretete volt és az a vágy, hogy hazámat az idegen járom alól felszabadítsam"[2]. „... bátorított és erősített az a szándék, hogy megérdemeljem a nép bizalmát és szeretetét..."[3] Ezek a nézetek szerzőik páratlan éleslátását tükrözik, és kitűnnek bátorságukkal, felvilágosultságukkal a feudális rend körülményei között.

Más kimagasló politikusok és gondolkodók azt is felismerték, hogy nemcsak a honvédő háborúkban, hanem a történelem más időszakában is jelentős szerepet tölt be a nép.

Bessenyei György, a magyar felvilágosodás első nagy írója, a következő hasonlattal jellemzi a nép szerepét: „Tudod-é, hogy vedd a köznépet az emberi rendek közt? úgy, mint a tengert a folyóvizek közt. Minden folyóvíz a tengerből szakad, az által tápláltatik s oda fordul vissza..."[4] Vagyis Bessenyei a népet tartja az egész élet alapjának. Kölcsei Ferenc, a kiváló író és politikus „Nemzeti hagyományok" című értekezésében a népköltészetnek, a népi hagyományoknak a művészetben játszott nagy szerepére mutat rá. Más társadalmi kérdésekről írt munkáiban mint kiváló politikus felismeri, hogy a nép többségét alkotó jobbágyság és az ország sorsa összefügg. — „Monarchiát nép nélkül gondolni nem lehet; s hatalmas monarchiát vagyonos nép nélkül hasonlólag nem... Jó birtokú nép... hatalmassá teszi a monarchiát..."[5] mondja az örökös megváltásról mondott beszédében. Kölcsey a jobbágyság megszüntetéséért harcol, a parasztság olyan felszabadításáért, hogy „a nép... egyszer már a polgári alkotmányba belépjen; s ezáltal az alkotmány hétszáz

[1] *II. Rákóczi Ferenc* Emlékiratai. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 39—40. old.
[2] Ugyanott, 31. old.
[3] Ugyanott, 38. old.
[4] *Bessenyei György* Válogatott művei. Szépirodalmi Könyvkiadó 1953. 236. old.
[5] *Kölcsey Ferenc* Összes művei. Franklin kiadás é. n. 1158., 1160. old.

ezer puhaság és szegénység által elaljasodott lélek helyett tíz millió felemelkedhetőt nyerjen"[1].

Kossuth Lajos a nép és az ország sorsának közösségét felismerve, még határozottabban veti fel a jobbágyság problémáját, s a haza létkérdésének tartja a jobbágyság sorsának megjavítását. Kossuth, céljai megvalósítása érdekében a néptömegekhez fordult. Összes beszédein és írásain — bármily időben és alkalommal hangzottak el vagy jelentek meg — egységes gondolatként vonul végig a nép döntő szerepének felismerése. Míg Széchenyi a nép nélkül akarja haladó jellegű reformterveit megvalósítani, Kossuth határozottan hirdeti: „Korunk szelleme a demokrácia. Mindent a népért és mindent a nép által. Semmit sem a népről, a nép nélkül. Ez a demokrácia és ez a korszellem uralkodó iránya"[2]. A népbe vetett bizalom és hit hatja át Kossuthot 1848—49-ben, amikor a forradalom és a szabadságharc leverésére törekvő intervenciósokkal és belső árulókkal szemben a népet mozgósítja. Kossuth szakadatlanul vallja, hogy „a nép győzhetetlen, ha felkel, rettenetes erejében . . ."[3] „. . . *a népek harca legyőzhetetlen!*"[4] „A nép lelkesült erejével megmentjük a hazát . . ." hirdeti Kossuth, s mindent el is követ, hogy a népet harcra mozgósítsa. „*Kívánom a néptől* — mondja egyik beszédében — *keljen fel milliónként.* Nem azért, hogy ágyú torkába rohanjon, mert hivatása nem ez . . . hanem *repkedje körül az ellenséges sereget, nem hagyva percnyi nyugalmat is annak, s meg fogja találni sorsát, ki meg merte fertőztetni ellenséges fegyverével e hazának földjét,* mint megtalálta hódításra kész Napóleonnak győzhetetlenné vált serege sorsát az éjszakon"[5]. Kossuth itt az orosz népnek Napóleon elleni 1812-es diadalmas partizánháborújával bizonyítja a nép legyőzhetetlenségét, és azt, hogy a háború sorsát a nép dönti el. Kossuth számtalanszor elismeri a népnek a haza érdekében tett hősies erőfeszítéseit. „A nép szívesen fizeti adóját, örömest hordozza a hadviselés nehéz terheit, bár az ellenség által kegyetlenül kizsaroltatott"[6] — írja egyik kiáltványában. Kossuth sohasem szűnik meg fi-

[1] Ugyanott, 1240. old.
[2] Kossuth Lajos üzenete. (Válogatás Kossuth beszédeiből és cikkeiből.) A Történelmi Emlékbizottság kiadványa. 74. old.
[3] *Kossuth Lajos.* Fel mindnyájan a hon védelmére! Válogatott cikkek, beszédek és egyéb iratok. 1848—1849. Művelt Nép 1952 72. old.
[4] Ugyanott.
[5] Ugyanott, 71. old.
[6] Ugyanott, 133. old.

gyelmeztetni: „A népre minden esetben szükségünk lesz: ha győzünk, hogy a győzelem gyümölcseit learassa; ha vesztünk, hogy a veszteséget győzelemmé változtassa"[1]. Bár Kossuth sokszor csak a középnemesség érdekeit nézte és előfordult, hogy a dolgozók érdekei ellenére hozta döntéseit, mégis éppen a nép iránti bizalom, a tömegekre való bátor támaszkodás, a tömegek harcával való egybeolvadás tették őt történelmünk egyik kimagasló alakjává.

A nép jelentőségét hirdetni a feudalizmusban, óriási jelentőségű tett volt. Aki ilyen nézeteket vallott — különösen, ha a birtokos osztályhoz tartozott —, páratlan éleslátásáról, felvilágosultságáról, a rendi előítéletekkel szembeni bátor fellépéséről tett tanúbizonyságot.

A nép történelemformáló szerepének felismerése még erőteljesebben nyilvánul meg azoknál a kiváló forradalmi politikusoknál, gondolkodóknál, íróknál, költőknél és filozófusoknál, akik nem a birtokos osztályhoz, hanem az elnyomott osztályokhoz, rétegekhez tartoztak, vagy pedig egészen közvetlenül azok érdekeit fejezték ki.

A nép jelentőségének felismerése, a nép ügyének szolgálata hatotta át első polgári forradalmi mozgalmunk, a jakobinusmozgalom egyes harcosainak gondolatvilágát. Erről tanúskodnak vallomásaik is, melyekben büszkén vallják magukat a nép képviselőinek. Batsányi még a börtönben is figyelmezteti a bírákat: a tömegekben mélyreható változások mennek végbe, és nem lehet a bajokat félrendszabályokkal megszüntetni. „Az embereket ma nem úgy kell tekinteni — írja —, mint ahogy évtizedekkel ezelőtt voltak! Még úgy sem szabad őket venni, ahogy még két — sőt, *egyetlen egy évvel* ezelőtt éltek. Figyeljék meg, tanulmányozzák a kedélyek hangulatát, az emberek minden osztályának lelkületét . . . ne hagyják a tömeg hangját elnyomni! Ha valaha emberemlékezet óta érvényes volt ez a mondás, úgy hadd érvényesüljön most: «Vox populi vox Dei!» (A nép szava — Isten szava)"[2]. Hajnóczy József, felismerve a parasztság fontosságát, könyvet készült írni a parasztság történetéről. A bíróság előtt is azt hirdette: „Büszke vagyok, hogy az emberiség legszámosabb és leghasznosabb osztályának szenteltem munkás-

[1] Ugyanott, 41. old.

[2] Idézi *Eckhardt Sándor*. A francia forradalom eszméi Magyarországon. Franklin 1924. 153—154. old.

ságomat"[1]. Hasonlóan nyilatkozott a másik vértanútársa, Öz Pál is.

A nép ügyét előrevinni — ezt tekintették hivatásuknak az 1848-as pesti radikális ifjúság, a márciusi ifjak, vezetői: Petőfi és Vasvári.

Petőfinek a néppel kapcsolatos állásfoglalása közismert. Ezért itt csak röviden utalunk nézeteire. Petőfi számos írásában világít rá a nép szerepére. „A nép" című versében például azt érzékelteti, hogyan tartja fenn a dolgozók munkája, harca a társadalmat. Arany Jánoshoz írt egyik levelében a kor feladatának tekinti a nép uralkodóvá tételét a politikában. A nép szerepét példázzák a „Föltámadott a tenger . . ." című versének közismert sorai:

„Habár fölül a gálya,
S alul a víznek árja,
Azért a víz az úr."

Vasvári, a forradalmi ifjúság másik vezére, a forradalom napjaiban tudatosan a dolgozók képviseletében lép fel. Fegyvert követel a kézműves ifjak számára, mivel világosan látja, hogy az ő felfegyverzésük erősíti a forradalmat. Vasvári, felismerve a kapcsolatot a nép és a haza sorsának alakulása között, így ír: „. . . nálunk a *nép* a rabszolgaság egyik nemére van kárhoztatva; nyomorban, elhagyatottan él, és csak kötelességeket ismer, jogokat nem! Azért volt e haza sötétség hazája"[2]. Világosan következik ebből, hogy a népet fel kell szabadítani, hogy a hazára is fény derüljön.

Vasvári a nép hatalmas erejét dicsőíti. Azt hirdeti, hogy „a nép támaszkodjék önerejére, s ne várjon kegyelmet sem a földtől, sem az égtől"[3]. Vallja, hogy a nép, ha „erejéhez aránylagos akarata van" leküzdheti az útjában álló nehézségeket. A nép erejébe vetett rendíthetetlen hit hatja át, amikor Metternich népleigázó törekvését kárhoztatja: „Azt gondolja, hogy leküzdi a népet. Nem tudja, hogy a nép halhatatlan, hogy ezt kigyilkolni nem lehet"[4].

A nép erejébe vetett hit tükröződik haladó filozófusaink: Kiss Mihály, Mentovich Ferenc, Horárik János munkáiban. A népi

[1] Idézi *Katő István*. A magyar jakobinusmozgalom. Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1951. 25. old.
[2] *Vasvári Pál* Válogatott politikai írásai. Budapest é. n. 106. old.
[3] Ugyanott, 105. old.
[4] Idézi *Fekete Sándor*. Vasvári Pál. Művelt Nép 1951. 76. old.

kultúra megbecsülésére tanít Erdélyi Jánosnak, a nagy magyar esztétának és filozófusnak életműve.

Ady Endre költészete ugyancsak számtalan gyönyörű példáját nyújtja a nép ereje, jelentősége felismerésének és hirdetésének. Gondoljunk csak az olyan verseire, mint a „Hadak útja", a „Proletár fiú verse", a „Hortobágy üzenete", az „Uj tavaszi seregszemle" és annyi sok más. Ady büszkén hirdette a proletárokról: „Vagytok a ma, vagytok a holnap." Az 1905-ös forradalom idején ezt írta: „... él és eszmél a nép. A lebecsült és lenyomorított csőcselék. Oroszország pedig egyszerre csinál meg két forradalmat... És célhoz fog érni. Véren, roncson, üszkön át diadalmasan ér a trónig az orosz demokrácia. De még a trónnál hatalmasabb ellenségeit is legyőzi. Az önző úri kastélyt, a sanyargató gyárat, az elbutító papi lakot s a szívtelen kaszárnyát... Így csinál forradalmat a nép. Ha megindul, az földindulás. És csak a nép tud forradalmat csinálni. És megváltás csak a néptől jöhet. A néptől, melyet nem-óvatos urak csőcseléknek neveznek"[1].

Legjobb politikusaink, költőink és gondolkodóink tehát ugyanúgy, mint a francia polgári materialisták balszárnya és mint az orosz forradalmi demokraták — a haladó osztályok képviselőiként léptek fel. Az általuk vezetett átalakulás érdekében figyelmesebben tanulmányozták az ügyüket előrevivő tényezőket. Ennek során ismerték fel a nép jelentős szerepét. Meglátták a nép hatalmas erejét, és ezért a dolgozó tömegekre is igyekeztek támaszkodni. Nagyszerű meglátásaik okát tehát elsősorban az osztályharcban játszott szerepükben kell keresni. Emellett a nép iránti együttérzésnek, mélységes humanizmusuknak is része volt abban, hogy a korukbeli előítéleteken, osztálykorlátokon túljutottak és bátran vallották, hogy a nép jelentős szerepet játszik a történelemben.

* * *

A marxizmus történetéből ismeretes, hogy elméletünk magáévá tette a megelőző korok valamennyi értékét, de egyszersmind túl is haladja ezeket. A történelmi materializmusnak a néptömegek és személyiségek szerepéről szóló tanítása szintén különbözik valamennyi eddigi filozófiától, még a haladó gondolkodók felfogásától is. Ezek nézetei sokszor csak ösztönös megsejtések voltak, melyeket nem alapoztak meg tudományosan. A nép-

[1] *Ady Endre.* A fekete lobogó. Szépirodalmi Könyvkiadó 1952. 214. old.

tömegek szerepét többnyire csak egyoldalúan látták. A marxizmus filozófiája következetesen érvényre juttatta a materializmust a társadalomtudományban. Ennek során nemcsak, hogy magáévá tette a tömegek történelemalkotó szerepéről szóló gondolatokat, hanem azokat tudományosan megalapozta és sokoldalúan megvilágította. A marxizmus minőségileg újat alkotott a néptömegek és a személyiség szerepéről szóló tanításokban is.

2. A történelmi materializmus a néptömegek történelmi szerepéről

A történelmi materializmus által alkotott új egyrészt abban áll, hogy ez az egyedüli tanítás, amely tudományosan tisztázza a néptömegek fogalmát. Másrészt abban, hogy mélyrehatóan feltárja, miből fakad a tömegek történelemformáló szerepe. A marxizmus—leninizmus sokoldalúan megindokolja és bebizonyítja, hogy a néptömegek a történelem igazi alkotói.

a) *A néptömegek fogalmáról*

A mindennapi szóhasználatban a nép, néptömegek, tömeg szavak egy és ugyanazt jelentik. A nép, a tömegek fogalmát azonban különböző értelemben szokták használni. Használhatják földrajzi összefüggésben úgy, hogy népnek mondják egy adott ország lakosságát. Felhasználhatják a nép szót, mint etnográfiai egységet. Ilyen értelemben beszélnek népvándorlásról vagy más néprajzi jelenségekről (születéssel, halálozással kapcsolatos szokások stb.). Végül a népen lehet érteni — és politikai, illetve történelmi összefüggésben értik is —, a lakosság túlnyomó többségét, elsősorban a dolgozókat. A nép és a néptömegek fogalmának ezek a különböző értelmezései általánosan elfogadott megjelölésekké váltak. Értelmüket mindig az dönti el, hogy milyen összefüggésben használják őket.

A burzsoázia, amikor a történelmi jelenségekben való tisztánlátást akarja lehetetlenné tenni, egyik módszerként a tömegek fogalmának elködösítését használja fel. Ezt egyrészt úgy éri el, hogy a burzsoá ideológusok összekeverik a nép fogalmának különböző értelmezését. Így például a népnek, mint egy adott ország lakosságának értelmezését úgy torzítják el, hogy az ország egész lakosságának — tehát a burzsoáziát is beleértve — népi

egységét, és ezen keresztül az osztálybékét hirdetik[1]. Vagy például összekeverik a népvándorlást, a tömegek etnikai jellegű megmozdulását, a tömegek egészen más jellegű harcával, az osztályharccal. Ennek nyomán úgy beszélnek a tömegek harcáról, a kommunista mozgalomról, mint valamilyen új népvándorlásról, a „szláv lelkiség" előretöréséről, melynek hullámai Európát fenyegetik, és amellyel szemben egy másik népiségnek, az „európainak", az „európai léleknek" kell felvennie a harcot[2]. Vagyis a burzsoá filozófusok a nép fogalmának összekeverése segítségével a kapitalista érdekeket az európai lélek vagy a világ szellemi értékeinek tüntetik fel, és így igyekeznek azokat védelmezni.

A tömegek körüli ködösítés másik módja a néptömegek fogalmának különböző önkényes meghatározása. E megfogalmazásokba többnyire már becsempészik a tömegellenes tartalmat. Így ezek a meghatározások is a tömegek elleni harc eszközei lesznek. A legelterjedtebbek azok a burzsoá nézetek, melyek a tömeget az emberek véletlenszerűen összeverődött sokaságának tekintik. Dékány István magyar burzsoá történész szerint például a tömeg „szervezetlen", „merőben múló alakulat"[3] Oswald Spengler, német idealista filozófus, továbbá mai exisztencialista követői, Jaspers, Heidegger és társai, a tömeget úgy tekintik, mint a gépi termelés által egyéniségüket vesztett emberek sokaságát. Spengler és társai szerint a sokaság sajátos ösztönökkel bír és irracionálisan cselekszik. Az egyén, a tömegekhez csatlakozva, teljesen megváltozik. A tömegszellem hatása alá kerülve értelmetlenül és meggondolatlanul cselekszik.

Ezt azzal egyidőben hirdetik, amikor egy sor országban a gyakorlat tényei bizonyítják, hogy a marxizmus—leninizmustól áthatott tömegek tudatosan harcolnak és építik a szocialista társa-

[1] Különösen a fasiszták használták fel ezt a fogást. A fasiszták misztifikálták a nép fogalmát. A népet azonosították a fajjal, amelyet valamiféle rejtélyes, értelemfeletti tényezőnek tekintettek. A fasiszták a népi egységet, mint faji egységet hirdették azért, hogy a saját ország dolgozóit más országok dolgozóival szembefordítsák. Másrészt azért is, hogy a burzsoázia és a dolgozók ellentétét elkenjék

[2] A spanyol José Ortega y Gasset „A néptömegek lázadása" című könyvében például így ír: „... a tömegek lázadása ugyanaz, mint amit Rathenau «a barbárok vertikális inváziójának» nevezett". (65. old.) Ezután kifejti, hogy Európát tömöríteni kell e mozgalom, a „szláv morál" előretörése ellen. (247—250. old. és mások.) Hasonló nézeteket vallanak Flewelling és Vogt amerikai burzsoá filozófusok is.

[3] A magyar történetírás új útjai című gyűjteményben *Dékány István* cikke. 213. old.

dalmat! Ortega y Gasset, az arisztokráciát dicsőítő spanyol filozófus így vélekedik: A tömeg, a szellemi igénytelenség kifejezője, „... a tömeg pszichológiai állapot ... tömeg mindenki, aki, akár jó, akár rossz értelemben ... «olyan, mint a világ» és mégsem szűköl, hanem kitűnően érzi magát olyannak, mint a többiek"[1]. A tömeg „azok, akik nem várnak maguktól semmi különöset, hanem elegendőnek tartják örökké úgy élniök, minden erőkifejtés nélkül, mint amilyenek már eredendően; bóják, amiket a szél mozgat ide-oda"[2]. Ezek a népet rágalmazó kitalálások elhomályosítják és teljesen lehetetlenné teszik a történelmi jelenségek megmagyarázását. A történelmi jelenségeket csakis úgy lehet megérteni, ha felismerjük bennük az aktívan és nem „bóják" módjára cselekvő dolgozók tevékenységét.

A burzsoá ideológusok ködösítéseivel szemben a marxizmus—leninizmus a tömegek tudományos értelmezését nyújtja, és ezzel nemcsak az ellenséges ideológiákra mér csapást, hanem elő is segíti a társadalmi jelenségek mélyreható megismerését.

A marxizmus—leninizmus a néptömegekkel általában csak a szó politikai értelmében foglalkozik, a népet, mint történelemformáló tényezőt vizsgálja. A néptömegek fogalmán az őket irányító vezetőktől különbözően a közembereket, az „egyszerű emberek" millióit értjük[3]. A néptömegekre általában is vonatkozik Sztálinnak az a szovjet emberekkel kapcsolatban tett megállapítása, hogy az államgépezet „apró csavarjai", rajtuk alapul az állam tevékenysége, a tudomány, a gazdaság és a hadügyek összes ágaiban. „Igen sokan vannak — mondja Sztálin —, valóságos légió, mivel számuk tíz- és tízmillió. Szerény emberek ezek. Senki sem ír róluk semmit, címük sincs, rangjuk édeskevés, de ezek azok az emberek, akik tartanak bennünket, mint ahogy az alapzat tartja az építményt"[4]. A tömegek cselekedetei szükségesek minden vezető ember terveinek megvalósításához. A néptömegek — eltérően a vezetőktől — a lakosság fő részét teszik ki, a túlnyomó többséget alkotják.

A marxizmus—leninizmus, amikor tisztázza a néptömegek fogalmát, azt sosem általánosságban, hanem mindenkor konkrétan

[1] *José Ortega y Gasset.* A tömegek lázadása. 11. old.
[2] Ugyanott, 12. old.
[3] Lásd *Lenin* Művei. 26. köt. Szikra 1952. 416. old.; vagy Sztálin Churchill beszédéről. 1946. III. 14. Lásd *Sztálin.* A békéért. Szikra 1954. 24—31. old.
[4] *Sztálin.* Beszéd a győzelmi díszszemle alkalmából rendezett fogadáson. Idézi *Konsztantyinov.* Történelmi materializmus. 1. kiad. Szikra 1952. 622. old.

vizsgálja. A tömeg nem egyszerűen emberek sokasága, bár sok ember kell ahhoz, hogy néptömegekről beszélhessünk. A tömeg mindenkor különböző emberekből, az osztálytársadalomban pedig különböző osztályokhoz tartozó egyénekből áll. Ezért a néptömegek sohasem voltak egyformák, közéjük a történelem során más és más rétegek, csoportok, emberek tartoztak. A rabszolgatársadalomban, például az antik Rómában idesorolhatók a rabszolgák, a szabadparasztok, illetve az antik proletárok. A hűbéri rendben idetartozott az egész harmadik rend, mely szembenállt a feudalizmussal, vagyis a jobbágyok, a különböző plebejus rétegek, városi kistermelők, sőt még kizsákmányolók is. (A kialakuló burzsoázia.) Egyes elmaradottabb országokban napjainkban is a nép közé sorolják a nemzeti burzsoáziát. Például a Vietnami Dolgozók Pártja 1951-es programja a népi demokratikus forradalom akkori, fejletlenebb szakaszán a nép közé sorolta a nép alapvető tömegét alkotó munkásokon, parasztokon és a városi kispolgárságon kívül a nemzeti burzsoáziát, sőt egyes földesurakat is[1]. A feudalizmus idején, sőt egyes elmaradottabb országokban napjainkban is a különböző kizsákmányoló rétegeknek a néphez való tartozását azzal lehet megmagyarázni, hogy ezek a dolgozókkal együtt a lakosság elnyomott többségét alkotják, s a dolgozókkal együtt harcolnak a fennálló rend felszámolásáért. Egészen más a helyzet napjainkban a fejlettebb országokban — s ez az országok többsége —, ahol a népen csak a dolgozókat értjük, akik mindenkor a tömegek alapvető részét teszik ki. Napjaink szóhasználatában tehát általában a dolgozókat tekintjük a népnek.

Egyes haladó gondolkodók már a marxizmus előtt is látták, hogy a nép nem egyforma emberekből áll. Saint Simon francia utópista, Csernisevszkij orosz forradalmi demokrata, de mások is kimutatták, hogy a tömeg különböző osztályhelyzetű emberekből tevődik össze. Találkozunk a népnek olyan értelmezésével is, amely csak a dolgozókat számítja ide. (Jaucourt, Ragyiscsev, Dobroljubov és mások.) Ugyanakkor távol állt e gondolkodóktól a nép fogalmának konkrét történelmi változásaiban való vizsgálata.

A marxizmus—leninizmus által végrehajtott forradalmi fordulat többek között abban is áll, hogy ez a tanítás megmutatta: az osztálykülönbségek történelmileg alakultak ki, és a társada-

[1] Lásd A Vietnami Munkapárt győzelemre vezeti a népet. Szikra 1951. 19., 21. old.

lom fejlődésének egy adott szakaszán el fognak tűnni. Másrészt azzal, hogy elméletünk a néptömegek fogalmát konkrétan, történetien vizsgálja, lehetővé válik, hogy a történelem különböző szakaszain helyesen mérje fel az egymással szembenálló osztályerőket, és ennek megfelelően tudományosan értékelje a történelem eseményeit.

A konkrét vizsgálat azonban nemcsak a tömegek fogalmának, hanem a dolgozók összetételének tanulmányozásánál is szükséges. Említettük már, hogy a nép alapvető tömegét a dolgozók alkotják. Azonban a dolgozók sem voltak egyformák a különböző időszakokban. Nemcsak a nép, hanem annak alapvető rétegei is változtak a történelem különböző szakaszain. A néptömegek összetételének konkrét elemzése ezért igen nagy fontosságú. De nemcsak a tömegek összetétele különböző, hanem tudatosságuk foka is. Egy és ugyanaz az osztály más fokú tudatossággal bír a fejlődés különböző szakaszain, avagy eltérő társadalmi körülmények között. Arra, hogy a tömegek mindenkor a konkrét körülményeknek megfelelően változtak, utal V. I. Lenin is, amikor azt írja: „A XVI. század és a XIX. század «tömege» «már eleve» különböző volt"[1]. Ezért a marxizmus—leninizmus azt tartja, hogy a tömegek konkrét vizsgálatának tudatosságuk elemzésére is ki kell terjednie.

* *
*

A marxizmus—leninizmus tételei a tömegek összetétele konkrét vizsgálatának szükségességéről igen nagy jelentőséggel bírnak a kommunista pártok számára. A párt harcai csakis akkor vezetnek sikerre, ha politikájában mindenkor figyelembe veszi, hogy milyen tömegek azok, akiket vezet, akikkel együtt halad, ha taktikájának kidolgozásánál számításba veszi, hogy a tudatosság milyen fokán állnak az általa vezetettek. A kommunista pártok nem kis mértékben azért képesek győzelmesen előrehaladni, mert tudományos alapokon nyugvó politikájuk megvalósítására mozgósítani is tudják a tömegeket. Ezt azzal érik el, hogy olyan célokat tűznek ki, olyan jelszavakkal és harci módszerekkel küzdenek, melyek megfelelnek a tömegek érdekeinek, adott fejlődési színvonalának, melyek számukra érthetőek és elfogadhatóak. Ezért teszik a dolgozók magukévá a párt politikáját, és ha kell a végsőkig harcolnak érte.

[1] *Lenin.* Filozófiai füzetek. Szikra 1954. 21. old.

b) *A néptömegek történelemalkotó szerepének alapja és e szerep megnyilvánulása*

A tömegek történelemalkotó szerepére a társadalmi élet részletesebb elemzése ad kielégítő magyarázatot. A társadalom életét vizsgálva az első, ami szembetűnik az, hogy a társadalom tagjai tudatosan gondolkodva, meghatározott célokra törekedve cselekszenek. Minden embernek megvannak a maga elgondolásai, céljai, melyeket el akar érni. Élettapasztalatai alapján körülbelül tudja is, hogy kívánságainak teljesüléséhez mit és milyen módon kell tennie. Ennek megfelelően tevékenykedik. Az emberek azonban az osztálytársadalomban különböző osztályokhoz tartoznak, kívánságaik elütnek egymástól és szembekerülnek egymással. Ami az egyik embernek jó, a másiknak rossz, ami hasznos ennek, káros amannak. A társadalmi életben tehát a különböző törekvések, akaratok, célkitűzések összeütköznek egymással. Az előre elképzelt tervek mások közbeavatkozása folytán nem, vagy pedig nem teljesen úgy valósulnak meg, ahogy azt eredetileg elgondolták. Az eredmény rendszerint más lesz, mint amire számítottak, sokszor úgy alakul, ahogy senki sem gondolta. Mint Engels írja: A társadalmi életben „... emberek cselekszenek, csupa tudattal rendelkező, megfontolással vagy szenvedéllyel cselekvő, határozott célokat követő ember: semmi sem történik tudatos szándék, kitűzött cél nélkül" ... ennek ellenére „csak ritkán történik az, amit akarunk, a legtöbb esetben a sok szándékolt cél keresztezi egymást és ellentmond egymásnak, avagy a célok maguk eleve kivihetetlenek vagy az eszközök elégtelenek. Így a számtalan egyes akarat és cselekedet összeütközései a történelem terén olyan állapotot idéznek elő, amely teljesen hasonló a tudattalan természetben uralkodó állapothoz"[1].

Ez a helyzet olyan látszatot kelt, mintha a társadalmi életben zűrzavar uralkodna, minden kiszámíthatatlan lenne. Erre a látszatra alapozzák a szubjektivisták azt az elméletüket, hogy a társadalmi életben nincs törvényszerűség, hiszen a tudományos előrelátásra nincs mód. Ugyancsak felszínes vizsgálaton alapul a fatalistáknak az a tétele, hogy az emberi cselekvésnek nincsen jelentősége, hiszen ember tervez, és isten vagy más rejtelmes erők végeznek. E felfogásokban megmutatkozik az, hogy a szubjektivisták s a fatalisták mennyire csak a felszínen marad-

[1] *Marx—Engels.* Válogatott művek. 2. köt. Szikra 1949. 386—387. old.

nak, mennyire megrekednek a jelenségeknél, ahelyett, hogy az események lényegét kutatnák.

A marxizmus nem elégszik meg azzal, hogy lerögzíti az akaratok összeütközésének tényét és ennek következményeit, hanem továbbmegy ennél, s a társadalmi jelenségek mélyére hatolva azokat tudományosan megmagyarázza. A marxizmus feltárja, hogy bár az emberek célkitűzései, cselekedetei számtalan kérdésben eltérhetnek és el is térnek egymástól, a legnagyobb eltérés a *lényeges, az anyagi érdekeiket érintő kérdésekben mutatkozik.* Az emberek céljait, törekvéseit — mint már erről volt szó — alapvetően osztályhelyzetük, anyagi körülményeik és társadalmi helyzetük határozza meg. Amilyen az emberek életmódja, olyan a gondolkodásmódjuk is. Az egy osztályhoz tartozó emberek, az anyagi érdekeiket érintő fontosabb kérdésekben nagyjából egyformán gondolkodnak és cselekednek.

Mindezekből következik, hogy amikor a társadalomban az akaratok összeütközéséről beszélünk, akkor *nem* egyszerűen *az egyes emberek véletlenszerű összeütközéséről, hanem a nagy embercsoportok, osztályok tagjainak, akaratának szembekerüléséről és harcáról van szó.* Az osztályhelyzet tehát nemcsak, hogy meghatározza az egyes emberek akaratát, cselekvését, hanem az egyes ember akaratát, tevékenységét egybe is olvasztja osztályával és így az akaratok összeütközésekor mindenki, mint osztályának egyik tagja fog cselekedni[1].

Beszéltünk arról, hogy az osztálytársadalomban különböző osztályok összeütközése következik be. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az egymástól eltérő, egymással szembenálló erők kölcsönösen megsemmisítik, paralizálják egymást. Az akaratok összeütközése nem eredményez erőegyensúlyt, s ezzel a mozgás kiküszöbölését. Az összeütközéskor az erők soha sincsenek teljes egyensúlyban. Emiatt kialakul egy sajátos mozgás: ha az összeütközők erőviszonyai nagyjában egyformák, úgy ez a mozgás kisebb-nagyobb kilengéssel megy végbe, a mozgás zegzugos görbét mutat, de nagyjából az adott viszonyok keretén belül folyik, s nem következik be nagyobb változás[2].

---

[1] Ha ezt tartjuk szem előtt, már bizonyos rendszert, egyöntetűséget láthatunk az emberek magatartásában. Előre láthatjuk, hogy egyes embercsoportok, az osztályok tagjai hogyan fognak cselekedni létérdekeiket érintő kérdésekben. Nem igaz tehát az a szubjektivista állítás, hogy a társadalomban tevékenykedő emberek magatartása teljesen kiszámíthatatlan.

[2] Ilyen volt például a helyzet közvetlenül az 1917-es februári oroszországi forradalom után, amikor a kettős hatalom kialakult. A burzsoázia

Ha az egymással szembenálló erők nem egyenlőek, ha egyik oldalon erőfölény van, akkor a mozgás eredménye, ha nem is éri el az ellenható erők következtében az eredetileg elgondolt célokat, nagyjából mégis ahhoz áll közelebb[1].

A különböző akaratok harca során egy egységes eredő alakul ki. Olyan eredmény jön létre, melyet teljes pontossággal senki sem látott előre. A társadalmi mozgásnak ez a mechanizmusa nem jelenti azt, hogy az egyes akaratoknak, az egyes csoportok tevékenységének egyáltalán nincsen jelentősége! Az elért eredményekben meglátszik mindazoknak az erőknek a fellépése, melyek a küzdelemben résztvettek. Mégha az eredmény célkitűzéseikkel ellentétes is — küzdelmük rányomja bélyegét a végeredményre. Vagyis minden csoport tevékenysége jelentőséggel bír a történelmi folyamatban. S mivel a különböző társadalmi csoportok tevékenysége egyes emberek cselekedeteiből áll, jelentősége van minden ember tettének is. Bárhogyan cselekszik az egyes ember, fellépésével saját osztálya erejét növeli, vagy gyengíti s ezen keresztül közvetve ilyen, vagy olyan módon hat a történelem eseményeire.

Ezért mondja Engels: „Abból, hogy az egyes akaratok — melyek mindegyike azt akarja, amire testi szervezete és külső, végső soron gazdasági körülmények (vagy saját személyes körülményei, vagy általános körülmények) hajtják — nem azt

---

nem volt elég erős ahhoz, hogy szétkergesse a szovjeteket, ezek viszont — nem kis mértékben a kispolgári vezetés eredményeként is — nem voltak hajlandók és nem is voltak képesek megdönteni a kapitalisták uralmát. Mindkét hatalom elegendő erővel bírt ahhoz, hogy létét biztosítsa, de ahhoz már nem, hogy a másikat megsemmisítse. Az eredmény a kettős hatalom volt. Az adott helyzetnek megfelelő erőviszonyokhoz hasonlóan alakult a társadalmi mozgás. Egyes területeken a burzsoázia támadott és nyert teret (honvédő politika elfogadtatása), más területeken a dolgozók törtek előre (Gucskov lemondatása, sorozatos kormányválságok, a néptömegek fellépése arra kényszeríti a burzsoáziát, hogy az új kormányokba fokozottabban vonja be a kispolgári pártok képviselőit stb.). Ezek a változások jó ideig mit sem változtattak a fennálló helyzeten. Csak később, amikor az erőviszonyok a burzsoázia javára megváltoztak, akkor következett be jelentős fordulat.

[1] Ez történt 1917 júliusában, amikor a burzsoázia pozíciói megerősödtek és a burzsoázia ténylegesen felszámolta a kettős hatalmat. Az eredmény megfelelt az ellenforradalmárok céljainak, mivel ez a lépés a burzsoázia hatalmának megszilárdítását eredményezte. De ez nem teljesen úgy történt, ahogy azt az ellenforradalom elképzelte. Bár a burzsoázia időlegesen felülkerekedett, a tömegek ellenállása miatt mégsem tudta szétzúzni a szovjeteket — a vele és uralmával szembenálló új típusú hatalom csíráit.

érik el, amit akarnak, hanem átlagos keresztmetszetté, közös eredővé olvadnak össze, ebből még nem szabad következtetni, hogy értékük nullával egyenlő. Ellenkezőleg, mindegyik hozzájárul az eredőhöz és ennyiben bennfoglaltatik az eredőben"[1].

A döntő fontosságú kérdésekben nem egyesek ütköznek össze, hanem osztályok. Az osztályok harca és nem az egyesek akarata dönti el a társadalom fő kérdéseit. Ezért az egyesek akarata csakis másokhoz, osztályukhoz, pártjukhoz kapcsolódva jelenthet a történelemre ható tényezőt — enélkül majdnem nyomtalanul elenyészik. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy az emberek túlnyomó többsége mindenkor mint osztályának tagja, képviselője lép fel, és nem mint mindenkitől független, különálló személyiség. A társadalmi harci kérdéseket mindenkor az dönti el, hogy melyik osztály oldalán van az erőfölény, melyik osztály képes akaratát a másikra rákényszeríteni. Az osztályoknak ebben a viaskodásában az egyén ereje elégtelennek bizonyul, az egyes, elkülönült ember a küzdelem eldöntésébe sohasem képes számottevően beleszólni. Egy ember, bármily tehetséges, kiváló képességű is, nemhogy az osztályok közti összecsapásokban az erőfölényt biztosítani tudná, de még több vele szemben fellépő ember erejét sem képes önmaga ellensúlyozni. Az egyén képtelen egyedül, saját erejére támaszkodva akaratát érvényesíteni egész csoportokkal szemben.

Ezért találóan mondja Majakovszkij, a nagy szovjet költő az egyén erejéről: „Az egyes ember! Kinek kell? Mivégre? Az egyes ember hangja kis cincogás, cingár. Ki hallja szavát? — Talán a felesége! De csak, ha fülébe súg, s nem a piacon jár... Aki egyedül van, annak rossz a sora. Keserves egyedül, egy harcos, az egy sem — aki erős, az lehet az ura, de még a gyenge is legyűri kettesben... Az egyes ember butaság, semmi az egyes ember, egy ember — bár jelentős, nagy lehet — ötaraszos gerendát egymaga nem emel fel, hát még egy házat, ötemeleteset..."[2] Ellenben, ha valaki osztályának, pártjának aktív tagjává válik, úgy ereje a társakhoz csatlakozva meghatványozódik, s az egyes ember befolyást gyakorolhat osztálya mozgalmán keresztül a történelemre. Az egyes emberek cselekedeteinek tehát — szemben a fatalisták okoskodásával — igenis van jelentősége. Mint később az egyéniség történelmi szerepének tárgyalásánál látni fogjuk, az egyén nagyon fontos szerepet tölthet be. Ezek a té-

[1] *Marx—Engels.* Válogatott művek. 2. kót. 489. old.
[2] Vlagyimir Iljics Lenin című poéma.

nyek világosan és határozottan elutasító választ adnak az egyén történelemmeghatározó szerepéről szóló szubjektivista legendákra is. Nem az egyén, hanem az osztályok, tömegek és különösen a dolgozó nép tartós, nagy cselekedeteinek van meghatározó szerepe a társadalmi életben.

Az emberek legalapvetőbb tevékenysége az életük fenntartásához szükséges javak termelése. Ahhoz, hogy éljünk élelemre, ruházatra, lakásra, tüzelőre stb. van szükségünk. Ezeket azonban meg kell termelnünk. Ezért az emberek valamennyi cselekvését megelőzi termelőtevékenységük. Ezt bizonyítja az élet. A történelmi kutatások arról tanuskodnak, hogy az ember első tevékenysége, mely egyben az állati sorból való kiemelkedését is eredményezte — a termelőmunka volt. A termelés megelőzött minden más tevékenységet. Előbb termeltek az emberek és csak később kezdtek el képzeteket alkotni a társadalom jelenségeinek magyarázására. „Kezdetben volt a tett" — mondja Goethe a Faustban. Csak jóval az ősközösségi társadalom kialakulása után kezdődött el a művészi alkotás és a vallás kezdetleges formáinak, a társadalom szellemi élete eme csíráinak kialakulása. De ezek is mindenkor a termelőmunkával voltak kapcsolatban, azt igyekeztek elősegíteni. Még jóval később — a termelés fejlődésével —, amikor kialakult az osztálytársadalom, jelent meg az állam, a gazdaságilag uralkodó osztály, a termelési eszközök birtokosainak eszköze, a kizsákmányoltak és elnyomottak kordában tartására. Az állam létrejöttével alakult ki a politikai élet. Vagyis művészet, vallás, politikai tevékenység évezredeken keresztül nem volt, és csak a társadalmi termelés fejlődésének eredményeként alakult ki. A termelés elsőbbsége érvényesül ma is az életben. Az emberek nem politizálhatnak, nem élhetnek társadalmi életet, nem hozhatnak létre kulturális alkotásokat, nem végezhetnek szellemi tevékenységet a létfenntartásukhoz szükséges javak biztosítása nélkül. A termelés biztosítja a társadalmi élet valamennyi területének alapját.

A termelőtevékenység mindenkor meghatározott módon történik. A termelés módja egyfelől azt mutatja meg, mennyire képes a társadalom a természetre hatni (ezt a társadalom termelőerőinek állapota mutatja meg), másfelől azt tükrözi, hogy e ráhatás közben milyen viszonyok alakultak ki a társadalom egyes tagjai között. Amilyen a termelési mód, olyan a társadalom. A társadalomban a termelésen túl található tevékenység: a politikai, a szellemi élet stb. közvetlenül vagy közvetve a termelés érdekeit szolgálja, és a termeléstől függ. A politikai tevé-

kenység védelmezi a termelés kialakult rendjét vagy pedig — a feltörekvő osztályok mozgalmaként — új gazdasági rendért küzd. A szellemi élet vagy a meglevő gazdasági viszonyokat tükrözi és azokat ideológiailag védelmezi, vagy pedig az ellenük felkelt és másfajta gazdasági rendért küzdő osztályok érdekeit fejezi ki. A társadalom valamennyi fontosabb jelensége, mélyebb hajtórugója a gazdasággal, a termeléssel függ össze. Mindezekből következik, hogy az emberek társadalmi életét meghatározó legdöntőbb tevékenysége a termelőtevékenység.

A néptömegek történelemalkotó, meghatározó szerepe abból fakad, hogy a legalapvetőbb társadalmi tevékenységben, a termelésben a főszerep az övék. Ezért mondja Sztálin elvtárs: „... a társadalmi fejlődés története egyben maguknak az anyagi javak termelőinek története, a dolgozó tömegek története, amelyek a termelési folyamat fő erői, és a társadalom létezéséhez szükséges anyagi javak termelését megvalósítják"[1].

A termelés, mint ismeretes, mindenkor társadalmi tevékenység. A társadalom túlnyomó többségét viszont a dolgozók teszik ki. A dolgozók tartják fenn a társadalmat, az ő munkájuk nélkül nincs élet. A termeléshez termelőerők szükségesek, s a termelőerők közül legfőbb az ember. A dolgozók munkája lehel életet a gépekbe, nélkülük a legpazarabb technika is halott. Nagyszerűen megmutatkozik ez a dolgozók sztrájkjai idején a kapitalista országokban, amikor egy-egy iparág, város vagy országrész élete bénul meg a sztrájk következtében. És fordítva is áll: ott, ahol a dolgozók lelkesen végzik a munkájukat, mint például a Szovjetunióban és a többi felszabadult országban, óriási ütemű a fejlődés minden téren.

A dolgozók biztosítják a társadalmi élet folyamatosságát. A történelem során számtalan uralkodó dinasztia, vezető, politikai rendszer váltotta egymást. Uralkodó dinasztiák, vezetők jöttek és letűntek, a dolgozó nép maradt. Egyes embereket, uralkodó csoportokat el lehet távolítani, fel lehet számolni, de a dolgozó népet soha. Ezért mondotta Lenin az intervenció idején: *„Egy tönkretett országban az első feladat — megmenteni a dolgozót. Az egész emberiség első termelőereje a munkás, a dolgozó* ... ha megmentjük a dolgozót, megmentjük az emberiség fő termelőerejét — a munkást, mindent visszanyerünk, de ha nem tudjuk megmenteni, elpusztulunk ..."[2] A történelemben

[1] *Sztálin.* A leninizmus kérdései. Szikra 1953. 659. old.
[2] *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 369. old.

számtalanszor előfordult, hogy egy országot végigpusztított a háború. Elpusztultak vagy súlyos károkat szenvedtek a termelési eszközök, felszerelések, de megmaradt a nép. S a nép hősi munkájával újjáépítette az országot, biztosította, hogy a nemzet továbbra is fennmaradjon. Gondoljunk például a mi helyzetünkre a felszabadulás után. A német és a magyar fasiszták a szakadék szélére taszították a nemzetet. Kifosztották és lerombolták az országot, elhajtották a jószágot, kivitték az élelmiszert, a fogyasztási cikkeket, s munkaeszközöket, lerombolták a hidakat, tönkretették a vasutakat, utakat, rommá változtatták a falvakat és városokat. Olyan óriási károkat okoztak, hogy egyes burzsoá politikusok 30—50 évre becsülték a helyreállítás idejét. De a kommunista párt által vezetett nép, a Szovjetunió segítségével, szívós, kitartó munkájával helyrehozta a pusztítás okozta károkat, s viszonylag rövid idő alatt biztosította az ország fennmaradását, további fejlődését. Ennek következtében lehetővé vált, hogy röviddel a háború után hozzálássunk a három-, majd az ötéves terv végrehajtásához.

A termelési tapasztalatoknak is, melyek a termelőerők fontos részét képezik, javarészt a dolgozók a birtokosai és alkalmazói. Az emberi civilizáció kezdetén a tapasztalatokat a termelésben résztvevők adták tovább nemzedékről nemzedékre. A civilizáció elpusztult volna, ha kezdetén nem adták volna tovább a dolgozók a munka közben szerzett tapasztalatokat. A tömegeknek ez a tevékenysége tette lehetővé, hogy ne kelljen újra és újra felfedezni egyes — a munkát megkönnyítő — fogásokat, munkamódszereket, eljárásokat. A termelés, a technika tökéletesítésének óriási tartaléka rejlik ma is a dolgozók termelési tapasztalataiban.

Jelentős szerepük van a dolgozóknak a termelőerők másik eleme — a munkaeszközök létrehozásában is. Ezzel biztosítják azt, hogy az ember tökéletesebben tudjon ráhatni a természetre, ezzel biztosítják minden munka egyik alapvető feltételét.

A dolgozóknak jelentős részük van a termelőerők fejlődésében is. Mindennapi munkájuk során számtalan, látszólag jelentéktelen változtatást hajtanak végre a munkaeszközökön, számtalan gyakorlati tapasztalatot gyűjtenek. Mindezek felhalmozódva, végső soron, a technika, a tudomány nagy fordulóihoz vezetnek. Különösen a felszabadult országokban van erre lehetőség, ahol a legöntudatosabb dolgozók termelési újításaikkal jelentősen hozzájárulnak a termelőerők és ezek legmozgékonyabb eleme, a munkaeszközök fejlődéséhez.

Egyes burzsoá tudósok kétségbevonják, hogy a dolgozó tömegek munkája, tevékenysége az alapja a termelőerők továbbfejlődésének, hogy ez a munka biztosítja a társadalom további előrehaladását is. Szerintük a termelés előrevivői a nagy feltalálók, Watt, Stephenson, Edison és mások, akik találmányaikkal fordulatot hoztak a termelésbe, vagy pedig a nagy tudósok, akik új felfedezéseikkel elősegítették a társadalom fejlődését. Ilyen alapon a történelem alkotóinak, előrevivőinek a nagy feltalálókat, tudósokat tüntetik fel, vagyis a nagy vezérek, királyok helyett a feltalálók mindenhatóságát hirdetik. Az ilyen elméleteket a gyakorlat határozottan megcáfolja. A nagy feltalálók valóban komoly szerepet játszanak egyes találmányok felfedezésével. Senki sem tagadja ezt a szerepüket. A tudományos kutatók, felfedezők és a feltalálók jelentősége abban áll, hogy a világ megismerésében elért eredményeikkel segítik az embereket a természet leigázásában. Tevékenységük magasabb fokra emeli a tudományt és a technikát. De nagyságuk nem abban áll, hogy mindentől és mindenkitől függetlenül, csak a saját tehetségükre alapozva visznek végbe valamilyen változást. A nagy felfedezők sem függetlenek a társadalmi viszonyoktól, a néptől. Ellenkezőleg! Tevékenységük alapja a tudomány megelőző fejlődésének vívmányai, s döntően a tömegek termelési tapasztalata. Így például Darwin igen nagy mértékben felhasználta az angol állattenyésztők tapasztalatait. Vagy — mai példát hozva — a szovjet agrobiológia, többek között, a kolhozparasztok tapasztalataira is épül. Ezek nyújtják a tudomány számára a beláthatatlan nagyságú kísérleti terepet, a rengeteg általánosítható tapasztalatot stb.

A tudósok és feltalálók nagy többsége a nép által összegyűjtött anyag és tapasztalat alapján tevékenykedik. Ezt általánosítják, ennek alapján vonnak le új következtetéseket és jutnak el új eredményekhez. Ezért is írja Marx: „Egyáltalában *a technológia kritikai története* kimutatná, hogy a XVIII. század bármely találmánya mennyire nem egyetlen egyéné"[1]. A tudósok és a feltalálók óriási alkotó szerepe sohasem felejtetheti el ezt a tényt.

A dolgozó tömegek azonban úgy is befolyásolják a tudományok és a technika fejlődését, hogy termelési szükségleteik igényeket támasztanak a tudományokkal szemben. Ismeretes, például, hogy a peronoszpóra leküzdésének igénye nagymértékben

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. 3. kiad. Szikra 1955. 347. old.

fellendítette a növényvédelemmel foglalkozó tudományokat, vagy például a gyümölcstermelés határainak kiterjesztése volt egyik fő sarkalója Micsurin kísérleteinek.

A néptömegek szerepe nemcsupán a termelőerők fejlődésének előreviteléből áll. Amikor tevékenységük eredményeképpen a termelőerők kinőnek a meglévő termelési viszonyok kereteiből, amikor a fejlett termelőerők számára az elavult termelési viszonyok akadállyá váltak, a dolgozók ereje és harca szükséges ahhoz, hogy a régi uralkodó osztály ellenállása megtörjön, és az új termelési mód érvényre juthasson. Sztálin elvtárs írja: „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban" című művében, hogy a termelőerők és a termelési viszonyok kötelező összhangjának törvénye már régen próbál utat törni magának a kapitalista viszonyok közt. Azonban a társadalom túlélt erői akadályozzák ezt. Olyan erőre van szükség, mely ezt az ellenállást leküzdi. — Ilyen a munkásosztály és a parasztság szövetsége. Ahol ilyen erő létrejött, mint például Oroszországban, ott sikerült a termelőerők és a termelési viszonyok összhangjának létrehozása. Ahol ilyen erő még nem alakult ki, ott ez eddig nem valósult meg. Csakis a legszélesebb tömegek összefogása és harca képes a termelőerők és a termelési viszonyok kötelező összhangja törvénye szabad érvényesülésének feltételeit biztosítani.

A dolgozó nép történelemalkotó szerepe meghatványozódik, amikor a kizsákmányolást és elnyomást lerázva, az új, szocialista rendet építi. A dolgozók itt nemcsak fegyveres erővel, hanem mindennapi tevékenységükkel is elősegítik a termelőerők és a termelési viszonyok összhangbahozását. Hogyan megy végbe az új, szocialista termelési viszonyok kiépítése például a falun, mi ebben a tömegek szerepe? A városi munkásság hősies erőfeszítéssel biztosítja a mezőgazdaság ellátásához szükséges gépeket, felszereléseket, és hozzájárul anyagiakkal is a szocialista átalakítás költségeinek fedezéséhez. Emellett a dolgozó parasztság legöntudatosabb elemei a munkásosztály, a párt és az állam támogatásával létrehozzák a termelőerők fejlődésének leginkább megfelelő termelési formákat, a termelőszövetkezeteket, melyek falun az új termelési viszonyok egyik fontos típusát képezik. Megindul a harcuk e forma győzelméért, melyben aktívan támogatják őket a munkásosztály tömegei. A harc egyfelől a régi termelési viszonyok képviselői — a kulákság, a városi kizsákmányoló elemek — ellen, másfelől a dolgozó parasztság tömegeinek megnyeréséért, az új termelési viszonyokhoz való

csatlakoztatásáért folyik. Minden dolgozó paraszt, aki a termelőszövetkezetbe lép, már ezzel a tettével is aktívan résztvesz a régi viszonyok felszámolásában és az új termelési viszonyok kiépítésében. Hiszen belépésével szakított az elmaradott termelési viszonyokkal, gyengítette azokat. Másrészt erősíti az új termelési viszonyokat, hiszen tevékenysége, részvétele a termelőszövetkezetekben hozzájárul a szocialista termelési viszonyok kiterjesztéséhez. Dolgozó parasztságunk legöntudatosabb elemei tehát a termelőszövetkezetekben végzett munkájukkal, a termelőszövetkezetek megszilárdításáért és számszerű növeléséért folytatott harcukkal, lényegében az új, élenjáró termelési viszonyok falusi úttörői, előharcosai. A dolgozók tevékenysége, harca és munkája így segíti elő e téren is népgazdaságunk egységes, szocialista alapra való helyezését.

Összefoglalva: a dolgozó tömegek a termelés, vagyis a legdöntőbb társadalmi tevékenység terén betöltött sokoldalú szerepükkel, vagyis mint a termelés folytatói, mint fejlődésének mozgatói, mint az új termelési viszonyokra való áttérés harcosai a fő helyet töltik be a társadalmi életben. Tehát már a társadalmi élet alapját képező termelésben betöltött döntő szerep alapján is a tömegeket nevezhetjük a történelem alkotóinak. De a tömegek történelmi szerepe nem merül ki ebben. A tömegek hatalmas szerepet játszanak a politikai és a kulturális életben egyaránt.

c) *A néptömegek szerepe a társadalom politikai életében*

A politikai élet burzsoá leírói többnyire elhallgatják a dolgozó tömegek döntő szerepét a politikai életben. A tömegekről — ha egyáltalán szólnak róluk —, mint passzív, tehetetlen valamiről beszélnek. Ezzel lényegében a tömegek elnyomottságát, politikai jogfosztottságát próbálják igazolni. A reakciós történetírók e nézeteiket azzal igyekeznek alátámasztani, hogy egyes kiragadott, elferdített történelmi tényekre hivatkoznak. A múltban a tömegeket valóban kirekesztették a politikai életből, a népet passzivitásra, sorsába való belenyugvásra nevelték. A tömegek törekvéseit elnyomták, kezdeményezéseiket elfojtották.

Az uralkodó kizsákmányoló osztályok politikájának sok esetben volt is eredménye. Sikerült elültetni a tömegeknek sokszor igen jelentős részébe a saját erőikben való kételkedést, egyes rétegekbe a közömbösség, fásultság, a beletörődés szellemét. Ez

gyakran passzívvá tette a dolgozó népet. Lenin elvtárs így ír erről: „... százegynéhány évvel ezelőtt, egy maroknyi nemes és néhány burzsoá intellektuel csinálta a történelmet az álmos és alvó munkás- és paraszttömegek feje fölött. Akkor a történelem, éppen ezért, csak szörnyű lassúsággal cammoghatott"[1].

Még ezidőben sem volt azonban a kizsákmányolt, elnyomott dolgozó nép tehetetlen, passzív tömeg.

„Minden eddigi társadalom története — írják Marx és Engels a Kommunista Kiáltványban — osztályharcok története." Minden osztálytársadalomban küzdenek egymással a kizsákmányolók és kizsákmányoltak, a nemdolgozók és a dolgozók, az uralkodó osztályok és az elnyomottak, a reakciós és a haladó erők, a régi rend védelmezői és a feltörekvő osztályok. Az alapvető kérdésekben való összeütközés, az osztályharc a társadalmi élet tengelye. Minden társadalmi probléma közvetlenül innen fakad, vagy pedig ide torkollik. Az osztályharc vezet az egyes társadalmi formák felbomlásához és újjal való felváltásukhoz. Az osztályharc során a feltörekvő osztály — a modern időkben a munkásosztály — óriási fejlődésen megy keresztül: öntudatosodik, szervezettsége megnövekszik. Az osztályharc kovácsolja olyan félelmes erővé, mely végül is a régi rend megdöntésének ügyét győzelemre segíti. Az osztályharc tehát az osztálytársadalmakban a társadalmi fejlődés fő hajtóereje. Az osztályharcban a dolgozó tömegeké a fő szerep. A történelem jelentős részben a néptömegek fellépéseiből és az uralkodó osztályok erre következő cselekedeteiből tevődik össze. Harcaik — mégha a múltban el is buktak — hozzájárultak a régi rend pusztulásához. A rabszolgafelkelések alapjukban rendítették meg a rabszolgatartó társadalmat, s a parasztság háborúi gyökerében ásták alá a feudalizmust. Ily módon e mozgalmak előkészítették az új rend diadalát. Ezért mondja Sztálin: „A rabszolgák forradalma felszámolta a rabszolgatartókat és megszüntette a dolgozók kizsákmányolásának rabszolgasági formáját... A jobbágyparasztok forradalma felszámolta a jobbágytartókat és megszüntette a kizsákmányolás hűbéri formáját..."[2]

Ily módon a dolgozók osztályharca közvetlenül vagy közvetve meghatározza a történelem menetét. A néptömegek elsősorban az osztályharcban játszott fő szerepükkel a politikai életben is a döntő, meghatározó erőt jelentik.

---

[1] *Lenin* Művei. 27. köt. Szikra 1952. 151—152. old.
[2] *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 504. old.

Ez a döntő szerep azonban a történelmi eseményeknél nem egyformán nyilvánul meg, és nem mindenkor tűnik rögtön szembe. Egészen világosan látható a nagy történelmi mozgások — a forradalmak idején. Ilyenkor széles néprétegek jöttek és jönnek mozgásba, teljes mértékben kibontakozik aktivitásuk, kezdeményező képességük, a bennük rejlő hatalmas alkotóerő. Az ő fellépéseik döntik el e nagy események sorsát.

A néptömegeknek a forradalomban játszott szerepéről már tettünk említést, amikor a termelőerők és termelési viszonyok kötelező összhangjának megteremtéséről volt szó. A régi termelési viszonyok fenntartásában érdekelt uralkodó osztályok gátolják az összhang létrehozását. Ebben felhasználják az általuk kézbentartott államhatalmat is, mely a fegyveres erőszak eszközeivel igyekszik a régi rendet védeni. Az új termelési viszonyok létrehozásában érdekelt feltörekvő osztályok harca ily módon elkerülhetetlenül politikai jelleget ölt és a hatalomért folytatott harccá válik. E küzdelem szükségszerűen a forradalomhoz vezet, melynek fő kérdése éppen a hatalom megragadása. Csak a harcba lépett, felkelt tömegek képesek legyűrni a régi rend védelmezőinek ellenállását. Csak az ő küzdelmük vezet olyan államhatalom létrehozásához, amely nem akadálya, hanem elősegítője a termelőerők és a termelési viszonyok kötelező összhangja megteremtésének.

A forradalmakban döntő szerepet játszanak a tömegek. Fellépésükkel meggyorsul a történelmi átalakulás. A forradalomban résztvevő tömegek számától, erejétől, aktivitásától, következetességétől függ döntően a forradalom győzelme, eredménye, következetessége. Vagyis a forradalom maguknak a tömegeknek a tevékenysége. A forradalomban a tömegek történelemformáló aktivitása tetőpontjára hág. Lenin elvtárs erről a következőket írja: „A forradalmak a történelem mozdonyai — mondotta Marx. A forradalmak az elnyomottak és kizsákmányoltak ünnepei. Sohasem tudnak a nép tömegei az új társadalmi rend annyira aktív alkotóiként fellépni mint forradalom idején. A nép — a fokozatos haladás szűk, kispolgári méreteinek szemszögéből nézve — ilyenkor csodákra képes"[1].

A forradalmi tömegek az önfeláldozásnak, a tömeges hősiességnek, a kezdeményezőkészségnek és alkotóképességnek hallhatatlan példáit nyújtják.

Így hazánkban 1848—49 valamennyi fordulóján a tömegek

[1] *Lenin* Válogatott Művei. 1. köt. Szikra 1954. 642. old.

beavatkozása vitte előre a forradalmat és a szabadságharcot, mely a nép hatására lett az európai forradalmi mozgalom egyik nagyszerű megnyilvánulása. Ugyanezt láthatjuk 1918-ban is. Miközben a szociáldemokrata vezérek nem tettek semmit a forradalmi tömegek vezetése érdekében, a tömegek öntevékenyen robbantották ki az 1918 októberi, úgynevezett „őszirózsás" forradalmat. Később — 1919-ben a kommunista párt által mozgósított és vezetett tömegek fellépése, forradalmisága kényszerítette a szociáldemokratákat a börtönbe zárt kommunistákkal való tárgyalásra, s vívta ki a proletárdiktatúrát. A tömegek forradalmi kiállása és hazafiassága akadályozta meg, hogy az ellenforradalom április végén legyűrje a Tanácsköztársaságot, áldozatkészségük biztosította a proletárdiktatúra $4^1/_2$ hónapos uralmát.

A tömegek óriási szerepe kitűnik a háborúkban is. Lelkesedésüknek, áldozatkészségüknek óriási ereje nyilvánul meg például a honvédő, igazságos háborúk idején. Bár a haza az osztálytársadalmak idején csak mostohájuk, mégis hatalmas tömegek kelnek védelmére, ha ellenségei le akarják igázni. Hősi harcukkal, kitartásukkal, önfeláldozásukkal ők hárították el a hazát fenyegető veszélyt, ők verték vissza az ellenséget. A magyar történelem is számos példát tud erre. Az egyszerű nép — a jobbágyok és a végvári vitézek védték önfeláldozó harcukkal a határvidékeket a törökök betöréseivel szemben. A tömegek keltek a veszélyben lévő hon védelmére a Rákóczi-felkelés, valamint az 1848—49-es forradalom és szabadságharc idején. Erről írja Petőfi: „Csak a szegény szereti hazáját." E harcokban a tömegekben szunnyadó olyan nemes érzések keltek életre, mint a hazafiság, a hősiesség, a bajtársiasság. És megfordítva is igaz: az a háború, melyet a tömegek nem támogatnak, melynek igazságáról nincsenek meggyőződve, kudarcra van ítélve. Ragyogóan mutat rá erre Sztálin az 1951 februári nyilatkozatában: „... a legtapasztaltabb tábornokok és tisztek is vereséget szenvedhetnek, ha a katonák a rájuk kényszerített háborút mélységesen igazságtalannak tartják, és ezért formálisan, küldetésük igazságosságába vetett hit és lelkesedés nélkül teljesítik kötelességüket a fronton"[1].

Felmerül a kérdés: érvényesül-e a néptömegeknek a háború sorsát eldöntő szerepe a korszerű háborúban, ahol — mint ismeretes — óriási szerepe van a haditechnikának? Nem módosul-e

[1] *Sztálin.* A békéért. 97. old.

ez az elmélet az atomhadviselés idején, a pilótanélküli rakéták, a rádiólokáció stb. alkalmazásával vívott harcban? Egyes burzsoá teoretikusok a modern hadieszközök láttán arról beszélnek, hogy a jövő háborújának sorsát egyedül és kizárólag a technikai fölény dönti el Ennek alapján az imperialista országok sajtójában különböző elmefuttatások jelennek meg a „gombnyomásos háborúról", az „atomvillámháborúról". Ezek szerint — ha az imperialisták váratlan támadást intéznek a szocialista tábor országai ellen —, a modern hadviselési eszközök puszta bevetésével, minden különösebb emberáldozat és háborús erőfeszítés nélkül megnyerhetik a háborút. A tények figyelmesebb vizsgálata kimutatja e teóriák helytelenségét. A modern háborúban, ugyanúgy, mint eddig is, jelentős szerepe van a hátországnak. Ez látja el hadianyaggal, élelmiszerrel, ruházattal a harcolókat. Ennek soraiból kerülnek ki a katonák. Vajon közömbös lehet-e bármely háborúban az, hogy a hátország, melyben a döntő többséget a dolgozók teszik. hogyan fogadja a háborút? Ez egyáltalán nem másodrendű kérdés. A hátország hangulata jelentősen befolyásolja a harcoló hadseregek hangulatát. Munkájától függ a harcolók ellátása. Ezeken keresztül a tömegek, a hátország tömegei hatnak a katonák harci erejére és döntően befolyásolják annak alakulását. Nem véletlen az, hogy a „gombnyomásos háború" hívei — ugyanúgy, mint monopolista gazdáik — elméletük ellenére, elleplezve háborús céljaikat, minden eszközzel igyekeznek „megdolgozni" és a várható erőfeszítésekre felkészíteni saját hátországuk tömegeit. Arra törekszenek, hogy a tömegek lelkesen fogadják és támogassák háborújukat.

A tömegek nemcsak ezzel befolyásolják a modern háború sorsát. A mai háborúkban többmilliós katonatömegek vesznek részt. A legtökéletesebb fegyvereknek a bevetését is ezrek és ezrek munkája készíti elő. Ezenkívül bármennyire is fejlett a haditechnika — azt emberek kezelik. A legpontosabban lövő fegyvert, a legautomatikusabban működő harceszközt is emberek irányítják. Végül — a tökéletes fegyverek bevetésével elfoglalható területek megszállására és megtartására óriási katonatömegek kellenek, melyeket ilyen vagy olyan módon a dolgozó nép fiaiból verbuválnak. A csataterek fő ereje — fő szereplője ezért továbbra is a meghatározott erkölcsi és harci tulajdonságokkal bíró katona marad. A háború sorsának alakulása attól függ, hogyan állja meg helyét a katona. Ezt az imperialista országok katonai vezetői is elismerik. Ridgway — az Északatlanti Szövetség haderejének főparancsnoka szerint is: „A végső

megpróbáltatásban, a háború sikere vagy kudarca a harcostól függ." (Idézi Boltyin vezérőrnagy a Krasznaja Zvezda 1955 augusztus 30-i számában.) Ebből kiindulva az imperialista katonai teoretikusok igen sokat foglalkoznak a csapatok erkölcsi szellemének problémáival. Nagy figyelmet fordítanak a harcosoknak az új háborúra való ideológiai és erkölcsi felkészítésére. Guderian volt hitlerista tábornok például arra hívja fel a burzsoá hadvezéreket, hogy az imperialista hadseregek katonáit és tisztjeit a második világháborúban hősiesen helytállt szovjet katonákkal és parancsnokokkal egyenértékű harcosokká neveljék.

Az eddigiekben a történelem nagy megmozdulásai idején néztük meg a tömegek szerepét. De a tömegek meghatározó szerepet játszanak a politikai élet „hétköznapjai" idején is.

A tömegeknek a politikai életben vitt nagy szerepe megmutatkozik abban, hogy a tömegek nélkül, a tömegek ellenére kormányzó rendszerek, pártok, előbb-utóbb elkerülhetetlenül elbuknak. Ebből ered a kizsákmányolók, elnyomók, fasiszták uralmának ingatagsága. Bármilyen vad terrorral, bármilyen brutális eszközökkel élnek, végül is nem kerülhetik el a bukásukat. A terror nem nyeri meg a tömegeket, de nem is lehet vele ellensúlyozni, pótolni azt az erőt, amit a tömegek támogatása jelent. Ezért kénytelen a burzsoázia a terror mellett a demagógiához, a népbecsapás különböző formáihoz nyúlni, hogy a tömegek feletti uralmát ideig-óráig meghosszabbítsa, s a dolgozókat visszatartsa a forradalmi cselekvéstől.

A burzsoáziának ezek a törekvései néha sikerrel járnak. A kapitalista országokban, ahol a burzsoáziának ehhez minden eszköz rendelkezésére áll, nem egy esetben sikerül terrorral, korrumpálással, demagógiával különösen a szociáldemokrata árulók segítségével időlegesen megzavarni a dolgozók egy részének gondolkodását, és ezek vagy passzívan tűrik az elnyomók uralmát, vagy egyes esetekben még támogatják is a burzsoáziát. Ezt láttuk például a hitleri Németországban, illetve látjuk ma az Egyesült Államokban és másutt is.

Még a felszabadult országok népeinél is előfordulhat — ha a kommunista párt nem bír kellő befolyással —, hogy az ellenséges elemek tápot nyernek, s lehetőségük nyílik a tömegek egy részének saját rendszerével való szembefordítására. Ez volt a helyzet az intervenció idején Oroszország egyes területein, például a kozákságnál, ahol a párt kellő befolyásának hiányában a dolgozók egy része is időlegesen az ellenforradalom táborához

állt. Előfordulhat ez még olyan esetben is, ha a kommunista párt hibákat követ el politikájában. Ezt is felhasználja az ellenség arra, hogy a tömegek egy részét a párttal, saját rendszerükkel szemben mozgósítsa. A tömegek egy részének ilyen magatartása szintén hozzájárul a történelem formálásához. Vagyis a társadalmi fejlődés szempontjából *a tömegek egy része* betölthet negatív szerepet is. De a többségére nem ez, hanem a pozitív szerep jellemző. A burzsoázia politikája többek között arra is irányul, hogy a fejlődés ellen mozgósítsa a tömegeket, erre terelje a tömegek aktivitását, erejét. A mai időkben azonban mind a kapitalista országokban, mind a szocialista tábor országaiban egyre gyakrabban mondanak csődöt a burzsoáziának azok a kísérletei, hogy a tömegeket vagy legalábbis egy részüket különböző eszközökkel maga mellé sorakoztassa. Ennek oka az, hogy a burzsoázia, igazi arculatát: imperialista célkitűzéseit, harácsolását, mely mindenkor ellentétben állt a néptömegek érdekeivel, az osztályharc mai kiélezett szakaszán általában kénytelen liberális, „demokratikus" álarcuktól megfosztva megmutatni. Erre kényszeríti az osztályharc. Ezért a kommunista pártok felvilágosító munkája is bizonyos mértékig könnyebbé vált. Ezeknek hatásaként a dolgozó nép, a tömegek, nemhogy támogatnák a tőkéseket, hanem egyre nagyobb számban ellenük fordulnak. Különösen világos ez a tendencia ott, ahol a kapitalista rendben folyó osztályharc nagyon kiéleződött: Franciaországban, Olaszországban és másutt. Ez vezet a burzsoá kormányok válságához, a burzsoá uralmi rendszer megingásához, csődjéhez.

Mérhetetlenül megnő a néptömegek aktivitása, történelemalkotó tevékenysége a felszabadult országokban. A szovjet és a népi demokratikus rendszer szilárdságának az az oka, hogy itt a dolgozók a szovjethatalom, a népi demokratikus hatalom mellett állnak, és öntevékenyen támogatják. S ez azért van így, mert ez a rendszer az övék, mert az ő létérdekeiket szolgálja. A milliós tömegek támogatása — ez az alapja a szovjet- és a népi demokratikus hatalom szilárdságának.

Elég csak a mai életünkre utalni. A munkásosztály államának politikája az egész dolgozó nép érdekeit szolgálja. Ez az oka annak, hogy rendszerünk a dolgozók, mindenekelőtt a munkásosztály és a dolgozó parasztság támogatását élvezheti. Ez az oka annak, hogy a nép és a kormány, a nép és a párt történelmünk során azelőtt soha nem látott egységben forrt össze. Persze, nem arról van szó, hogy minden dolgozó fenntartás nélkül, teljes mértékben mindennel egyetért. Lehetnek és vannak is nézet-

eltérések az egyes napi kérdésekben. Ezek abból fakadnak, hogy a dolgozó népet alkotó tömegek különböző osztályokhoz, rétegekhez tartoznak. Emiatt szükségszerűen eltér álláspontjuk az egyes napi kérdésekben. A kisárutermelő parasztság például nem mindig érti meg a begyűjtés, a kötött felvásárlási árak szükségességét. Mint kisárutermelő és eladó inkább a teljesen szabad piac és szabad áralakulás híve. Ily módon — legalábbis a dolgozó parasztság egy része — nem mindig teljes megértéssel teljesíti állampolgári kötelezettségeit. Része van az ellentmondásokban annak is, hogy egyesek tudata elmarad még a valóságban bekövetkezett változásoktól. Emiatt egyesek még mindig a régi módon tekintenek az államra, a társadalomra, csakis saját egyéni érdeküket nézik és nem törődnek a közösség érdekével. Ennek során előfordul, hogy az állam, a társadalom érdekeitől eltérően cselekszenek, s így szembekerülnek a közösséggel. Egyes esetekben a politikánkat végrehajtó alsóbb szervek hibákat követnek el, amelyek ugyancsak szülnek nézeteltéréseket. Végül, de nem utolsósorban az egységen belüli ellentmondások létezését és felélénkülését elősegítik a volt uralkodó osztály maradványai, s a kulákság létezése és kártevő tevékenysége is.

Helytelen lenne azonban az egyes napi kérdésekben való nézeteltéréseket eltúlozni, s azt a következtetést levonni, hogy a nép nem támogatja a pártot és a kormányt. Látni kell ezeknek az ellentmondásoknak a helyét és nagyságát. Az élet azt tanúsítja, hogy a kérdések többségében, és főként a lényeges kérdésekben, népünk szilárdan kiáll a népi demokrácia mellett. Dolgozóink egységesen támogatják államunkat, pártunkat a régi rendszer híveinek restaurációs kísérletei elleni harcában, az imperialista aknamunka elleni kuzdelemben, a békéért folytatott harcában. Népünk helyesli és többségében aktívan támogatja kormányunknak a népjólét emeléséért folytatott erőfeszítéseit. E fő kérdések mellett népünk számos más kérdésben is segíti politikánk megvalósulását. A dolgozók segítenek népi államrendszerünk kiépítésében, és javaslataikkal, bejelentéseikkel hozzájárulnak annak tökéletesítéséhez. A tömegek aktív támogatásával folytatjuk például a bürokrácia elleni harcot. De a békekölcsön-jegyzésekben és más kérdésekben is népünk áldozatkészsége, az állam, a párt vezetése iránti bizalma mutatkozik meg. Mindezekben kifejezésre jut a nép és a kormány egysége — a pártunknak és kormányunknak nyújtott népi támogatás.

Az egyes országokban betöltött döntő szerep mellett — külö-

nösen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta — a dolgozók nemzetközi méretekben is jelentős szerepet visznek.

A múltban is volt már példa a tömegek nemzetközi jellegű fellépésére. Így a középkorban a huszista-mozgalmak vagy egyes parasztmegmozdulások, melyekben nemcsak az adott ország, hanem más nemzetek parasztsága is részt vett. Mégis, ezek mellett az egyes és véletlenszerű fellépések mellett a jellemző a dolgozók mozgalmának széttagoltsága, elszigeteltsége volt. A munkásosztály létrejöttével fordulat következett be. A munkásosztály helyzeténél fogva nemzetközi: a tőkés elnyomás, a kizsákmányolás egyformán sújtja, létfeltételei nyomorúságosak minden tőkés országban. Ez megköveteli, hogy felszabadulásáért a nemzetközileg szövetkezett burzsoákkal szemben ne csak saját országában, hanem a többi ország proletárjaival együttesen, nemzetközi méretekben is harcoljon. Ezt az objektív helyzetet ismeri fel a munkásosztály forradalmi pártja, s ennek nyomán mindent elkövet, hogy a munkásosztályt a proletár nemzetköziség szellemében nevelje.

A proletár nemzetköziség gondolatát fejezi ki a kommunisták jelszava: „Világ proletárjai egyesüljetek!" Ez jut kifejezésre a munkásosztály nemzetközi szervezeteinek, a Szakszervezeti Világszövetségnek, az ifjúsági, a női és az egyéb szervezeteknek a létrehozásában és másokban. A munkásosztály forradalmi szervezeteinek tevékenysége nem marad hatás nélkül. Az eredmény: a munkásság, a dolgozók egyre fokozódó, nemzetközi méretű fellépése, amely — ha a legutóbbi évek példáit nézzük — megmutatkozik az Amerikai Egyesült Államokból érkező hadianyagok kirakásának megtagadásában Franciaországban, Belgiumban, Németországban, ennek megnyilvánulása a német militarizmus felélesztése ellen küzdő európai munkásbizottság létrejötte és tevékenysége, a francia és a német, a francia és az olasz munkások akcióegysége és mások. Különösen nagyarányú a felszabadult országok népeinek együttes tevékenysége. Itt a népek akaratát kifejező kormányok az államközi együttműködést is kiépítik, még szorosabbra fűzve és magasabb szintre emelve ezzel a más népekhez fűződő kapcsolatukat. Ragyogó példája ennek az együttműködésnek a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, mely e népek gazdasági tevékenységét hangolja egybe, és jelentősen hozzájárul a különböző országok gazdaságának fellendítéséhez. Nagy jelentőséggel bír a varsói egyezménnyel létrehozott egyesített katonai parancsnokság,

mely a Szovjetunió és a népi demokratikus országok védelmi erejét növeli.

A dolgozók nemzetközi összefogása hatalmas fegyver a kizsákmányolók, az elnyomók elleni harcban az egész világon. Lehetővé teszi, hogy a néptömegek még sikeresebben küzdjenek a reakció erőivel, és hamarabb kivívják győzelmüket. Az egyes nemzetközi akciók sikerei, a kommunista pártok nevelőmunkája nyomán növekszik — nemcsak a munkásosztályban, hanem a többi dolgozóban is a közös, nemzetközi méretű fellépés szükségességének felismerése.

A tömegek nemzetközi jellegű mozgalmának egyik legnagyszerűbb megnyilvánulása a békemozgalom. Napjaink központi kérdése a békéért vívott harc. Ennek eredményétől függ nagymértékben nemzedékünk sorsának alakulása — a közeli jövő történelmének menete. E küzdelemben rendkívül fontos helyet foglal el a néptömegek harca. A béke megőrzése a népek ügye. A béke csak akkor maradhat fenn, csak akkor lehet tartós, ha a tömegek erőt, áldozatot nem kímélve harcolnak érte. Egyre szélesebb tömegek értik ezt meg, kapcsolódnak be a harcba, s a békeharcos tömegek határozott fellépése sorozatosan meghiúsítja a háborús uszítók, a háborús gyújtogatók terveit. A tömegek ellenállása akadályozta meg az atombomba bevetését Koreában, a tömegek ellenállása nehezíti a német újrafelfegyverzést szolgáló párizsi egyezmények végrehajtását Franciaországban, Olaszországban és másutt. A népek békemozgalmának sikere a fegyverszünet megkötése Koreában és Vietnamban. A tömegek békeharcának eredményeképp egyre több kapitalista vezető, olyanok is, akik semmiképpen sem „vádolhatók" békeszeretettel, kénytelen a nemzetközi tárgyalások politikája és a különböző társadalmi rendszerek együttélése mellett állástfoglalni. Nem az imperialistákon és kiszolgálóikon múlt tehát, hogy eddig nem sikerült a harmadik világháborút kirobbantani. A tömegek áldozatkész küzdelme biztosította, s biztosíthatja ezután is a háború elkerülését és a háború tűzfészkeinek kioltását.

Egyes burzsoá ideológusok arról beszélnek, hogy az atombomba, a hidrogénbomba határozza meg az emberiség jövő történelmét. Az ember tehetetlen a fölötte úrrá vált rombolóerőkkel szemben. Mindenkinek meg kell hajolnia a hidrogénbomba „isteni" ereje előtt. A történelmi materializmus határozottan szembenáll az ilyen felfogásokkal, s rámutat, hogy a jövendőt a nép küzdelme fogja eldönteni. Az emberiség sorsa nem az, hogy az atombomba, a hidrogénbomba áldozatává legyen! Van

erő, amely e pusztító fegyvereknél is nagyobb — az a békéért küzdő népek ereje.

Lenin mondotta még 1918-ban: „A győzelem a kizsákmányoltak oldalán lesz, mert az ő oldalukon van az élet, az ő oldalukon van a számbeli erő, a tömegek ereje, minden önfeláldozó, eszmétől áthatott, becsületes, előretörő, az új építése felé tartó ember kimeríthetetlen erőforrása, az úgynevezett «egyszerű népnek», a munkásoknak és parasztoknak egész óriási energiakészlete és minden tehetsége. Óvék lesz a győzelem"[1]. Ezek a szavak vonatkoznak a népek békeharcára is. E küzdelem is az életért folyik. Magábaolvasztja és megtestesíti minden igaz ember, az emberiség többségének törekvéseit. Csakis a tömegek harca az, ami a háború és a béke kérdésében kimondja a végső szót. Az életért küzdő tömegek eddigi eredményei megmutatják, hogy erejük milyen hatalmas, s ez az erő napról napra növekszik. Ha a tömegek küzdelme mégjobban kiterjed és átfog minden területet, a nép ereje elég nagy lesz ahhoz, hogy megfékezze a tömegpusztító fegyverekkel fenyegetőző imperialistákat és kiszolgálóikat. Így formálja a nép harca a jövő történelmét is.

d) *A néptömegek szerepe a társadalom szellemi életében*

A burzsoá filozófusok különösen nagy buzgalommal bizonygatják azt, hogy a szellemi élet területén egyes kiválóságok szerepe a döntő, a tömegeké pedig negatív, kultúraellenes. A cél világos: így akarják igazolni a „műveletlen tömegekkel", az „éretlen néppel" szemben az elnyomó, kizsákmányoló uralkodó osztályok műveltségi monopóliumát, vezetésre való hivatottságát. Az élet, mint minden más burzsoá rágalomra, erre az elméletre is megsemmisítően rácáfol.

Nem vitás senki előtt, hogy a nagy művészi alkotások egyes zseniális emberek, írók, képzőművészek, zeneszerzők és mások nevéhez fűződnek. Pheidiasz, Michelangelo, Rodin szobrai, Leonardo da Vinci, Rafael, Rubens, Goya, Munkácsy festményei, Mozart,. Beethoven, Verdi, Muszorgszkij, Erkel nagyszerű zenéje elképzelhetetlen alkotójuk zsenialitása nélkül. A nagy művészek formálták ezeket olyan remekművekké, melyekben — míg emberiség van, gyönyörködni fognak. Látszólag itt valóban nincsen összefüggés a művész munkája és a néptömegek tevé-

[1] *Lenin* Művei. 26. köt. 416—417. old.

kenysége között. A valóságban azonban — ha bonyolultabban érvényesül is — mégis van közöttük kapcsolat. A valóság mélyreható tanulmányozása azt mutatja, hogy a tömegek nemcsak a társadalom anyagi kultúrájának létrehozásában, hanem a szellemi kultúra terén is jelentős szerepet töltenek be.

Először is: a tömegek közvetve, az élet fenntartásához szükséges javak termelésével, minden szellemi tevékenység anyagi alapját teremtik meg. Ha nincsen élelem, lakás, ruházat stb. — a művész sem tud művészi alkotással foglalkozni. A nép teremti meg azokat a termékeket is, melyek az alkotáshoz szükségesek: a festők vásznát és festékeit, a szobrászok nyersanyagát, a zenészek hangszereit, az íróeszközöket, s a megírt művek tömegméretű elterjesztésének eszközeit, a sajtót stb. Ennek alapján ír például Engels az „Anti-Dühring"-ben arról, hogy a rabszolgatársadalom halhatatlan kulturális értékei elképzelhetetlenek lettek volna a rabszolgatömegek munkája nélkül.

A nép tartja fenn a nyelvet, az írók, költők legfőbb alkotó eszközét. Így például a magyar nép volt az, amely a magyar nyelvet évszázadokon keresztül fenntartotta, miközben urai a latin vagy a német nyelvet használták, és szinte teljesen elfelejtették a magyart.

De ezzel nem merül ki a néptömegeknek a művészettel kapcsolatban játszott szerepe. A dolgozó nép maga is alkot nagyszerű művészi értékeket. Mint Lenin mondja: minden nemzetnél két kultúra van: az uralkodó osztályok kultúrája, az uralkodó kultúra, és a feltörekvő osztályok kultúrája, a demokratikus kultúra. A népi kultúra értékeit nemcsak a nép érdekeit kifejező művészek alkotják, hanem maga a nép. A népi művészet alkotásaiban a nép gondolkodásmódja, felfogása, az uralkodó rendszerrel és annak kultúrájával való ellentéte jut közvetlenül vagy közvetve kifejezésre. A nép dalokat alkot, melyek visszatükrözik örömét, bánatát, jókedvét és haragját, boldogságát és harci kedvét. Ez a népi dallamkincs az igazi zeneszerzők egyik legfontosabb anyaga. Gondoljunk csak Liszt Ferencre, de különösen Bartókra és Kodályra, akik alkotó tevékenységük során magukévá tették és magasabb szintre emelték ezt a hatalmas kincset, és ezzel örökbecsű műveket alkottak. Nemhiába mondja Glinka, a nagy orosz zeneszerző: „A zenét a nép alkotja. Mi művészek csak hangszereljük azt." A nép verseket költ, felköszöntőket, gúnydalokat és balladákat alkot. A népi bölcsesség mutatkozik meg a közmondásokban, szólásokban. Ezek az igazi költők, írók számára gyakran például, ihletőül szolgálnak. Gon-

doljunk Petőfi vagy József Attila költészetére, amely ezt a kincsekben gazdag tárházat sikeresen használta fel. Ezzel kapcsolatban mondja Mao Ce-tung: „A nép élete igen gazdag, és bőséges anyagot nyújt az irodalmi és művészeti alkotómunka számára. Ez az anyag természetes állapotában van meg, feldolgozatlanul, de ugyanakkor ez a legelevenebb, a leggazdagabb, a legfontosabb anyag... Ez az anyag az egyedüli, kiapadhatatlan és kimeríthetetlen forrása minden irodalomnak, minden művészetnek. Ez az egyetlen forrás, mert egyedül ez lehetséges; ezenkívül semmiféle más forrás nem létezhet"[1]. A nép gazdag szellemi élete megteremti a maga hőseit. Megénekli a hősök tevékenységét, életét, kalandjait; meséket, elbeszéléseket, legendákat alkot. Ezek a nép között közismert alakok és történetek aztán gyakran válnak a nagy művészi alkotások alapjaivá. Így Homérosz művei a nép legendáit énekelték meg. A népi énekesek száján éltek, azok tartották fenn mindaddig, míg írásban le nem rögzítették őket. Goethe a nép évszázados mesevilágából merítette Faustjának meséjét. A nép évszázadokon keresztül álmodott arról, hogyan teszi a tudással felfegyverzett ember engedelmes szolgává a természetet. A népnek ezt az álmát számos író fogalmazta meg, míg Goethe remekművében eljutott ennek az alaknak eddig felülmúlhatatlan ábrázolásáig. Vagy hogy magyar példát is hozzunk, Fazekas Ludas Matyija az elnyomott jobbágyságnak a hűbérurak elleni gyűlöletét tükrözte, s a nép ajkán élt mindaddig, míg azt Fazekas meg nem örökítette. Arany János Toldi Miklósa a férfiasság, a becsület példája volt a nép között. Vagy említhetnénk egész új példát is. „A fehérhajú lány" című kínai operát — melyből film is készült — a nép alkotta, s a mű szerzői a különböző vidékeken vagy 600 változatát találták meg. A népművészeti és iparművészeti kiállítások anyaga megmutatja, milyen gazdag fantázia, az igazi művész számára milyen kimeríthetetlen forrás és a formai kifejező eszköznek mennyi változata rejlik a nép képzőművészeti alkotásaiban. Ezért a nép művészete az igazi művészet kiapadhatatlan forrása.

A történelmi materializmus, amikor rámutat a nép művészi alkotó tevékenységére, egyáltalán nem tagadja a művészek és írók hatalmas alkotó szerepét. Ellenkezőleg; azt igen nagyra értékeli. A művész alkotómunkája során a valóság sűrűjéből ragadja ki a jellemzőt, az általánosat, s ezt rögzíti művészi formá-

[1] *Mao Ce-tung* Válogatott művei. 4. köt. Szikra 1954. 152. old.

ban. A valóság művészi kifejezése lehetővé teszi, hogy a műalkotás élvezője előtt az élet lényeges mozzanatai — a nem jellemző vonatkozásoktól elválasztva — érzékletesebben és világosabban jelenjenek meg. Az igazi művészi alkotás segíti a valóság mélyebb megismerését, és ugyanakkor állásfoglalásra nevel az élet harcaival kapcsolatban. Mint Mao Ce-tung elvtárs mondja: a nép nem elégszik meg a mindennapi életről kialakult képzetekkel, hanem irodalmat és művészetet is követel. Miért? Azért, mert „az irodalom és a művészet művelői összegezik ezeket a mindennapos jelenségeket, tipizálják a bennük foglalt ellentmondásokat és azok harcát, s olyan irodalmi vagy művészeti alkotásokat hoznak létre, melyek alkalmasak arra, hogy felrázzák a néptömegeket, lelkesítsék, harci összefogásra buzdítsák őket életkörülményeik megváltoztatása érdekében. Ha nem volna ilyen irodalom és ilyen művészet, akkor ez a feladat teljesíthetetlen volna, vagy legalábbis nem lehetne energikusan és gyorsan teljesíteni"[1]. A nép reális ábrázolása, igazának hirdetése, a nép szolgálata magas eszmei színvonalat biztosít a műalkotás számára. A nép életének megéneklése, küzdelmének előrevitele — ez minden igaz művész feladata. Ez a gondolat hatja át Petőfi ismert sorait:

„Előre hát mind, aki költő,
A néppel tűzön-vizen át!
Átok reá, ki elhajítja
Kezéből a nép zászlaját,
Átok reá, ki gyávaságból
Vagy lomhaságból elmarad,
Hogy, míg a nép küzd, fárad, izzad,
Pihenjen ő árnyék alatt!"[2]

Csakis a nép szolgálata teszi lehetővé a művésznek, hogy nemcsak nagyot, hanem maradandót is alkosson. A nép az igazi művészet, az igazi értékek hordozója, fenntartója. Azt a művet, melyet a nép magáénak érez halhatatlanná tesz. A népben mélyen él a kultúra szeretete. Ady így fejezi ki ezt a magyar proletárokhoz írt versében: „Éhe a szónak, éhe a szépnek hajt titeket." Ezt bizonyítja saját gazdag szellemi élete mellett az a vonzódás is, melyet a nép az igazi művészet iránt érez.

[1] Ugyanott, 154—155. old.
[2] A XIX. század költői.

A néptömegek kultúrát fenntartó szerepe, a művészet iránti szeretete fokozottabban kifejezésre jut a szocialista forradalom után. A proletárdiktatúra, a nép állama például különböző művészi alapokat (irodalmi, zenei stb. alap) hoz létre, melyek anyagi támogatást juttatnak a művészeknek. Biztosítja azt is, hogy az igazi műértékeket a közintézmények megvásárolják. A népi állam pályázatokkal, különböző műalkotások megrendelésével tág teret biztosít a művészi alkotómunka számára. A népi állam eddig sohasem látott mértékben becsüli meg a nép művészeit. A művészek, az irodalom és más művészeti ágak dolgozóinak százait és ezreit részesítették kitüntetésekben, köztük a legjobbakat a legmagasabbakban is, mint a Kossuth-díjban és másokban, s számosan nyerték el a Népköztársaság kiváló vagy érdemes művésze kitüntető címét is. Nemcsak a nép állama pártfogolja így a művészetet. A felszabadult dolgozók is páratlan kultúrszomjról tesznek tanúbizonyságot. Soha ennyi könyvet, festményt, szobrot és egyéb képzőművészeti alkotást nem vásároltak, mint most, amikor a dolgozók a művészetek mecénásai. Soha olyan érdeklődés nem nyilvánult meg a művészi rendezvények: színházi, opera- és mozielőadások, hangversenyek, kiállítások iránt, mint ma.

A felszabadult országok népeinél teljes mértékben kibontakozik a tömegek nagy alkotó szerepe a kultúrában is. Az új rend lehetővé teszi, hogy felszínre kerüljenek és szabadon alkothassanak az eddig elnyomott népi tehetségek. A nép állama lehetőséget nyújt arra is, hogy széles tömegek aktívan kivegyék részüket a művészi alkotómunkában. Az eredmény nem marad el. A tömegek új dalokat, verseket, rigmusokat, szólás-mondásokat alkotnak, melyekben az új, szabad élet öröme és boldogsága tükröződik. A dolgozó nép az olvasó- és más művészi ankétokon, a művészek és a közönség szoros levelező és személyi kapcsolatán keresztül beleszól a művészi alkotás kérdéseibe is. A dolgozók mind a művészi témaválasztás kérdéseiben — ahol a népet, az új életet szolgáló művek alkotására inspirálják a művészeket —, mind a műalkotás formai problémáival kapcsolatban elmondják véleményüket.

A közösséggel való szoros kapcsolat, a nép véleménye viszont segíti a művészeket abban, hogy mély, eszmei tartalomban gazdag alkotásokat hozzanak létre. Ugyanakkor növeli a művészi forma iránti igényességüket, sarkallja őket arra, hogy tökéletesítsék, gazdagabbá tegyék és mind magasabb színvonalra emeljék művészi kifejezőkészségüket. A dolgozók tömegei

aktívan kapcsolódnak be a kultúrcsoportok, népi együttesek, színjátszó csoportok, rigmusbrigádok munkájába, és itt végzett tevékenységükkel is szolgálják a kultúra ügyét.

A tömegek nemcsak elősegítik és részben alkotják is az igazi kultúrát, hanem védik is azt a kultúra ellenségeivel szemben. A német fasiszták indexre tették, elégették, vagy más módon igyekeztek elpusztítani az emberi kultúra számos nagyszerű termékét. Erre törekszik ma az amerikai imperializmus is, és ilyen irányban igyekszik befolyásolni a többi burzsoá kormányokat. A német fasisztákkal, ugyanúgy mint mai követőikkel, a szellemi sötétség, a kulturális és politikai reakció képviselőivel szemben a munkásosztály és az általa vezetett nép védi az igazi kultúrát. Szerte a világon, a kommunista pártok vezetésével, a néptömegek harcolnak nemzeti kultúrájuk védelmében az imperializmus rothadt, dekadens, aljasságot, züllést dicsőítő, kozmopolita „művészete" ellen.

e) *A néptömegek szerepe a szocializmus és a kommunizmus építésében*

Az eddigiek során a tömegek történelemformáló szerepéről általában beszéltünk, és csak egyes helyeken érintettük a felszabadult tömegek tevékenységét. A néptömegek történelmi szerepére vonatkozó általános tételek mellett a szocializmust építő vagy pedig a szocialista társadalomban sajátos, csak a felszabadult néptömegekre jellemző vonások is érvényesülnek. A továbbiakban erről szólunk valamivel részletesebben.

A régi forradalmi átalakulások idején a tömegek főképp a régi kizsákmányoló rend lerombolásának feladatát látták el. Az új társadalom berendezését a hatalomra került kizsákmányoló osztály végezte el a dolgozók nélkül, sőt ellenükre. A szocialista forradalom az egyetlen társadalmi átalakulás, ahol a néptömegek nemcsak a régi szétzúzásának, hanem az új rend felépítésének a feladatát is megoldják. A szocializmus felépítése a Szovjetunióban ékesen bizonyította, hogy a néptömegek nemcsak a régi rend összezúzóivá, hanem egy új rend felépítőivé is válhatnak. A szovjet nép megmutatta, hogy nemcsak építeni tud, de eredményeit mindenkivel szemben meg is tudja védeni. A tömegek mindenoldalú bevonása az építőmunkába, erőik maximális kibontakoztatása gigászi teljesítményeket eredményezett. A szocialista rend építésének roppant feladatait a párt, a szovjet állam

azért tudta megoldani, mert a felszabadult tömegek aktív támogatására támaszkodott.

A forradalom győzelme után a fiatal szovjet államra zúdult az ellenséges intervenció. A párt vezette tömegek voltak azok, amelyek önfeláldozó, hősies harcukkal és munkájukkal biztosították a szocialista hatalom fennmaradását. Sem az éhség, a gazdasági nehézségek, sem az intervenciósok támadása és a belső ellenforradalmi erők árulása, sem a járványok és más természeti csapások nem tudták megtörni a dolgozóknak azt az akaratát, hogy a győzelmet kivívják és biztosítsák, az új, szocialista életet felépítsék. Ez a rendületlen helytállás tette lehetővé a túlerővel szembeni győzelmet, az intervenciósok kisöprését a fiatal szovjet állam területéről. A néptömegek támogatásával sikerült elérni, hogy a szovjetország rövid idő alatt korszerű iparral és mezőgazdasággal rendelkező, élenjáró ipari országgá váljon. Ez biztosította a szovjet állam győzelmét a Nagy Honvédő Háborúban. A tömegek támogatása a kommunizmust építő Szovjetunió kimagasló sikereinek alapja. A szovjet emberek alkotó munkájuk további fokozásával igyekeznek hozzájárulni a kommunista társadalom mielőbbi felépítéséhez. A háború után például óriási arányokat öltött és még magasabb formákat ért el a szocialista munkaverseny, az újítómozgalom, így például a Korabelnyikova, a Vorosin-mozgalom és mások. Egyedül 1954-ben a dolgozók által benyújtott sok milliónyi újítási javaslatból több mint 5 milliót hasznosítottak.

A tömegek hasonló jellegű fellépésével és ennek megfelelő eredményekkel találkozhatunk hazánkban is. A lerombolt ország helyreállítását, újjáépítését a párt útmutatásai nyomán a nép végezte el. Gazdasági eredményeink: a hároméves terv határidő előtti teljesítése, az ötéves terv teljesítésében elért sikerek, népünk áldozatos, jó munkáját dícsérik.

Marx még 1845-ben a történelem eseményeit általánosítva vonta le a következő nagy fontosságú következtetést, melyet Lenin is idéz: „minél nagyobb arányú és minél mélyrehatóbb a társadalomban végbemenő forradalmi átalakulás, annál nagyobb lesz azoknak az embereknek a száma, akik ezt az átalakulást végrehajtják, akik a szó igazi értelmében ennek az átalakulásnak a teremtői"[1]. Marx ugyanakkor rámutat a másik oldalra is, arra, hogy minél szélesebb tömegek mozdulnak meg, annál mélyrehatóbb lesz történelmi akciójuk. (A hegeli jogbölcselet bí-

[1] Idézi *Lenin* Művei. 28. köt. Szikra 1952. 439. old.

rálatához.) Lenin e tételeket a szocialista forradalomra és az utána következő időszakra konkretizálva így ír: „... a szocializmust csak akkor lehet felépíteni, ha a korábbiaknál tízszerte és százszorta nagyobb tömegek fognak hozzá maguk az állam építéséhez és az új gazdasági élet építéséhez"[1]. És másutt: „... ennek a társadalomnak az építői csak a sokmilliós tömegek lehetnek. Ahogy a hűbériség idején néhány százan vettek részt az állam építésében, ahogy a kapitalizmus idején néhány ezren vagy tízezren építették az államot, úgy most a szocialista forradalmi átalakulás csak akkor mehet végbe, ha tízmilliók aktívan, közvetlenül, gyakorlati módon részt vesznek az állam igazgatásában"[2].

A tömegek aktivitásának ez a fellendülése a történelmi átalakulás mélységéből, jellegéből, világtörténelmi jelentőségéből folyik. Azonban ez a fellendülés nem következik be automatikusan. Ahhoz, hogy a milliós tömegek tevékenyen bekapcsolódjanak a társadalom átalakításába, a kommunista párt, a szocialista állam tevékeny mozgósító munkájára van szükség.

Ezek a marxi—lenini útmutatások vezérlik a kommunista pártok mindennapi tevékenységét, amikor a történelem legnagyobbszabású, legmélyrehatóbb fordulatáért, valamennyi dolgozó felszabadításáért, az új, szocialista társadalomért küzdenek. A marxi—lenini tanítások alapján harcolnak a legszélesebb tömegek megnyeréséért és a világtörténelem legmélyrehatóbb átalakításába való bevonásáért. Más osztályok és pártjaik is harcoltak azért, hogy a széles tömegeket bevonják a forradalom harcaiba. A különbség abban áll, hogy míg ezek az osztályok a forradalom győzelme után rögtön szembefordultak tegnapi szövetségeseikkel, a kommunista pártok a forradalom után még jobban törekszenek a tömegekkel való kapcsolataik erősítésére. Ennek az a magyarázata, hogy a szocialista forradalmi átalakulás nem egy csapásra végbemenő folyamat. Hosszú történelmi korszak ez, mely a párt vezette dolgozók legnagyobb erőfeszítéseit követeli meg. Az új, forradalmi hatalom, a proletárdiktatúra, már a forradalom napján hozott rendszabályaival egyre inkább maga mellé állítja az addig ingadozó osztályokat és rétegeket (középparasztokat, kisiparosokat, értelmiségieket). S a munkásosztály később is felhasználja a hatalmat a többi dolgozóval kötött szövetség megszilárdítására. Enélkül a szövetség

[1] Ugyanott, 422. old.
[2] Ugyanott, 447. old.

nélkül, különösen a munkásosztály és a dolgozó parasztság közti szövetség nélkül nem lehetne szilárd a proletárhatalom. Ezért van az, hogy a proletárdiktatúra egyik fő vonása: a munkásosztály és a nemproletár dolgozók közötti sajátos szövetség — olyan szövetség, mely a munkásosztály vezetésén alapul és a szocializmus, a kommunizmus, az osztálynélküli társadalom felépítésére irányul. A párt és a szocialista állam erőfeszítéseinek eredményeképpen a munkásosztály szövetségeseinek tábora a forradalom után is egyre nő.

Végül, a néptömegek hatalmas aktivitásában nemcsak annak van része, hogy a párt és az állam mindent elkövet az építőmunkába való bevonásukért. Része van annak is, hogy a szocialista társadalomban olyan viszonyok alakulnak ki, amelyek között teljes mértékben felszabadulhat a tömegekben levő energia. A proletárdiktatúra — népi hatalom, amely lehetővé teszi a dolgozók részvételét a hatalom gyakorlásában. Ez egyrészt a munkás, a dolgozó paraszt és az értelmiségi kádereknek az államgépezetbe való bevonása útján történik. Másrészt úgy, hogy a dolgozók a szovjeteken, a tanácsokon, a tömegszervezeteken keresztül, a küldöttek megbízatása, ellenőrzése, beszámolási kötelezettsége és visszahívhatósága révén beleszólnak az állami ügyek intézésébe. A hatalom gyakorlása, melyet a burzsoá társadalomban misztifikálni igyekeztek, a proletárdemokrácia viszonyai között minden dolgozó számára hozzáférhetővé válik. Jellemző erre, hogy a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjébe való választásokon egyre növekszik a lakosság aktivitása, beleszólása az állam ügyeibe. Több millióra tehető a helyi szovjetekbe beválasztottak száma. Hasonló a helyzet népi demokráciánkban. Az 1954. évi tanácsválasztásokon mintegy 107 000 tanácstagot választottak a különböző fokozatú tanácsszervekbe.

Az épülő szocialista társadalom viszonyai között tömegesen emelkednek ki a népből a tehetségek, akik képességeiknek megfelelően az államvezetés, a gazdasági vezetés különböző posztjait foglalják el. Rákosi elvtárs az MDP II. kongresszusán 1951-ben elmondotta, hogy egyedül pártunkban 100 000 olyan munkás és paraszt van, akit a felszabadulás óta emeltünk különböző állami és gazdasági funkcióba. Az MDP III. kongresszusának tartott beszámolójában pedig idézte a Központi Statisztikai Hivatal igen jellemző adatait. A hivatal megállapította, hogy a megyei és járási tanácselnökök és helyettesek közül munkásszármazású 62,5%, parasztszármazású 34,4%. A honvédség tisztikarában 52,8% munkásszármazású, 25% parasztszárma-

zású. 18 nagyipari üzemben 1448 vezetőmunkakörben dolgozó közül 843 munkás- és 149 parasztszármazású.

Mindezek a „száraz" számok a tények meggyőző erejével bizonyítják, milyen óriási fejlődési lehetőségeket biztosít a szocialista, illetve a szocializmust építő társadalom a kultúrától azelőtt megfosztott, vezetésből kirekesztett tömegek számára. Ezeknek a lehetőségeknek valóraváltása egyike a néptömegeket aktivizáló tényezőknek.

A Szovjetunióban, a népi demokráciákban a nép a termelési eszközök és a megtermelt javak gazdája. A gazdaság vezetése, mely azelőtt hétpecséttel őrzött titok volt, lehetővé válik a legszélesebb tömegek számára. Egyrészt a soraiból kiemelt és a gyárak, üzemek, gépállomások, termelőszövetkezetek élére állított káderekeren keresztül vezeti a nép a gazdasági életet. Másrészt a termelési értekezleteken, az iparágak termelési tanácskozásain, az állami ellenőrzési szervekben és a tanácsok gazdasági ellenőrző munkájában való részvételen keresztül közvetlenül is beleszólnak a gazdaság, a termelés ügyeibe. Természetes, hogy ez is növeli a dolgozók érdeklődését a társadalom ügyei iránt.

A kizsákmányolás, az elnyomás megszűnésével új viszonyok alakultak ki a munkában is. A termelt javak munka szerinti elosztása érdekeltté teszi a dolgozót a többtermelésben, jóminőségű munkára, a termelési mutatószámok teljesítésére és túlteljesítésére serkenti. De nemcsak az anyagi érdekeltség, hanem a megváltozott viszonyok tudatosodása is segíti a munkához, a társadalomhoz való új viszony kialakulását. Valóraválnak a lángeszű Lenin szavai, melyeket 1918-ban a szocialista munkaversennyel kapcsolatban mondott: „A szocializmus nemcsak nem fojtja el a versenyt, hanem ellenkezőleg, először teremti meg annak lehetőségét, hogy a versenyt valóban *széles*, valóban *tömeg*méretekben alkalmazzák, hogy valóban a dolgozók többségét vonják be az olyan munkába, ahol megmutathatják, hogy mit tudnak, ahol kifejleszthetik képességeiket, ahol megnyilvánulhatnak azok a tehetségek, amelyek a népben, ebben a frissen buzogó forrásban megvannak, s amelyeket a kapitalizmus ... eltiport, elnyomott és elfojtott"[1].

A kizsákmányoló rend körülményei elfojtják a dolgozók között levő tehetségeket, akadályozzák kiemelkedésüket. A dolgozók sorain belül különösen a más nemzetiségűek és a nők fejlő-

[1] *Lenin* Művei. 26. köt. 418. old.

dése elé állítják a legnagyobb akadályokat. A szocialista rend az elnyomás megszüntetésével, a nők, a nemzetiségek egyenjogúságával, a kultúrmonopólium megsemmisítésével véget vet ennek a helyzetnek. Egyrészt lerombolja a gátakat a rátermettek kiemelkedése, fejlődése elől, másrészt nagy lehetőségeket biztosít a tehetségek mindenoldalú kifejlődése számára.

A jól tanulóknak nyújtott támogatás, ösztöndíjak, jutalmak, a tanulóotthonok széles hálózata, a különböző fokú tanintézetek és művelődési lehetőségek megteremtése sohasem látott méretekben segítik elő a tömegek öntudatának fejlődését, képességeinek sokoldalú kimunkálását. A magasabb eszmei-politikai színvonal alapján újabb és újabb tömegek ismerik fel szerepüket, válnak a társadalom aktív és tudatos építőivé.

Csak néhány példával illusztráljuk a fentieket. A szovjethatalom évei alatt nemcsak gazdasági és politikai, hanem óriási méretű kulturális átalakulás is végbement a Szovjetunióban. Az 1914. évihez viszonyítva a tanulók száma a Szovjetunióban 1952-ben átlag több mint négyszeresére emelkedett: 57 milliót tett ki. A főiskolák ugyanabban az évben 221 000 szakembert bocsátottak ki és 375 000 új hallgatót vettek fel. 1952-ben 5,5 millió főiskolai és szakközépiskolai képzettségű szakember dolgozott. Különösen nagy volt a változás az eddig elhanyagolt, a dolgozók átlagánál jobban háttérbe szorított nemzetiségek és a nők fejlődésében. Így Turkméniában 32-szeresére, Kirgiziában 44-szeresére, Üzbegisztánban 68-szorosára emelkedett a tanulók száma. A forradalom előtt háttérbe szorított nők képességei is szabadon kibontakozhattak. 1947-ben már 35 000 volt a női tudományos káderek száma, 9 nő nyerte el az akadémiai tagságot, 57 a tudományok doktora, 546 a tudományok kandidátusa címet, 237 nő kapott Sztálin-díjat. Egyedül a háború alatt 120 000 nő kapott kiváló munkájáért vagy harcban tanúsított hőstetteiért kitüntetést, köztük 69 a Szovjetunió Hőse címet.

Hasonló a helyzet hazánkban is. Rákosi elvtárs az MDP III. kongresszusán a Központi Vezetőség referátumában arról számolt be, hogy az általános iskola 8 osztályát ma nálunk háromszor annyian végzik el, mint 1938-ban. Háromszor annyian járják ki a középiskolát, ötszörösre emelkedett 1938-hoz képest az egyetemi hallgatók száma. Az ötéves terv végrehajtásáról szóló jelentés arról számol be, hogy a különböző tanfolyamokon, iskolákon 1 700 000-en tanulnak. Az elmúlt 5 év alatt 1 187 000 dolgozó szerzett új, illetve a régihez képest magasabb képesítést.

A kultúra kincsei, melyek azelőtt jórészt el voltak zárva a

dolgozóktól, a tömegek közkincsévé válnak. A fejlődésükben addig gátolt népi tehetségek tömegesen kerülnek felszínre. Ezeknek a tehetségeknek szabaddá vált lendülete és alkotókészsége sokoldalú, és rohamosan fejlődő képessége a társadalom egyik rejtett, eddig kiaknázatlan, hatalmas erőtartalékát jelenti, melynek felhasználása a szocialista társadalom javára, természetszerűen, szintén jelentősen előreviszi a társadalom fejlődését.

Az eddig elnyomott, kizsákmányolt tömegek tudata is óriási fejlődésnek indult. A szocializmust építő országok dolgozói, de különösen a szovjet emberek sok tekintetben megváltoznak a kapitalista országokban élő kiszipolyozott testvéreikhez képest. Az a tény, hogy szabadok és az ország gazdái, megnöveli felelősségérzetüket, elsajátítják azt a képességet, hogy körültekintően, jó gazda módjára döntsenek a különböző kérdésekben. Az új társadalom viszonyai között egy fejjel megnőnek és új típusú emberekké válnak. Olyanokká, akik gondolkodásmódjukban, magatartásukban gyökeresen különböznek a régi társadalom embereitől. Erről beszél Sztálin elvtárs a XVIII. kongresszuson: a „legutolsó szovjet polgár is magasabban áll, mint bármely külföldi magasállású hivatalnok, aki vállán hordja a kapitalista rabság igáját"[1].

A dolgozók arculatának megváltozása szakadatlanul tart. Mindinkább növekszik tudatosságuk, erkölcsi vonásaik egyre magasabbrendűbbé válnak. Ezt fejezi ki Zsdánov a következő szavakkal: „Népünk napról napra mind magasabbra és magasabbra emelkedik. Ma már nem azok vagyunk, akik tegnap voltunk, és holnap már nem azok leszünk, akik ma vagyunk. Mi már nem azok az oroszok vagyunk, akik 1917 előtt voltunk, Oroszhon sem az már, és jellemünk sem ugyanaz. Megváltoztunk és együtt nőttünk azokkal a hatalmas változásokkal, amelyek gyökeresen megváltoztatták országunk arculatát"[2]. Az emberek, a tömegek megváltozása, fejlődése, a szocialista átalakulás része és terméke.

A tömegek tudatosságának növekedését és ennek megfelelően a felszabadult tömegek nagyszerű lendületét, óriási erejét tapasztalhatjuk nálunk is. Népünk arculata az elmúlt tíz év alatt jelentősen megváltozott. Megnőtt dolgozóink politikai és kulturális színvonala, jelentős többségének gondolkodásmódjában nagy fejlődés tapasztalható. Munkásaink, dolgozó parasztjaink és értelmiségünk legjobbjait más problémák foglalkoztatják,

[1] *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 701. old.

[2] *A. A. Zsdánov.* A művészet és filozófia kérdéseiről. Szikra 1952. 111. old.

mint annak előtte. Megszűnt a bizonytalan jövőtől, a nyomortól való rettegés. Eltűnt az uraktól való félelem, a megalázottság, a kiszolgáltatottság érzése. Az élenjáró dolgozóknál ezek helyébe a szocialista építés nagyszerűségének tudata, a szocializmus győzelmébe vetett szilárd meggyőződés lépett. Dolgozó népünk legjobbjai mindent elkövetnek, hogy a szocializmus győzelemre vitelével megszilárdítsák az új, szocialista rendet. Ez az érzés, ez a magatartás, ha nem is olyan mélyen, mint dolgozóink legjobbjait, áthatja egész dolgozó népünket. Még az elmaradottabbak is tíz év óta új körülmények között élnek. Megváltozott körülöttük a világ és ez — kinél jobban, kinél kevésbé — érezteti hatását gondolkodásukban is. Megnőttek igényeik, szélesedett látókörük. Erről tanúskodik az, hogy ha sokszor nem is állnak ki aktívan az új rend mellett, mégis egyek velünk abban, hogy megakadályozzuk a régi rend, a kapitalisták, a földesurak, a csendőrök visszatérését és mint ezt — többek között — a választások, a békekölcsön-jegyzések stb. bizonyítják, velünk haladnak a régitől eltérő szabad, jómódú élet megteremtéséért vívott küzdelemben.

f) *A néptömegek történelemalkotó szerepét befolyásoló tényezőkről*

A tömegeket a történelem formálásában mindenekelőtt az befolyásolja, hogy *milyen társadalmi formában élnek és tevékenykednek.* Az osztálytársadalom viszonyai nehezítik a tömegek aktív fellépését. Gátolják képességeik, energiájuk kibontakozását. A szocializmus viszonyai elősegítik a tömegekben lévő erő maximális felszabadulását. A szocialista társadalomban a néptömegek történelemalkotó szerepe teljes mértékben megmutatkozik. De változik a tömegek fellépése a különböző körülményeknek megfelelően, az osztálytársadalom viszonyain belül is. A rabszolgatársadalomban a dolgozó tömegek fellépésének lehetősége korlátoltabb, mint a kapitalizmusban vagy akár a feudalizmusban is. A rabszolgatartó társadalomban a dolgozók fő részét kitevő rabszolgák a rabszolgatartó tulajdonát képezik, aki velük tetszése szerint bánhat. A rabszolgát közvetlen erőszakkal kényszerítik munkára, és semmiféle szabad fellépésre nincsen lehetősége. Ez a helyzet kihat a rabszolgák megmozdulásaira — korlátozza, elszigeteltté teszi azokat, és jórészt szervezetlenségre kárhoztatja a rabszolgákat. Így a rabszolgák mozgalma

többnyire csak közvetve befolyásolja a történelem menetét. Ez — többek között — a magyarázata annak, hogy a politikai életben főleg a szabadokon belüli különböző osztályok, például az arisztokrácia és a demokrácia erőinek harcát láthatjuk. Más a helyzet a feudalizmusban. A jobbágy nem tulajdona a földesúrnak, van saját kis jobbágytelke. A kizsákmányolás fokozódása elleni harcban már nagyobbak a szervezkedési lehetőségei. A jobbágyság osztályfellépéseinek egyöntetűbbé válásában különösen nagy szerepe van annak, hogy fokozatosan kialakul a tartományi piac, majd létrejönnek az országos piac elemei is. Az elszigetelten termelő parasztok között összeköttetés jön létre. Felismerik, hogy nagyjából mindenütt egyforma az osztályhelyzetük, közös az ellenségük, mely ellen vállvetve kell küzdeniük. Erejük tudata az osztályuk tagjaival való kapcsolat eredményeként megnövekszik. Mindezek hozzájárulnak ahhoz, hogy a parasztság mozgalmai szervezettebbek lesznek, egyes esetekben nagyobb területekre is kiterjednek.

Ismét más a dolgozók helyzete a kapitalizmusban, melyben a munkás jogilag szabad, s szervezkedési lehetőségei a legnagyobbak az előzőekhez viszonyítva. A modern munkaeszközök megkövetelik a burzsoáziától, hogy a munkásokat bizonyos elemi műveltségben részesítse, hogy azok alkalmasak legyenek a modern technika kezelésére. Másrészt a burzsoáziának a földbirtokos osztállyal való ellentéte, valamint különböző tőkés csoportok vetélkedése odavezet, hogy a kapitalisták a néptömegekhez fordulnak és azokat céljaik elérése érdekében bevonják a politikai életbe. Növeli a szervezkedési lehetőségeket, hogy a munkások nagy tömegben dolgoznak együtt a gyárakban. A dolgozók tehát az új gazdasági, társadalmi körülmények, és a burzsoázia előbb említett törekvései révén az eddiginél nagyobb számban lépnek ki a történelem színpadára. A történelemre való közvetlen ráhatásuk minden eddiginél összehasonlíthatatlanul nagyobb. A történelem során tehát egyre fokozódik a tömegek fellépése, a történelem menetére gyakorolt közvetlen hatása.

A dolgozók fellépését emellett befolyásolja az is, hogy *milyen az összetételük, továbbá milyen a tudatosságuk és szervezettségük.* A dolgozó tömegek összetétele — mint arról már szólottunk — más és más a különböző társadalmi formákban. De eltér az összetétele egy adott társadalom különböző fejlődési fokain is. A rabszolgatársadalom kezdetén más rétegekből tevődnek össze a tömegek, mint a hanyatlásakor, amikor majdnem teljesen eltűnik a szabadparasztság és helyébe megjelenik az antik

proletariátus, és kialakul az új társadalom csíráját jelentő kolonusz. Ugyanígy változás következik be a feudális és a kapitalista rend viszonyai között is. Más például a mai francia dolgozók összetétele, mint száz évvel azelőtt volt. Csökkent a kistulajdonosok száma, és növekedett a proletárok, különösen a nagyüzemi munkások száma.

A dolgozók összetétele országonként is eltér egymástól, még egyazon társadalmi rendben és időben is. Más rétegekből tevődik össze az Egyesült Államok és — mondjuk — egy gyarmati ország dolgozó népe, bár mindkét országban ma már a kapitalista rendszer uralkodik.

Összetételétől függően változik a tömegek magatartása, harci célkitűzése. Ismeretes a történelemből, hogy a rabszolgák harcai nem valamiféle új társadalomért, hanem a régi, szabad emberként élt életük visszanyeréséért, a szolgaság terheinek puszta lerázásáért folytak. Hasonló céllal folyt a jobbágyság küzdelme is. A jobbágyok legtöbbször a kibírhatatlan terhek enyhítéséért, a régi, jobb állapotokhoz való visszatérésért harcoltak. A kapitalista társadalomban a kispolgárok kistulajdonuk megtartásáért, annak gyarapításáért — tehát lényegében konzervatív célokkal vívják harcukat. Forradalmiakká csak akkor válnak, ha a proletariátus álláspontjára helyezkednek.

A különböző osztályok jellegének, viszonyainak megfelelően nemcsak a tömegek céljai, hanem harci módszereik is váltakoznak. A parasztság az osztálytársadalomban mindenkor széttagolt, egymástól elszigetelt kistulajdonosokból áll. Fellépéseiben köti, hogy van vesztenivalója: földje, és egyéb munkaeszköze. A magántulajdon hatásának tulajdonítható az is, hogy legtöbbször csupán a saját egyéni érdekeit nézi, és csak ritkán tekint túl ezeken. Ezért, sajátos életfeltételei, körülményei miatt sohasem volt képes arra, hogy önállóan szervezzen egységes, országosméretű, tartós mozgalmat. Bármennyire is létrejöttek a nagyobbméretű fellépés lehetőségei, ezeknek valóraváltását majd minden esetben csakis a városi népesség vezetése (a burzsoázia, a városi plebejus rétegek stb.) biztosította. A parasztháborúk története arról tanúskodik, hogy a jobbágyság hősiesen harcolt, ha kellett, életét is áldozta, de felkelései lokálisak, elszigeteltek voltak, nem tudtak nagyobb méretekben, nagyobb egységekben kibontakozni. Ha győztek is a parasztok egy-egy országrészben, tartományban, beérték ezzel, nem törekedtek arra, hogy a forradalmat másik tartományra is kiterjesszék és ezzel győzelmüket megszilárdítsák. Amilyen gyorsan fegyvert

fogott a paraszti sereg, a győzelem után olyan gyorsan tért vissza földjéhez, és nem biztosította kellően a győzelmet. A hadrakelt földesurak ily módon egymás után szét tudták verni a paraszti seregeket, meg tudták semmisíteni a hatalmas áldozatokkal kivívott eredményeket. Ez a magyarázata annak, hogy a jobbágyság felkelései, harcuk minden gigászi erőfeszítése és hősiessége ellenére sorra-rendre elbuktak. Vagy, hogy egy másik példát hozzunk — Lenin a következőket írja a kispolgárság, a kistulajdonosok harcának jellemzőiről: „a kistulajdonos, a kisvállalkozó... aki a kapitalizmusban állandóan elnyomatásnak, s igen gyakran az életviszonyok hihetetlenül erős és gyors roszszabbodásának van kitéve és tönkremegy, könnyen csap át szélsőséges forradalmiságba, de nem képes arra, hogy kitartást, szervezettséget, fegyelmet és állhatatosságot tanúsítson... Az ilyen forradalmiság állhatatlansága, meddő volta, az a sajátossága, hogy gyorsan meghunyászkodásba, közönybe, képzelgésbe, sőt az egyik vagy másik «divatos» burzsoá áramlatért való «eszeveszett» rajongásba csap át — mindez köztudomású"[1].

A néptömegek harcában mind a célkitűzések, mind a harci módszerek tekintetében döntő fordulatot jelent a munkásosztály kialakulása és kilépése a történelem színpadára. A munkásosztály a legélenjáróbb termelési formával, a nagyüzemmel van kapcsolatban. Életfeltételei, munkakörülményei napról napra tömörítik, fegyelmezik, egységes és egyöntetű cselekvésre késztetik. Bármelyik gyári termék elkészítése éppúgy, mint a legkisebb eredmény a kapitalisták elleni harcban, csakis a munkások közös cselekvésével érhető el. A munkásosztályt a tőkés viszonyok megfosztják minden tulajdontól — nem köti a kistulajdon béklyója. Mindezekért a munkásosztály a legforradalmibb osztály, hiszen — mint a Kommunista Kiáltvány mondja — láncain kívül mást nem veszíthet, de cserébe elnyerheti az egész világot. A munkásosztály kialakulása olyan időre esik, amikor a termelőerők fejlettsége következtében létrejöttek az osztályuralom megdöntésének és a kizsákmányolásmentes társadalom felépítésének objektív feltételei. A munkások felszabadulásának egyetlen reális útja a szocialista társadalom megvalósítása. A munkásság harca erre irányul. E küzdelmet megkönnyíti az, hogy a munkásosztály a városokban koncentrálódik, s ily módon könnyebben szervezhető és mozgósítható. Ezt a lehetőséget nagyszerűen használja fel harcaiban a munkásosztály és különösen

[1] *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 17. old.

a munkások forradalmi kommunista pártja. A kommunista pártok tevékenysége következtében a munkások harca egyre szervezettebbé, általánosabbá, egységesebbé és így átütővé s legyőzhetetlenné válik. A munkásosztály kialakulásával a dolgozók felszabadító harca elérte legmagasabb fokát és egyben legutolsó szakaszát is. E harc győzelemrevitelével megszűnik mindenfajta elnyomás, kizsákmányolás, s az egyik ember harca a másik ellen. A felszabadult dolgozók boldog élete, mindaz, amiről azelőtt az emberiség legjobbjai álmodtak, amiért küzdöttek, a munkásosztály harcainak eredményeképpen az egész világon elérhető valósággá válik. A munkásságot osztályának tulajdonságai, életkörülményei, nagyszerű célkitűzései, harcának az eddigi küzdelmeket felülmúló tudatossága és szervezettsége, mind-mind a dolgozók hivatott vezérévé teszik. Különösen meghatványozódik a vezető szerepre való rátermettsége akkor, amikor a munkásosztály harca során kikovácsolja forradalmi élcsapatát, a kommunista pártot, mely a marxista—leninista elmélet birtokában, a legnagyszerűbb szervezetként tevékenykedve, tudományosan irányítja a munkásosztály harcát. A kommunista párt tevékenysége az előfeltétele annak, hogy a munkásság tudatosan formálja a történelmet. A munkásosztály harca emellett más osztályok, rétegek küzdelmére is befolyást gyakorol. A dolgozó tömegek többi része a munkásosztály fellépése után ugyancsak eddig nem tapasztalt erővel, aktivitással vesz részt a harcban. Ha pedig küzdelmüket a munkásokéval egybekapcsolják, a munkásosztály vezetésének rendelik alá — úgy ez az összefogás erejüket legyőzhetetlenné teszi.

A néptömegek harcában a munkásosztály fellépésével végbement fordulatot csak a marxizmus klasszikusai, Marx és Engels ismerték és tárták fel. Számos haladó gondolkodó a történelmi helyzet fejletlensége miatt el sem juthatott a munkásosztály felismeréséhez, és általában a szegényekről beszélt. A felszabadító mozgalmat a különböző rétegek, a szegénység, a parasztság vezetésével képzelte el. Előfordult, hogy azelőtt is foglalkoztak egyes gondolkodók a munkások sorsával, helyzetével. De ezt az osztályt — egyesek kivételével — csak szánalomra méltó, felemelendő és megsegítendő rétegnek tekintették. A marxizmus volt az egyedüli, mely felismerte a proletariátus világtörténelmi szerepét és jelentőségét.

A marxista—leninista elmélet, miután feltárja, hogy a munkásosztály a történelemben tevékenykedő tömegek között kiemelkedő szerepet játszik, arra tanít, hogy mindenkor a prole-

tariátusra, mint a társadalom legelőrehaladottabb, legkövetkezetesebb, legforradalmibb osztályára építsünk. Feladatunkká teszi, hogy szakadatlanul küzdjünk a munkásság érdekeiért, célkitűzéseiért. A marxizmus—leninizmus mindúntalan aláhúzza azt is, hogy a szocialista forradalom győzelme, a kommunizmus felépítése elképzelhetetlen a munkásosztály szilárd vezetése nélkül. Ezért klasszikusaink igen fontosnak, az egész átalakulás egyik legfőbb kérdésének tartották a munkásosztály irányító és vezető szerepének biztosítását.

Marx, Engels, Lenin és Sztálin és őket követően a kommunista pártok ennek az útmutatásnak alapján küzdenek a munkásosztály jelentőségének bármiféle lebecsülése ellen, kitartóan harcolnak a proletariátus hegemón szerepének biztosításáért és megszilárdításáért. A marxizmus évszázados történetének e ragyogó példáit, a marxista—leninista elméletnek e döntő fontosságú útmutatását követte pártunk Központi Vezetősége 1955 március 2—4-i teljes ülésén is. A jobboldali elhajlók politikája háttérbe akarta szorítani a munkásosztályt, csökkenteni kívánta jelentőségét. Ez eltérés volt a marxizmus—leninizmus álláspontjától, s lényegében a burzsoázia törekvéseinek felelt meg. Ezért a Központi Vezetőség 1955 márciusi határozata a jobboldali elhajlóknak a munkásosztály háttérbe szorítására irányuló politikájával és elméletével szemben szilárdan és határozottan leszögezi, hogy a munkásosztály vezető szerepe, a munkásosztály hegemóniája a szocialista átalakulás győzelemre vitelének feltétele. Éppen ezért szakadatlanul küzdenünk kell ennek maradéktalan biztosításáért.

A tömegeket a történelem formálásában jelentősen befolyásolja még az is, hogy *a tudatosság milyen fokán állnak*. Az osztályhelyzetből nem következik automatikusan, hogy valamely népréteg minden kérdésben helyesen látja meg, mik az igazi érdekei, milyen politikát kell folytatnia ahhoz, hogy érdekeit kielégítse. Ugyanaz az osztály, különböző körülmények között más és másképpen foglalhat állást az egyes harci kérdésekben. S abban, hogy mi lesz álláspontja, jelentős szerepe lesz annak, hogy az osztályt milyen eszmék hatják át, hogy a tudatosság milyen fokán áll.

Engels írja az 1842-es évek angol munkásosztályáról, hogy fellépését jelentősen befolyásolja az angol alkotmány, az angol társadalmi intézmények, hagyományok iránti tisztelet. Az angol munkásosztály az alkotmány keretein belül akarja végrehajtani a maga forradalmát. Ettől eltérő a francia munkásosztály tuda-

tossága: itt a forradalmi hagyományok a fennálló rendszer intézményei elleni forradalmi harc útjára segítik terelni a mozgalmat. Vagyis más azoknak a tömegeknek a tudata és fellépése, amelyek a forradalmi harcok megacélozó tüzében edződtek, és eltér tőlük azok gondolkodása és cselekvése, akik ilyen küzdelmet nem folytattak. A tömegek tudatosságának viszont nagy jelentősége van. Minél fejlettebbek, öntudatosabbak, harcosabbak a tömegek, annál könnyebben ismerik fel igazi érdekeiket, annál aktívabban és állhatatosabban harcolnak a kitűzött osztálycélok eléréséért. Minél tudatosabb és ennek következtében szervezettebb a tömegek harca — annál nagyobb mértékben képesek hatni a történelemre, annál mélyebben, alaposabban bírják azt formálni.

A tudatosság jelentősége különösen a szocialista forradalom győzelme után nő meg. Minél tudatosabban vesznek részt a tömegek a szocializmus építésében, annál nagyobb erőfeszítéseket tesznek az átalakulás győzelemre vitele és a meglévő nehézségek leküzdése érdekében, annál harcosabban állnak helyt az osztályellenség támadásaival szemben. Minél öntudatosabb tehát a tömegek cselekvése, annál gyorsabban és sikeresebben halad előre a szocializmus ügye. Ezért mondotta Lenin a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után: „Az állam ereje a tömegek tudatosságában rejlik. Az állam akkor erős, ha a tömegek mindent tudnak, mindenről véleményt tudnak alkotni és mindent tudatosan tesznek"[1].

A tömegek tudatossága szakadatlanul fejlődik. Ez a fejlődés gyakran igen rohamos lehet: az osztályok éles összeütközései, a forradalmak idején egy-egy nap a dolgozók tudatának fejlődésében többet jelent, mint a „békés" fejlődés hosszú évei.

Nagy szerepe van a tömegek tudatosságának fejlesztése szempontjából a munkásosztály pártjának. (Erről a továbbiakban részletesebben lesz szó.) A párt viszi bele a munkásosztály soraiba a szocializmus eszméit, a párt szívós nevelőmunkája, harca magas színvonalra emeli a tömegek öntudatát. A párt által vezetett tömegek a múlthoz képest sokkal aktívabban, harcosabban vesznek részt a társadalom életének formálásában.

Gyökeres fordulatot jelentett és jelent a dolgozók öntudatának fejlődésében a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a világtörténelemnek ezzel kezdődő korszaka is. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom óriási befolyást gyakorolt a dolgozó tö-

[1] *Lenin* Művei. 26. köt. 255. old.

megek jelentős részének tudatára. Mások a dolgozók ma, mint a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt. A burzsoázia azelőtt nem vette őket számításba — ma kénytelen ezt tenni, különben minden törekvése azonnal felborul. Erről a folyamatról írja Sztálin elvtárs: „... az Októberi Forradalom magasabb fokra emelte az egész világ elnyomott osztályainak erejét és súlyát, bátorságát és harckészségét, s kényszerítette az uralkodó osztályokat, hogy velük mint új, komoly tényezővel számoljanak. Most már nem lehet a világ dolgozó tömegeit sötétben botorkáló, perspektíva nélküli «vak tömegnek» tekinteni, mert az Októberi Forradalom világítótornyot emelt számukra, amely bevilágítja útjukat és távlatot mutat nekik"[1].

A tömegek tudatosságának fejlődése azonban nem csupán fölfelé ívelő tendenciát mutat. A fő irány, a fő tendencia mellett — tehát, hogy a történelemben a tömegek öntudata egyre jobban fejlődik, a nép egyre világosabban látja meg igazi érdekeit, egyre tudatosabban küzd saját felszabadulásáért — érvényesül ezzel ellentétesen ható tendencia is. A reakciós osztályok és ideológiájuk hatására a tömegek öntudatának fejlődése meglassúbbodhat, sőt, hogyha az ellenséges ideológia a tömegek egy részének gondolkodását is áthatja, megtörténhetik, hogy ezek fontos kérdésekben átmenetileg ellenségeik ideológiai befolyása alá kerülnek. A néptömegek egy részének a burzsoá ideológiával való fertőzöttsége mind a szocialista forradalom előtt, mind utána, gátolja a társadalmi haladást, nehezíti az új rend győzelmét.

A marxizmus—leninizmusnak az a tanítása, hogy a tömegek tudatossága a történelmi fejlődés különböző szakaszaiban különböző, hogy a tudatosság nem marad változatlan, hanem a tömegekre ható tényezők hatására változik, fejlődik, igen nagy jelentőségű a kommunista pártok számára is. A kommunista pártok számára egyáltalán nem közömbös, hogy milyen ideológia hatja át a tömegek gondolkodását. Ezért nagy figyelmet szentelnek az ideológiai munka kérdéseinek, arra törekszenek, hogy szakadatlanul küzdve a burzsoá ideológia minden megnyilvánulásával, elterjesszék a szocialista ideológiát. A dolgozók tudatosságának fejlesztésével érik el a kommunista pártok azt, hogy a tömegek még nagyobb mértékben beleszóljanak a történelmi események menetébe, hogy a tudatos tevékenység eredményeképpen erejük, aktivitásuk, harckészségük meghatványozódik.

[1] *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 218. old.

Így e pártok tevékenységükkel meggyorsítják a társadalom haladását a kommunizmus felé.

A dolgozó osztályok milliós tömegei az osztálytársadalom viszonyai között csak rendkívüli alkalmakkor, forradalmak vagy háborúk idején lépnek ki egyöntetűen a történelem színpadára. A forradalmak közötti időszakokban nem vesz részt az egész osztály (például a proletariátus) egyszerre és *közvetlenül* a harcban, csupán csak egyes részei vívják szervezetlenül vagy szervezetten harcukat az elnyomók, a kizsákmányolók ellen.

A tömegek fellépése lehet ösztönös, szervezetlen. Ez különösen a régebbi történelmi korszakokban volt általános, amikor a dolgozó tömegek széttagoltan, községenként vagy tartományonként, kisebb területeken léptek fel, felháborodásuk ösztönösen robbant ki, szembefordultak elnyomóikkal, a rabszolgatartókkal vagy a földesurakkal, és igyekeztek egyénileg leszámolni velük. Legtöbbször nem az egész elnyomó rend, csupán a helyi, a kibírhatatlanná vált elnyomók ellen fordultak. Ilyen jellegű lázadás volt például a munkaeszközök rombolása a rabszolgák részéről, a jobbágyok szökése a városba, a betyárrá válás, a kisebb lázadások stb. A tömegek ilyen szervezetlen fellépésére a munkásosztály kialakulása idején is sor került. Az úgynevezett géprombolók tevékenysége, akik szerint minden nyomorúságért a gép a hibás, többnyire ilyen szervezetlen, anarchikus jellegű mozgalom volt. Ezek a küzdelmek egyes esetekben talán vezethetnek némi sikerre, de hatásuk múló, elszigetelt, nem jelentős — ha még oly hősiesen vesznek is részt bennük a tömegek.

A tömegek felléphetnek a történelemben szervezetten, a harcukat vezető szervezetek irányításával. A szervezettség biztosítja szélesebb tömegek mozgósítását, öntudatosabb fellépését, egységesebb, összefogottabb, célirányosabb harcát. A szervezett fellépések hatása ezért sokkal nagyobb, maradandóbb. Ilyen népmozgalommal — bármennyire kezdetleges is ennek szervezettsége — találkozhatunk a nagyobb rabszolgaháborúknál, például a Spartakus-felkelésnél vagy a nagyobb parasztháborúknál. A német parasztháborút megelőzően különböző titkos szervezetek működtek, szervezték a tömegek felkelését. A tömegek szervezettsége különösen megnövekedett a kapitalizmus körülményei között. A kapitalizmus létrehozza a nemzeti és a világpiacot, véget vet a feudális széttagoltságnak és elkülönülésnek. A kapitalizmus — többek között — a közlekedés fejlesztésével kapcsolatot teremt az egymástól elválasztott, egymásról addig mitsem tudó emberek, osztályok, népek között. Lehetővé

válik, hogy az egyes országokon belül is, kívül is szorosabb kapcsolat alakuljon ki, mind az egyes osztályok tagjai között, mind nemzetközileg. Ezzel meggyorsul a különböző társadalmi és pártállású emberek osztállyá szerveződésének folyamata is. A kapitalizmusban lezajló osztályharc során az osztályok mind szervezettebbé válnak, kiépítik gazdasági, politikai, kulturális egyesületeiket, szervezeteiket, s ezeket az osztályharc különböző területein a küzdelem irányítására, sikeresebb folytatására használják fel. A modern társadalomban a tömegek, az osztályok mozgása ily módon meghatározott szervezeti formákon keresztül jut kifejezésre: az egyes rétegek különböző pártokat, egyesületeket, tömegszervezeteket hoznak létre, és ezekben élik társadalmi életüket. Lenin a következőképpen magyarázza ezt: „Azokban az államokban, ahol biztosítva vannak az alkotmány pillérei, és biztosítva van a népnek az állami ügyekben való részvétele, a tömegek szervezésére nemcsak a szocialisták törekszenek (a szocialisták egyetlen ereje a tömegek felvilágosításában és megszervezésében rejlik), hanem a *reakciós pártok* is. Demokratizált államrendben a tőkések *kénytelenek* támaszt keresni a tömegekben, ennek érdekében pedig meg kell szervezniük őket a klerikalizmus ... a nacionalizmus és a sovinizmus stb. jelszavai alatt"[1]. Tehát a tömegek, az osztályok mozgása, harca itt a különböző pártok, egyesületek, szervezetek tevékenységének, harcának formáját ölti.

Szemben a kapitalizmus előtti időszakra jellemző szervezetlen fellépéssel, a kapitalizmusban a tömegek szervezett harca válik általánossá. Ebben is jelentős szerepet játszott a Nagy Októberi Szocialista Forradalom. A nép legharcosabb, legöntudatosabb elemei a kapitalista országokban meggyőződtek arról, hogy a Szovjetunióban megvalósult eredmények egyik összetevője a tömegek szervezettsége, elsősorban a marxista—leninista párt szervezettsége és vezető szerepe volt. Ennek megfelelően erősödött a tömegekben annak tudata, hogy szilárdítani kell pártjukat, a kommunisták pártját, növelni kell tömegbefolyását, vonzóerejét. Ez ragyogóan kifejezésre jut a kommunista pártok és a munkásosztály harcos tömegszervezetei taglétszámának és befolyásának növekedésében. Míg a kommunista pártok taglétszáma 1925—26-ban $1^1/_2$ millió volt, ez a szám 1949-ben meghaladta a 26 milliót, és azóta is nagymértékben

[1] *Lenin.* Hogyan szervezik a tömegeket a német katolikusok. Lasd Társadalmi Szemle 1955. 7—8. sz. 37. old.

növekszik. Ugyanakkor számban nem is mérhetően megnőtt a kommunista pártok tömegbefolyása. Csak egy-két jellemző adatot erre: az 50 000 taglétszámú Holland Kommunista Párt 1948-ban 500 000 szavazatot kapott, a körülbelül több mint egymilliós taglétszámú Francia Kommunista Párt 5 és fél milliónál több szavazatot szerzett az 1956-os választásokon. A kommunista pártok mellett nagy jelentőségű nemzetközi szervezetek alakultak ki: a Szakszervezeti Világszövetség 80 millió, a Nemzetközi Demokratikus Nőszövetség 135 millió dolgozót; a Demokratikus Ifjúsági Szövetség 72 millió, a Nemzetközi Diákszövetség 5 300 000 ifjút tömörít soraiban és vezet a jobb jövőért vívott harcban.

A tudatosság növekedésének és ezzel párhuzamosan szervezettségük fokozódásának, a népmilliók aktív cselekvésének eredménye az, hogy hallatlanul meggyorsult a történelem menete. Alig 38 év — világtörténelmi mértékkel mérve igen csekély idő — telt el a forradalom győzelme óta. De ez a néhány évtized évszázadokkal ér fel. Európában és Távol-Keleten újabb népek rázták le az imperializmus, a kizsákmányolás igáját. Nincsen a világnak olyan része, ahol ne ingott volna meg a talaj a kapitalizmus alatt, ahol ne harcolnának a népek egyre szervezettebben és öntudatosabban az imperializmus, a reakció erőivel.

III

A TÖMEGEK ÉS A PÁRTOK

Fentebb már láttuk, hogy az osztályok harca, legalábbis a modern társadalomban — meghatározott szervezetek, egyesületek, pártok harcának formáját ölti. A különböző szervezetek közul a legnagyobb jelentőséggel az osztályok pártjai bírnak, a pártok vezetik az osztályok harcát. Lenin a „«Baloldaliság» — a kommunizmus gyermekbetegsége" című művében erről a következőket írja: „... a tömegek osztályokra oszlanak; ... az osztályokat rendszerint és a legtöbb esetben, legalábbis a modern, civilizált országokban, politikai pártok vezetik ..."[1]

A pártok az osztályok vagy rétegek érdekeit többnyire a legtudatosabban felismerő egyének politikai szervezetei. A pártok egy meghatározott osztály érdekeit, törekvéseit testesítik meg, egy-egy osztály politikai vezérkarát képezik. Feladatuk a hatalom megszervezéséért folytatott harc vezetése, az osztály hatalmának megszilárdítása és védelme.

A politikai pártok nemcsak a modern társadalom termékei. Megtalálhatjuk őket a rabszolga és a feudális társadalomban is. Például az ókori Görögországban az athéni demokrácia és az arisztokrácia hívei közötti harc — pártok küzdelme volt. Lenin az ókori római rabszolgák felkeléseiről szólva megállapítja, hogy azokat pártok vezették. A történelemből ismeretes, hogy például a római nemesek és plebejusok harca a földért Tiberius Gracchus halála után, két fő politikai párt: az optimaták és a néppárt küzdelmének formáját öltötte. Pártok harca található a feudalizmusban is. A nemességen belül a XV. században nálunk ez a „ligák" harcában, a Hunyadiak és a Cilleiek harcában, jut kifejezésre. A Dózsa-parasztháborúban is küzd egymással a jobbágyság érdekeit képviselő Dózsa György és a városi polgárság mér-

[1] *Lenin* Művei. 31. köt. 27. old.

sékeltebb irányú, Dózsa Gergely és Száleresi Ambrus által vezetett pártja. Hasonló a helyzet külföldön is. Angliában egyfelől a régi feudálisok, másfelől az újnemesség, s a kialakuló polgárság érdekei ütköznek össze a két uralkodóház — a Lancaster és a York Ház — híveinek, e két pártnak a küzdelmében, „a piros és a fehér rózsa harcában". A huszita-mozgalmon belül is két párt küzd: a mérsékeltek és a taboriták. A XV. századi németországi parasztmozgalmakban vezető szerepet játszó Luthert és Münzert, Engels két párt, két osztály képviselőjének mondja. Amint ez a néhány példa is mutatja — az osztályok, rétegek élén sok esetben már a kapitalizmus előtt is pártok állottak.

Ezek a pártok, természetesen, nem hasonlítottak a maiakhoz, még nem teljesen pártok a mai értelemben, s tevékenységük is eltért a parlamentáris pártok tevékenységétől. E szervezetek többnyire kezdetleges, alkalomszerű egyesülések voltak, s az osztálynak csak elenyésző részét foglalták magukba. Szervezkedésük igen korlátozott mértékű volt. Az elnyomottak, kizsákmányoltak pártjai pedig — az állandó üldöztetések miatt — csak a legmegbízhatóbbak, legbeavatottabbak számára nyitották meg kapuikat. Rendszeres, huzamosabb ideig tartó tevékenységet e pártok nemigen fejtettek ki.

A régebbi koroktól eltérő a helyzet a kapitalizmusban, nevezetesen a polgári demokráciában. A kapitalizmusban a szervezettséget általában előmozdító objektív tényezőkön kívül, melyekről már szólottunk, a meglevő parlamentáris rendszer, mely különböző pártok tevékenykedésén, vetélkedésén alapul, a politikai küzdelemnek új, eddig nem ismert formáit teremti meg. Itt tehát mind a dolgozók, mind az uralkodó osztályok pártjainak formája, tevékenysége eltér a régiektől. A dolgozók harcának eredményeként szervezkedési lehetőségeik is nagyobbak, szabadabban alakíthatják ki és fejleszthetik szervezeteiket, pártjaikat. E szervezetek működése állandóbb jellegű.

Mégis közös vonása a régmúlt idők pártjainak a mai modern pártokkal, hogy azok is, ezek is, az osztályok vagy rétegek érdekeit védik, saját osztályuknak a hatalom kivívásáért vagy ennek megtartásáért folytatott harcát vezetik.

Ma a kapitalista országokban egy sor párt vetélkedik egymással a tömegek támogatásának elnyeréséért, a parlamenti választásokon szavazataik megszerzéséért. Például Franciaországban a legutolsó választásokon a Kommunista Párton kívül a Szocialista Párt, a Radikális Szocialista Párt, a Köztársasági Szocialisták, a Faure-féle radikálisok, a mérsékeltek, az MRP, a Pouja-

deisták és más kisebb csoportok küzdöttek egymással a választók megnyeréséért. Vagy nálunk még 1947-ben is tíz különböző párt indult a választásokon. Az élet azt bizonyítja, hogy a különböző elnevezések, jelszavak ellenére, a gyakorlatban, politikai célkitűzéseit illetően a legtöbb párt alig különbözik egymástól. Az 1947-es választáson nálunk fellépő Sulyok, Pfeiffer, Barankovics és Slachta-párt különböző elnevezéseik, jelszavaik ellenére egy célt: a kapitalizmus, a régi rend restaurációját szolgálták. A kapitalisták azért állítják fel a sok pártot, hogy így a különböző címekkel, cégtáblákkal, rikító és hangzatos jelszavakkal elkápráztassák a tömegeket, és azok akár az egyik, akár a másik pártra szavazva végül is a burzsoázia érdekeit támogassák. E népbecsapásban a burzsoázia által megvásárolt, áruló szociáldemokraták játszanak nagy szerepet. E szociáldemokraták — kihasználva a munkásság közötti befolyásukat — politikájukkal a tőkések érdekében használják fel a tömegek támogatását. Ezért az egyes pártokat nem aszerint kell megítélni, hogy mit mondanak magukról, hanem aszerint, hogy tetteik milyen osztályokat szolgálnak. A pártok arculatát, tevékenységét annak az osztálynak az érdekei határozzák meg, amelyet a párt képvisel. Amikor tehát történelmi értelemben vett pártokról beszélünk, nem annyira ezekre a tiszavirágéletű, változékony pártokra, hanem olyan politikai szervezetekre gondolunk, melyek mögött osztályok vagy jelentősebb rétegek állnak. Az ilyen pártok hosszú időn keresztül szerepelnek a történelemben, vezetik, képviselik osztályukat, harcolnak érte.

A pártok, miután a különböző osztályérdekek alapján létrejöttek, politikájuk végrehajtása során is függenek az őket létrehozó osztályoktól: csak azoknak támogatásával képesek bármit is elérni. A tömegek támogatása az, ami bármely párt létét, tevékenységét lehetővé teszi. Amint ez az erő hiányzik, elkerülhetetlen a párt bukása. Ez a magyarázata annak, hogy 1917-ben Oroszországban, miután a tömegek előtt lelepleződött az eszerek és a mensevikek igazi arca, ezek elveszítették támaszukat a tömegekben, s elkerülhetetlenül vereséget szenvedtek. A felszabadulás után mi is tanúi lehettünk annak, hogy amilyen mértékben pártunk elhódította a tömegeket a többi pártoktól, ugyanolyan mértékben csökkent ezek befolyása az eseményekre, csökkent erejük, míg végül is teljesen felszámolódtak.

A történelemben ismert pártok közül kiemelkedik és tőlük minőségileg különbözik a munkásosztály, a dolgozó nép pártja, a kommunista párt. A marxista—leninista párt a dolgozók szer-

vezeteinek legmagasabb formája. Magában foglalja mindazt az értéket, ami a munkásosztályban, a dolgozó népben rejlik, s az osztály tudásának, bölcsességének, energiájának, akaratának megtestesítője. Mint Majakovszkij írja „V. I. Lenin" című költeményében: „Osztály-agy, osztály-ügy, osztály-erő, osztálynagyság, ez a párt." A kommunista párt a munkásosztály vezérkara, élcsapata, mert élenjáró elmélettel, a marxizmus—leninizmussal van felvértezve, mert a munkásosztály, a nép legöntudatosabb, legharcosabb, élenjáró fiait tömöríti, mert szervezettség és egységes fellépés jellemzi. A pártot az teszi a dolgozók hivatott vezetőjévé, hogy a valóság konkrét, tudományos elemzésének a dolgozók érdekeinek feltétlen szolgálatán alapuló tudományos politikát folytat.

A nép, a munkásosztály ereje abban rejlik, hogy a kommunista párt körül tömörül. Évezredek során számtalanszor keltek fel az elnyomottak, hogy lerázzák a kizsákmányolás, az elnyomás rájuk nehezedő igáját. Harcuk minduntalan elbukott, nem kis mértékben azért, mert vezetésük nem volt megfelelő, mert élükön nem állt kipróbált, edzett, élenjáró elmélettel felvértezett vezetőgárda, mert nem volt a való helyzeten alapuló élenjáró elméletük. A munkásosztály létrejötte idején nemcsak hogy megteremtődtek a dolgozók teljes felszabadulásának reális feltételei. Több is történt. A munkásosztály harcai során kialakultak a felszabadulás fontos szubjektív feltételei is: a marxista—leninista elmélet és hordozója, a kommunista párt. A tömegek csakis ennek a pártnak vezetésével képesek lerázni a kizsákmányolók uralmát, és megteremteni a dolgozók hatalmát. Erre tanítja a dolgozók millióit az élet. Ezért a dolgozóknak az az érdekük, hogy szorosan tömörüljenek pártjuk köré, támogassák a párt harcait és tevékenységét. A kommunista párt győzelme — a nép diadala. Ahogy Majakovszkij mondja: „A párt — egyetlen sújtó ökölbe szorított milliónyi kéz... A párt — az millióknak válla... A párt — a munkásosztály gerince. A párt — a mi ügyünk halhatatlansága..." Ennek a tudatnak kell áthatnia a dolgozók és mindenekelőtt a munkásosztály tömegeit. Csakis a szoros kapcsolat, az egység, az együttes erőfeszítés teheti legyőzhetetlenné a pártot és az általa vezetett néptömegeket.

A kommunista párt a munkásosztály kezében eszköz a proletárdiktatúra kivívására és megtartására. Élenjáró párt nélkül a munkásosztály nem képes ezeket a célokat elérni. Ezért harcolnunk kell minden olyan nézet ellen — és ilyen, nem kis mértékben a jobboldali elhajlók miatt, ma is előfordul —, mely a tö-

megek történelemalkotó szerepének elismerése mellett, tagadni próbálja a párt jelentős szerepét.

Miután a jobboldali elhajlóknak a munkásosztály hegemón szerepe elleni támadása főleg a párt vezető szerepének elhomályosításában, a párt háttérbe szorításában jutott kifejezésre, a Központi Vezetőség 1955 március 2—4-i teljes ülésének határozata rámutat, hogy a munkásosztály hegemón szerepének betöltéséhez a párt irányító, vezető szerepét biztosítani kell. Amint a párthatározat kimondja: „Csak ezen az úton képes érvényesíteni a munkásosztály vezető szerepét a szocializmus építésében . . ." A határozat élesen megbélyegezte a párt jelentőségét tagadó nézeteket. Az ilyen felfogások lényegében nem látják a tömegek győzelmét biztosító szervezettségnek, az egységes fellépésnek a jelentőségét. A proletárpárt jelentőségének bármilyen tagadása egyenlő a burzsoázia tudatos vagy öntudatlan támogatásával. Éles harcot kell tehát folytatni ez és minden olyan felfogás ellen, mely a proletárpárt szerepét kisebbíti vagy tagadja.

Míg a tömegek ereje abban van, hogy a kommunista párt körül tömörülnek, *a párt ereje a tömegekkel való szoros kapcsolatban rejlik.* Bármily helyes is a párt irányvonala, ha az nem a tömegek támogatására épül, megvalósíthatatlan óhaj marad. A párt erős, ha a tömegek támogatják, de elsatnyul, elszigetelődik, az ellenség könnyű prédájává válik, ha nem áll mellette a munkásosztály, a nép. Ezért nagy tanítóink Marx, Engels, Lenin és Sztálin minduntalan arra tanították a pártot, hogy minél jobban egybeolvadjon a tömegekkel, minél szorosabb kapcsolatot építsen ki velük. Ennek minden előfeltétele megvan. A kommunista pártok a dolgozók létérdekeinek kifejezői és élharcosai. Politikájukat az a törekvés hatja át, hogy minél jobban szolgálják a nép ügyét. A tömegeknek éppen ezért érdeke fűződik ahhoz, hogy a párthoz közeledjenek, vezetését elfogadják. Csakis a párt irányításával képesek arra, hogy a legkevesebb veszteséggel arassanak győzelmet és saját életbevágó érdekeiket kielégítsék. Vagyis a kommunista pártok jellegéből folyóan megvan a lehetősége a párt és a tömegek szoros kapcsolatának. Ennek a lehetőségnek valóra váltásához azonban nem elég az, hogy a pártok helyes politikát folytassanak.

A pártnak gondoskodnia kell arról is, hogy e politikát a dolgozók között megismertesse, s a népet a párt politikájának aktív támogatására mozgósítsa. A tömegek energiájának kifejtéséhez az szükséges, hogy a párt megteremtse a dolgozó nép átfogásának, mozgósításának legmegfelelőbb módjait és szervezeti for-

máit. A tömegek átfogásához nem elegendőek a párt szervezeti keretei. A kommunista párt jellegénél fogva sem tömöríthet magában minden dolgozót. A tömegek maradéktalan átfogásához a pártnak olyan segedcsapatokra van szüksége, melyek a legkönnyebben kerülhetnek közel a lakosság különböző rétegeihez, melyeket a nép különböző részei leginkább megértenek és követnek. Ilyen segédcsapatok a tömegszervezetek. Általuk a párt politikája a legszélesebb tömegekhez eljut, és rajtuk keresztül a párt képes mozgósítani, nevelni olyan rétegeket is, melyek még nem jutottak az élenjárók, a párttagok színvonalára. Segítségükkel képes a párt arra, hogy a néptömegekben lévő energiát, aktivitást felszabadítsa, és azt a társadalom átalakítására irányítsa. Ezért a párt fontos feladata, hogy szakadatlanul törekedjen a tömegek számára vonzó szervezetek létrehozására, és működésük tökéletesítésére. Aki tehát a tömegszervezeti munkát lebecsüli és nem támogatja, végső fokon a tömegek történelemalkotó szerepének kifejtését gátolja. A kommunista pártok — s köztük a mi pártunk is — nagy gonddal vezetik a tömegszervezeti munkát. Pártunk számos határozatot hozott a különböző tömegszervezetek munkájáról. Ilyen volt — hogy csak az utóbbi időkről szóljunk —, a DISZ, az MNDSZ, a sportszervezetek munkájáról hozott határozat. Nagy fontosságot tulajdonít a párt olyan tömegmozgalom kifejlesztésének is, mint a Hazafias Népfront. Pártunk kezdeményezte e mozgalmat azért, hogy a meglévő tömegszervezetekben még át nem fogott széles tömegek számára megkönnyítse a szocialista építésbe való tudatos bekapcsolódást, és kiterjessze rájuk is a párt irányítását. A Hazafias Népfront tevékenységével lehetőséget nyújt arra, hogy e néprétegekben feszülő energiát maradéktalanul felszabadíthassuk, s a haza megvédésére, erősítésére és a békés építésre mozgósíthassuk. Ezért a párt több ízben is foglalkozott a Népfront munkájával, és olyan útmutatásokkal segítette e mozgalmat, amelyekkel a Népfront feladatainak maradéktalanul eleget tud tenni.

A kommunista pártok szerte a világon hatalmas munkát végeznek a dolgozó tömegek megnyeréséért. Ez a munka nem marad eredménytelen. A kommunista pártok a dolgozók létérdekeinek kitartó védelmezésével, a tömegeknek saját tapasztalataikon keresztül történő nevelésével, szívós felvilágosító munkával fokozatosan maguk mellé állítják a tömegeket. Amilyen mértékben előrehalad ez a folyamat — olyan mértékben nő a kommunista pártok ereje, az események menetére gyakorolt hatása. A kommunista pártok a tömegek által támogatva érték és érik el

eredményeiket. Ennek példáját láthatjuk nálunk is. A dolgozó tömegek hősies harcot vívtak 1945—46-ban a hallatlan nehézségek ellen. Az ő támogatásukkal, az ő harcaik árán sikerült megvalósítani a földreformot, az államosításokat. Az ő megnyerésük után vált lehetővé hazánkban a proletárdiktatúra megvalósítása. Eredményeink azóta is a párt vezette tömegek tevékenységéhez fűződnek. A párt munkájában, harcaiban, eredményeiben tehát a dolgozók legjobbjainak akarata, a tömegek tevékenysége jut kifejezésre.

* *
*

A szocializmus építésének soron lévő feladatai megkövetelik a néptömegek további aktivizálását, melynek egyik feltétele, hogy a tömegek szerepére vonatkozó burzsoá hamisításokat visszaverjük és mind a funkcionáriusok, mind a tömegek előtt tudatosítsuk a nép történelemalkotó szerepét. A tömegekhez való viszony az egyik mutatója a különböző munkáspártok vagy vezetők marxista voltának, forradalmiságának. Nem véletlen, hogy a II. Internacionálé opportunista vezetői, a szociáldemokrata pártok vezetői, akik szakítottak a marxizmussal, sohasem vették fel súlyának megfelelően a nép megnyerésének, forradalmasításának kérdését. Az a vezető, aki nem harcol a nép aktivizálásáért, a társadalmi átalakulásba való bevonásáért — csak szavakban marxista, csak szólamokban forradalmár. Formálisan elismeri ugyan a szocializmus szükségességét, de mivel nem törődik a tömegekkel — a szocializmus megvalósításának éppen reális feltételét veti el. A funkcionáriusokat e tudatosítás arra fogja késztetni, hogy szorosabb kapcsolatot teremtsenek a néppel, és ennek érdekében törekedjenek arra, hogy értsenek a nép nyelvén, közvetlen viszonyt tudjanak kiépíteni vele, együtt harcoljanak a tömegekkel, s képesek legyenek munkájukat, harcukat vezetni. A tömegek történelmi szerepének tudatosítása, másfelől, megnöveli a nép önbizalmát, saját erejébe vetett hitét, fokozza aktivitását, s így elősegíti, hogy a tömegek nagyobb hatást gyakoroljanak a társadalmi fejlődés menetére.

A történelmi materializmus azt tanítja, hogy a nép történelemformáló szerepének betöltése közben számtalan tapasztalatot szerez. A nép nem él hiába. Mindennapi tevékenysége során az élet minden területén felbecsülhetetlen értékű ismeretet halmoz fel. A népben rejlő tudás felmérhetetlen, hiszen évezredek tapasztalata, milliárdnyi ember felhalmozott tapasztalata, mely kimeríthetetlen kincs. Ebből következik, hogy a pártnak nem-

csak tanítania kell a tömegeket, hanem tanulnia is kell tőlük. Csakis akkor képesek jól irányítani a vezetők, csak akkor tölthető be sikeresen vezető szerepét a párt, ha ért ahhoz, hogy támaszkodjon a nép tapasztalataira, meghallgassa a nép hangját, bírálatát. Csak úgy vezethet jól a párt, ha felhasználja a „millió-nyi agy" tudását, ha felkarolja, támogatja a nép kezdeményezéseit. Ezt a tanulságot vonja le pártunk akkor, amikor a bírálat-önbírálat széleskörű kifejlesztésére törekedik. A néptől való tanulást szolgálják a termelési értekezletek is, a szakmák tanácskozásai és olyan intézkedések is, mint a panaszkönyvek bevezetése, a dolgozók bejelentéséről szóló törvény és mások.

A történelmi materializmus arra is tanít, hogy a tömegek egy része az ellenséges osztály hatása alá kerülve olykor saját érdekei ellen is cselekedhet, hátráltathatja a történelmi fejlődést. Ebből következik, hogy a tömegek történelmi szerepének elismerése nem jelenthet kritikátlan viszonyt a tömegekhez. Ellenkezőleg! A pártnak éppen azért, hogy a néptömegek be tudják tölteni igazi történelmi hivatásukat — a haladás előrevitelét — harcolnia kell az ellenséges osztályok hatása ellen, nevelnie kell a tömegeket, bírálnia kell maradi nézeteiket, ki kell gyomlálni a tömegek gondolkodásában lévő burzsoá ideológiai maradványokat.

Pártunk határozatai és az ezeket követő intézkedések megteremtették az alapját annak, hogy a párt és a tömegek között sohasem látott szilárd kapcsolat jöjjön létre. A nép és a párt, a nép és a kormány sohasem volt olyan egységes, mint ma. De az elért eredményekkel nem szabad megelégedni, mert még ma is vannak helytelen megnyilvánulások, amelyek sok helyen zavarják a nép és a párt, a nép és az állam közötti szorosabb viszony kiépítését.

E helytelen megnyilvánulások egyike a tömegek lebecsülése. Ez többek között megmutatkozik abban, hogy sok kisebb gazdasági és politikai vezető még ma sem törődik eléggé a dolgozók igényeivel, panaszaival. Ez a nemtörődömség megmutatkozik a sok helyen meglévő bürokráciában, a rendelkezések lélektelen keresztülvitelében is. Az ilyen vezetők ugyan sokat beszélnek a tömegekről, a milliókról, de nem látják a milliókat alkotó egyeseket. Nem látják, hogy az egyéni ügy, bár kicsinység a társadalom egészéhez képest, az egyes embereknek fontos, életbevágó ügye lehet. Ennek megoldása nem apró-cseprő dolgokkal való foglalkozás, hanem társadalmi jelentőségű feladat. Figyelmetlen magatartásuk eltávolítja tőlünk nemcsak a kárval-

lott egyeseket, hanem a társaikat is, míg a „kis" ügyek lelkiismeretes intézése felénkfordítja őket. A tömegek lebecsülése nyilvánul meg a dolgozók bírálatától való félelemben, a kritika elfojtásában. Előfordul még sok helyen, hogy nem fogadják meg a dolgozók tanácsait, elhanyagolják javaslataikat. Sok funkcionárius csak a papírból, a jelentésekből, az íróasztal mellől „ismeri" a dolgok állását és nem akar a tömegek közé menni. Az ilyen típusú vezetők nem látják, hogy csakis a dolgozókkal való közvetlen kapcsolatból nyerhetnek teljes, pontos, életteli képet a jelenségekről. A tömegek lebecsülése jut kifejezésre akkor is, amikor egyes funkcionáriusok nem becsülik a nép aktivitásában rejlő erőt, nem mozgósítják a dolgozókat a feladatok végrehajtására, nem vonják be őket a vezetésbe, hanem nélkülük intézkednek. Végül, a tömegek lebecsülése kifejezésre jut abban is, hogy egyes funkcionáriusok sokszor erőszakossággal, vagy csupán adminisztratív rendszabályokkal igyekeznek valamilyen feladatot keresztülvinni. Így például nemegyszer előfordult — különösen 1953 júniusa előtt —, hogy nem tartották be az önkéntességet a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésében, vagy megsértették a törvényességet stb. Előfordul — szórványosan — még ma is, hogy egyes funkcionáriusok nem veszik figyelembe a tömegek hangulatát, és önkényesen döntenek a dolgozókat érintő fontos kérdésekben. A pillanatnyi sikertől megszédült funkcionáriusok nem veszik észre, hogy az ilyen eredmény gyakran homokra épül és a legkisebb kedvezőtlen körülmény esetén semmivé válhat. De az ilyen magatartás még súlyosabb következményekkel is járhat. Bizalmatlanná teheti a dolgozók egy részét a párt, a kormány helyes intézkedései iránt. Nekünk a dolgozó tömegekkel nemcsak máról holnapra kell együtthaladnunk. A néptömegekre nem időlegesen van csak szükségünk. Velük dolgozunk ma is, holnap is, holnapután is — életre halálra összeköt bennünket közös ügyünk, a szocializmus, a kommunizmus építése. Ezért nem mindegy számunkra, hogy hogyan vélekednek rólunk és mennyire támogatnak bennünket a tömegek! Mindenkor türelmesen meg kell magyarázni a tömegeknek a párt, az állam politikáját. Természetesen — egyes esetekben szükség van adminisztratív rendszabályokra is. Sőt! Ha a dolgozók érdekét szolgáló rendszabályainkat a nép többsége helyesli, a kisebbséggel szemben alkalmazott kényszerítő rendszabályokkal is gondoskodni kell végrehajtásukról. Ez nem csökkenti, hanem erősíti kapcsolatunkat az élenjáró rétegekkel. De e téren nem az adminisztratív rendszabályok a fő eszközök. Másfelől

ezek is sikeresebbek, ha meggyőző munkával előkészítettük és alátámasztjuk őket. „Mindenekelőtt a meggyőzés eszközéhez kell folyamodnunk és csak azután a kényszerhez"[1] — mondja ezzel kapcsolatban Lenin. Az erőszakoskodás, az önkényeskedés legtöbbször papiros eredményeket hoz. De a pártnak, az államnak nem ilyen „eredményekre" van szüksége — nem olyan „sikerekre", melyek révén akár a tömegek egyrészének is a párthoz való jó viszonyát lazítják, s akarva akaratlanul az ellenségnek nyújtanak segítséget. Ezért kell küzdeni az ilyen elhajlások ellen.

A legutolsó másfél évben a tömegekkel kapcsolatos helytelen magatartás azonban nem annyira a fenti hibákban, hanem a jobboldali elhajlók fellépéseiben jutott kifejezésre. A jobboldaliak egyes döntő kérdésekben az elmaradott tömegek, különösen a kispolgári ideológiával fertőzött tömegek uszályába kerültek. Mint a KV 1955 márciusi határozata megállapította, a jobboldali elhajlók a reakciós nézetek, törekvések szócsövévé váltak, és maguk is aktívan terjesztették a népi demokrácia fejlődésével szemben álló elméleteket. (A nehézipar fejlesztésének felesleges volta, a kisárutermelés bővített újratermeléséről szóló elmélet stb.) Ez azzal a veszéllyel járt, hogy a párt a tömegek élcsapatából az elmaradott tömegek uszályába kerülő szervezetté válik. A jobboldaliak helytelenül, antimarxista módon fogták fel a tömegek megnyerését is. Elvtelen engedményeket tettek az elmaradottabb rétegeknek, demagóg módon vetették fel az életszínvonal emelésének kérdését. Csak a jólétről beszéltek, és ugyanakkor elhallgatták, hogy ez csakis megfeszített munkával, a termelés, a munka termelékenységének emelésével, az önköltség csökkentésével, nagymérvű takarékossággal érhető el. Az elmaradottakat biztatta az is, hogy a jobboldaliak szó nélkül mentek el a lazaságok mellett, hogy tűrték a munkafegyelem lazulását, az üzemi tolvajlások elszaporodását, a tervek teljesítésének elmulasztását. Az elmaradottabb rétegek szájíze szerint való volt a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésének akadályozása és a kisárutermelő szektor felmagasztalása. Ide tartozik az is, hogy az állami kötelezettségek teljesítését, az adót, a begyűjtést nem eléggé követelték meg. A jobboldaliaknak ez a politikája, amely kedvezett a lógósoknak, spekulánsoknak, kétségtelenül vonzólag hatott az elmaradottabb rétegekre, nagy népszerűségre tett szert közöttük. De népünk többségét nem ezek teszik. A többség jól tudja, hogy csak becsületes munká-

[1] *Lenin* Művei. 32. köt. Szikra 1953. 219. old.

val, kötelezettségei maradéktalan teljesítésével lehet tartóssá tenni életszínvonalunk emelkedését. A jobboldali elhajlás elkedvetlenítette a dolgozók többségét, akik egyre jobban követelték, hogy a párt teremtsen rendet, kérje számon a tényleges munkát, a kötelezettségek lelkiismeretes teljesítését. Ennek a követelésnek tett eleget a KV 1955 március 2—4-i ülése. Az ülés határozatai kifejezik dolgozó népünk többségének akaratát. A párt e határozatában abból a marxi—lenini útmutatásból indult ki, mely szerint a párt nem elvtelen engedményekkel, hanem helyes politikájával nyeri meg a tömegeket. A párt kötelessége, hogy a dolgozó tömegek tudatosságát szakadatlanul magasabb fokra emelje. A pártnak a tömegek élén kell haladnia. Ki kell fejeznie a legöntudatosabb munkások érzéseit, törekvéseit, — arra kell törekednie, hogy a dolgozók fő tömegét megnyerje, maga után vonja. A párt, bár harcot folytat az elmaradottabb tömegek meggyőzéséért, nem tehet elvi engedményeket, nem ezekhez szabja politikáját. A párt igyekszik őket megnevelni és az élenjáró tömegek színvonalára emelni.

A jobboldali elhajlók ezeket a marxista tételeket figyelmen kívül hagyták, és ebben — bármennyire is hangsúlyozták az ellenkezőjét — lényegében a tömegek lebecsülése mutatkozott meg. Abban, hogy az elmaradottak uszályába kerültek, az nyilvánult meg, hogy lebecsülik a tömegek fejlettségét. A jobboldali elhajlók nem látták, hogy a tömegek nagy része már a fejlettség magasabb fokán van. Az elmaradottak szájaíze szerinti politika kifejezte azt, hogy nem bíznak a tömegek értelmében, nevelhetőségében és így eleve lemondanak a tömegek öntudatának magasabb fokra emeléséről. A jobboldaliak fellépésükkel súlyos kárt okoztak a tömegekhez való viszony területén, rombolták a párt és a tömegek viszonyát, elősegítették az ellenséges szólamok terjesztését. Pártunk Központi Vezetősége 1955 március 2—4-i ülésén teljes nagyságában tárta fel azt, hogy fejlődésünkre nézve milyen hatalmas veszélyt rejt magában a jobboldali elhajlás. Ennek megfelelően a Központi Vezetőség olyan határozott intézkedéseket tett, melyek elősegítik ennek az elhajlásnak mielőbbi kiküszöbölését. A KV ülését követő időszakban jelentős eredményeket értünk el ezen a téren. De még mindig találkozhatunk az elhajlás okozta helytelen nézetekkel és gyakorlattal. Ennek oka abban rejlik, hogy a jobboldali elhajlók által támogatott közszellem elég széles mértékben elterjedt, elég mélyre hatolt. Éppen ezért ma is ez az a főveszély, amely ellen elsősorban küzdeni kell.

IV

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS A SZEMÉLYISÉGEK TÖRTÉNELMI SZEREPÉRŐL

A történelmi materializmus, amikor a néptömegek döntő, meghatározó szerepét elismeri a társadalom fejlődésében, egyáltalán nem tagadja a történelemben vezető szerepet játszó személyiségek jelentőségét. Sőt! A történelmi materializmus az egyetlen elmélet, amely objektíven megmutatja szerepüket és tudományosan megvilágítja ennek alapját.

1. A történelmi személyiségekről

A történelmi személyiség vagy másként szólva a történelmi egyéniség fogalmán a társadalomban fontosabb vezető szerepet betöltő embert: uralkodót vagy hadvezért, politikust vagy nagy gondolkodót, illetve más, a történelemben szereplő neves személyiséget értünk[1]. A történelmi vezető — osztályának képviselője. Magába sűríti osztályának legdöntőbb tulajdonságait. Vezetővé az teszi, hogy osztályánál vagy legalábbis annak nagy tömegénél jobban felismeri osztálya szükségleteit, és osztálya érdekeit képviselve, küzd kielégítésükért. A történelmi személyiség bizonyos mértékig felismeri a történelemben uralkodó egyes törvényszerűségeket, és ilyen vagy olyan módon igyekszik azokat tevékenységében figyelembe venni. A történelem során először a munkásosztály pártjának vezetői, a marxista—leninista pártok vezetői számára vált lehetővé — a dialektikus materializmus alapján —, hogy teljes mértékben felismerjék a társadalom törvényszerűségeit.

Vezető csak az lehet, akit követnek. Így a történelmi egyéni-

[1] Egyes helyeken — ha röviden is — foglalkoztunk már a tudósok, feltalálók, írók és művészek szerepével. Ezért a kérdés egyszerűbb tárgyalása érdekében itt döntően csak a politikai személyiségek, az osztályharc vezetőinek szerepével foglalkozunk.

ség ismérvéhez az is hozzátartozik, hogy tömegekre — legalábbis osztályának egy részére támaszkodik. Vagyis akaratával, célkitűzéseivel nem áll egyedül, hanem a társadalom, illetve annak egy része követi és támogatja.

Mi az alapja annak, hogy a történelmi személyiség más egyéneknél jelentősebb szerepet tölt be?

Fentebb már kifejtettük, hogy a társadalmi szükségszerűség véletlenekből tevődik össze és véletlenekben fejeződik ki. Olyan véletlenekben, mint amilyen — a történelmi szükségszerűséghez képest — az egyes emberek cselekvése. Arról is volt már szó, hogy mivel minden egyes ember tevékenysége benne foglaltatik a történelmi eredményben, az egyén szerepe nem elhanyagolható tényező. Ha ezeket az általános tételeket a történelmi vezetőkre vonatkoztatjuk, kitűnik, hogy szerepük figyelemre méltó és számbaveendő tényező. A történelmi személyiség cselekedete — nem egy véletlen a sok között. Az ő tevékenységét a társadalomban betöltött funkciója, jelentős szerepe kiemeli a többi közül, s „jelentősebb", fontosabb — mondhatni megsokszorozottabb — történelmi véletlenné teszi. A történelmi vezető irányít, elgondolásai nem maradnak pusztán egyéni óhajok, hanem ezreket, tízezreket befolyásoló és mozgató erővé válnak. Így a történelmi személyiség akarata, cselekedetei nem csupán az ő egyéni hozzájárulását jelenti a történelmi eseményekhez. Miután vezető szerepénél fogva ezrek és tízezrek erőfeszítéseit, ereiét, tevékenységét az általa kívánt irányba tereli, akarata meghatványozottan jelentkezik a történelmi eredményben, és ily módon jelentősebben befolyásolja azt, mint más egyes egyének, közemberek akarata. Minél fontosabb vezető szerepet tölt be a történelmi egyéniség, minél nagyobb a hatalma, annál nagyobb lehet hatása a történelmi eseményekre. Természetesen ezen belül nem elhanyagolható tényező, hogy milyenek a történelmi egyéniség képességei, jelleme stb. A jobb képességű vezető sikeresebben használja fel a rendelkezésére álló lehetőségeket, s ezzel jelentősebben érvényesíti elgondolásait a történelemben, mint más, gyengébb tehetségű. Viszont hiába tehetséges valaki, ha nem jut hozzá tehetségének kifejtéséhez. Az események ily módon egyes vezetők tevékenységéhez fűződnek, egyes vezetők tulajdonságai, képességei különböző eseményeket eredményeznek, melyek más jellemű embernél talán nem fordultak volna elő stb. Az ilyen jellegű véletlenek mind-mind befolyásolják a történelem menetét — hozzájárulásukkal kapja a történelem sajátos egyéni arculatát.

Erről mondja Marx, hogy a világtörténelem „nagyon misztikus valami volna, ha «véletlenek» nem játszanának benne szerepet. Ezek a véletlenek, természetesen, maguk is a fejlődés általános menetébe esnek, és más véletlenek ismét kiegyenlítik őket. De a gyorsulás vagy késlekedés nagyon is ilyen «véletlenektől» függ — amelyek között szerepel az a «véletlen» is, milyen a jelleme azoknak az embereknek, akik kezdetben a mozgalom élén állanak"[1].

Az osztálytársadalmak szubjektivista történetíróinak figyelmét ezek a véletlenszerű jelenségek kötik le, ezek vizsgálatába mélyednek el, s így megrekednek a felszínen, nem jutnak mélyebbre a történelmet mozgató szükségszerűségek felismeréséig. Csak a történelmi materializmus, amely számbaveszi mindkettőt, képes a társadalom tudományos magyarázatát megadni.

A történelmi személyiség, miután meghatározott körülmények között kiemelkedett és munkálkodni kezd, visszahat a társadalomra. A történelmi vezetők tapasztalataiknál, képességeiknél fogva értenek ahhoz, hogy többé vagy kevésbé feltárják az eseményeket mozgató rugókat. A vezetők megfogalmazzák osztályuk követeléseit, és megmutatják azt, hogy milyen úton kell azokat kielégíteni. Olyan jelszavakat adnak ki, melyek leginkább képesek magukkal ragadni a tömegeket. Ők kezdeményezik az osztály érdekét szolgáló cselekvést. Mozgósítják, szervezik az erőket osztályuk érdekeiért, képviselik és vezetik osztályuk harcát, melyben maguk is tevékeny részt vállalnak. A vezetők cselekvése lehet a társadalom fejlődését nehezítő, gátló, vagy pedig azt előrevivő, meggyorsító tevékenység. Mindez attól függ, hogy a vezető milyen osztályok, a reakciós vagy a feltörekvő, haladó osztályok képviselője. A haladó osztályokat képviselő személyiségek fellépésükkel, működésükkel elősegíthetik a társadalmi szükségszerűség gyorsabb érvényesülését, közelebb hozhatják a megérett társadalmi feladatok megoldását. Az egyes történelmi vezetők tevékenysége csak utolsó láncszeme annak az oksági láncnak, amely meghatározott eseményhez vezet. A történelmi személyiségek felteszik a koronát arra a műre, amelyet a megelőző történelmi fejlődés már előkészített. Az ő cselekedetük az az utolsó indíték, amely érvényesülni engedi a szükségszerű történelmi esemény bekövetkezését. Így a haladás képviselőinek tettei segítik eltakarítani azokat az akadályokat, melyek a fejlődés útjába esnek, és amelyek a szükségszerű események megvalósulását gátolták.

[1] *Marx—Engels.* Válogatott levelek. Szikra 1950. 310. old.

Különös élességgel láthatjuk ezt a munkásosztály nagy vezéreinél. A munkásság nagy vezetői felismerik a társadalom fejlődésének irányát, átérzik a tömegek szükségleteit, leghőbb vágyait és törekvéseit, s felvértezik őket az elmélet fegyverével, a tudományos előrelátással. Zseniális meglátással létrehozzák a tömegmozgalomnak legjobban megfelelő szervezeti formákat, feltárják az osztályharc sikeres vezetésének stratégiai és taktikai elemeit, hozzáértően vezetik a munkásosztály harcát. Mindezekkel meggyorsítják a történelmi folyamat, a munkásosztály győzelmét. A reakciós osztályok képviselői ezzel ellentétben, osztályuk reakciós törekvéseit szolgálják. Ennek érdekében minden intézkedésükkel nehezíteni kívánják a társadalmi haladást. Ehhez osztályuk minden eszközt rendelkezésükre bocsát. Például a nyugat-német monopóliumok és a nyugati imperialisták minden eszközzel támogatják Adenauer revansista politikáját. A reakció vezetői osztályuk minden erejének és befolyásának latbavetésével megnehezítik, sőt ideig-óráig megakadályozhatják a társadalmi fejlődést. Hitler, Mussolini, Hirohitó és mai követőik osztályuk segítségére, a rendelkezésükre álló politikai és gazdasági hatalomra támaszkodva, mind a társadalmi haladást gátolták és gátolják, s jelentős akadályokat gördíthetnek a fejlődés útjába.

A társadalmi haladás feltartóztathatatlan folyamat, s a fejlődés elkerülhetetlenül utat tör magának, és csak a történelmi folyamat szempontjából véletlen, hogy mikor és hol győzedelmeskedik. De ez olyan véletlenektől is függ, mint egyes vezetők tevékenysége. Ami azonban a történelmi fejlődés szempontjából véletlen, az egyáltalán nem közömbös, nem elhanyagolandó az egyes társadalmakban élő emberek számára. Egyáltalán nem mindegy például, hogy a szocializmus ügye a mi korunkban diadalmaskodik-e, avagy unokáink idejében. Nem mellékes számunkra, hogy a jobb kor gyümölcseit mi magunk szüreteljük-e le és élvezzük-e avagy utódainkra hagyományozzuk a szebb jövő hitét. A történelmi személyiségek tevékenysége igen nagy fontossággal bír egy-egy nemzedék életében, jelentős hatást gyakorol sorsának alakulására. A történelmi egyéniségek cselekedetei rányomják bélyegüket az adott történelmi korszak arculatára, eseményeinek lefolyására.

Ennek láttán a szubjektivisták kijelentik, hogy a történelmi személyiség szerepe korlátlan, s a társadalomban vezető szerepet játszók olyan befolyást gyakorolhatnak a történelemre, ami alapjában megváltoztatja a történelem menetét. Ez a felfogás alapjában téves. Bár a történelmi személyiség tevékenysége

meglassíthatja vagy meggyorsíthatja a társadalmi fejlődést, a történelem objektív menetét semmiféle egyén nem változtathatja meg. A történelmi személyiség akaratával, tevékenységével — melynek hatékonyságát a kezében lévő hatalom megsokszorozza — odahathat, hogy az adott körülmények mellett vagy ellen ezer, tízezer vagy akár millió ember is kiálljon. De tevékenysége mindenkor véletlen, olyan véletlen, ami befolyásolhatja a fejlődés ütemét, útjait, de sohasem emelkedhet a társadalmi fejlődést meghatározó tényezővé. A társadalmi fejlődés szükségszerűségén, bármily nagy legyen is valakinek a hatalma, nem teheti túl magát senki.

A társadalmi fejlődés objektív szükségszerűség, a társadalom anyagi életfeltételeiben végbement változások következménye. A termelőerők, s a nekik megfelelő termelési viszonyok fejlődése és ezzel az új társadalmi rend létrehozása, megállíthatatlan és szakadatlanul folyik. Amikor ellentmondások támadnak a termelőerők és a termelési viszonyok között, válságok, konfliktusok, a termelés pangása következik be. A régi viszonyok elviselhetetlenné válnak, minden a változást sürgeti. Ezért az átalakulásért küzd a feltörekvő osztály, melynek érdeke az új termelési viszonyok megteremtése. Ehhez a harchoz csatlakozik elkerülhetetlenül a sokmilliónyi dolgozó is, akiket, mint a termelés fő erejét, különösen sújt a régi termelési viszonyok gátló hatása. Ők is érdekeltté válnak a viszonyok megváltoztatásában, amitől legalábbis a tűrhetetlen nyomás megszűnését vagy enyhülését várják.

Napjainkban a kapitalizmus elérkezett halódó szakaszába. Ezen a szükségszerűségen nem változtathatnak sem a kapitalista vezetők, sem az egész burzsoázia. Ennek a helyzetnek a megszüntetéséhez likvidálniuk kellene a modern termelőerőket, melyek alapján ez a helyzet kialakult, meg kellene semmisíteniük a munkásosztályt, az új rend élharcosát és annak szövetségeseit. Ez azonban képtelenség, mert a burzsoázia létfeltételei a modern termelőerőkön, a munkásosztály kizsákmányolásán alapszanak. Ezek felszámolása saját létének felszámolását jelentené.

Mit tesznek, mit tehetnek e történelmi fejlődés előretörése ellen a reakciós osztályok — ma a burzsoázia — vezetői? A reakciós osztályok vezetőinek hatalmuknál fogva módjukban áll akadályokat gördíteni a haladás útjába, mozgósíthatnak ezreket, százezreket a régi rend mellett, nehezíthetik, fájdalmasabbá, gyötrelmesebbé tehetik a társadalmi átalakulást. De végképp

megakadályozni nem képesek, hiszen mind a gazdasági feltételek fejlődése, mind a milliós tömegek harca előkészítette, szükségszerűvé teszi a forradalmi változást. Ezt a szükségszerűséget a reakció mai gyászvitézei és hadaik ereje sem fordíthatja meg. Erről tanúskodik a történelem is. Hiába igyekeztek a római császárok, ezek a nagyhatalmú uralkodók megakadályozni a rabszolgatársadalom bukását — ez elkerülhetetlenül bekövetkezett. Ugyanez a sors érte a feudális társadalmat is, bár az uralkodók, vezérek mindent elkövettek ennek megakadályozására. S ugyanilyen sors vár a kapitalista társadalomra is, hiába igyekszik a burzsoázia vadállati terrorral, kegyetlenkedéssel megállítani a történelem menetét. A történelem elkerülhetetlenül a kommunizmus felé halad.

A személyiség történelmi szerepéről szólva ki kell térni a történelmi nagyság problémájára, vagyis arra a kérdésre, hogy kiket tekinthetünk a történelmi személyiségek között nagy embereknek. A történelmi egyéniségek és a nagy emberek fogalmát a burzsoá ideológusok éppúgy, mint a megelőző korok uralkodó osztályainak ideológusai összekeverik. Teszik ezt azért, hogy minden vezetőt történelmi nagyságnak tüntessenek fel. A pragmatizmus képviselői a sikeres tevékenységtől teszik függővé a történelmi nagyságot. Eszerint nagy ember az, aki céljait — bármilyenek voltak is azok — el tudta érni. Ugyanakkor nem ismerik el annak nagyságát, akinek ez nem sikerült. Így nálunk is kialakult a múltban olyan szembeállítás, hogy Széchenyi nagy volt, mivel terveinek jelentős részét, így a Duna-hajózást, a Lánchíd felépítését és másokat meg tudta valósítani. Ezzel szemben Kossuth, akinek harca elbukott, nem számít olyan nagy embernek. Ha ezt nem is mondták ki ilyen nyíltan, az oktatásban, a népszerűsítő munkában mégis ez az elv érvényesült. Míg Széchenyit szakadatlanul népszerűsítették, Kossuthról — egyes hivatalos ünnepek kivételével — alig esett szó. A pragmatista felfogásokat ma is szélesen terjesztik a burzsoá ideológusok a kapitalista országokban. De nálunk is hatnak még az ilyen nézetek maradványai. Az effajta elméletek azonban merőben önkényes felfogások. Maga a siker fogalma szubjektív kritériumot jelent, s a különböző osztályok különbözőképpen értelmezik ezt a fogalmat. Hogyan értékeljük továbbá azokat az egyéniségeket, akik időlegesen elértek sikereket, de azután mégis elbuktak? Attól például, hogy Hitler, Mussolini egy ideig sikereket értek el, nem váltak nagy emberekké, viszont Rákóczi, Kossuth és a Magyar Tanácsköztársaság kimagasló hőseinek nagyságát nem csökkenti

az, hogy a reakció túlereje leverte harcukat. Amint látható, a „siker" kritériuma nemcsak szubjektív, hanem a konkrét események objektív magyarázatánál elégtelen kategória.

Egyedül a marxizmus—leninizmus adja meg a történelmi nagyság objektív kritériumát. A történelmi nagyságot nem az dönti el, hogy valaki vezető szerepet játszik, uralkodó vagy hadvezér, államférfi vagy filozófus, művész vagy más híres személyiség. Nem minden történelmi személyiség nagy ember. *A történelmi nagyságot egyedül a haladás ügyéhez való viszony dönti el. Nagy ember az a történelmi vezető, aki tevékenységével előbbre vitte vagy előbbre viszi az emberiség fejlődését.* Minden nagy ember történelmi vezető. De a történelmi vezetők közül csak az nagy, aki a haladás képviselője. Ez a történelmi nagyság döntő kritériuma. Ennek a kritériumnak alapján objektíven meg tudjuk ítélni az egyes vezető emberek történelmi nagyságát. Mindazok, akik a maguk korában a társadalmi fejlődésért folytatott harcot vezették, nagyoknak számítanak még akkor is, ha netalán harcuk nem végződött sikerrel. Ezért tartjuk, joggal, nagy embernek Rákóczit, Kossuthot és a haladás többi kiemelkedő képviselőjét. Ennek alapján ítéljük el a reakció mindenkori képviselőit, a magyar történelemben a werbőczyeket, caraffákat, haynaukat, horthykat, bármilyen hatalmasok voltak vagy legyenek, bármilyen „sikeres" volt is tevékenységük. Ezért nem tartjuk őket történelmi nagyságoknak. Fucsik, a nagy cseh kommunista író és harcos írja erről egyik művében: „Mindenki, aki hűségesen él a jövőnek, s annak szépségéért esett el, márványba véste alakját. Ám mindenki, aki a múlt porából akart gátat emelni a forradalom áradatának, csupán pudvás fából faragott figura, akkor is, ha netán vállán a méltóság arany rangjelzése csillog."

A történelem nagy emberei azzal is eltérnek a többi történelmi vezetőtől, hogy — mint Plehanov mondja — „nagy kezdeményezők". Az ő tevékenységükhöz, nevükhöz fűződnek a nagy történelmi változások. Cselekedeteik összessége haladó fordulatot jelent azon a területen, ahol működnek, jelen esetben a társadalmi élet területén.

Amellett, hogy a történelmi nagyságot döntően a haladáshoz való viszony határozza meg, van bizonyos különbség is a történelem nagyjai között. Van-e alapja az ilyen megkülönböztetésnek? Feltétlenül. Különbség van a vezetők között abban is, hogy *mennyire* tudják felismerni a történelmi szükségszerűséget, mennyire képesek mozgalmát összekapcsolni a néptömegek har-

cával, mennyire képesek hatni a történelemre és így tovább. Nyilvánvaló, hogy aki a történelmi fejlődés szükségleteit jobban ki tudja elégíteni, az kimagaslóbb a többinél. Ennek alapján válaszolhatunk Széchenyi és Kossuth értékelésére is. Melyikük ismerte fel élesebben a magyar fejlődés béklyóit, melyikük mozgósította jobban a széles néprétegeket azok szétzúzására, melyiknek a hatása volt elhatározóbb, maradandóbb a magyar fejlődésre? Egyetlen példa elegendő ennek megmutatására: az a forradalmi mozgalom, melynek Kossuth egyik vezető képviselője volt, egyetlen nap alatt visszavonhatatlanul eldöntötte a jobbágyfelszabadítás kérdését, amiről a főrendek, a rendi országgyűlés évtizedekig vitázott, amire vonatkozóan Széchenyi csak a fokozatos átfejlődést tudta javasolni. Bár Kossuth harca végül elbukott, de a Kossuth által megmozgatott tömegek megváltoztak, öntudatosabbak, harcosabbak lettek, velük az elkövetkezendő évtizedekben minden politikai tényezőnek számolnia kellett. Mi elismerjük mindkét vezető nagyságát, és egyáltalán nincs szándékunkban csökkenteni Széchenyi nagyságát, haladó szerepét, de ezeknek alapján Kossuthot kimagaslóbb történelmi személyiségnek tartjuk. Felmerül a kérdés: van-e egyáltalán értelme az ilyen különbségtételnek? Természetesen van. Nem csupán elméleti megfontolásokból, hanem a gyakorlati harc szempontjából sem közömbös, hogy kit tekintünk „nagyobbnak" s így követendőnek a nagyok közül. A múltban például a reakció felhasználta a fentebb idézett megkülönböztetést arra, hogy az „izgága", a „tömegekkel cimboráló", „republikánus" Kossuthtal szemben a másik nagyot, a „bölcs", „higgadt", „fontolva haladó" királypárti Széchenyit állítsa mindenki elé példaképül. Ezt teszi ma is. Ezért fontos ebben a kérdésben is a tisztánlátás.

Természetesen a történelmi nagyság nem egyszer s mindenkorra adott valami. Ha valaki nem szolgálja élete végéig a haladás ügyét, bármily nagy érdemeket szerzett is a múltban, megszűnik a történelem nagyjaként szerepelni. Ez érthető. Miután valaki otthagyta a történelmi fejlődés szolgálatát, nem tudja a társadalmi szükségszerűséget helyesen felismerni, megszűnt e szükségszerűséget előrevinni. Aki elhagyja a nép ügyét, attól a tömegek elfordulnak, nem támogatják többé. Így elkerülhetetlenül elveszti történelmi nagyságát, amit éppen ezeknek a tömegeknek a szolgálatában nyert el. Az ilyen vezető végső megítélésénél egész életművét, elpártolásának mértékét és hatását tekintjük. Ennek alapján például Plehanovot, aki szembefordult ugyan a bolsevikokkal, de ez a szakasz viszonylag rövid volt, s szemben-

állásának hatása nem olyan jelentős — egész életműve alapján a haladás nagyjai közé soroljuk. Ezzel szemben Kautskyt — bár az „ortodox" marxisták kimagasló képviselője volt, aki nem keveset tett a marxista elmélet elterjesztéséért, s így időlegesen, pályája kezdetén nagy ember is volt — a burzsoáziának nyújtott több évtizedes, aktív támogatása miatt mégsem tekintjük történelmi nagyságnak.

A történelem nagy emberének szintén a történelmi vezetőkre jellemző képességekkel kell rendelkeznie, s a tömegekre, a pártra kell támaszkodnia. De a történelmi nagyság kiválik a történelmi vezetők közül, mert ezeknek a követelményeknek a többinél jóval kimagaslóbban tud megfelelni. A történelem nagy emberei teljesebben és mélyebben ismerik fel a társadalmi törvényszerűségeket, jobban fel tudják azokat használni. Tevékenységükben még eredményesebben tudnak a tömegekre támaszkodni. A haladás képviselőit magasrendű emberi tulajdonságok hatják át. Engels írja a kialakuló burzsoáziát képviselő vezetőkről: „Olyan kor volt ez, amelynek óriásokra volt szüksége és óriásokat is nemzett, a gondolkodás, szenvedély és jellem, a sokoldalúság és tudás óriásait. A burzsoázia modern uralmát megalapozó férfiak igazán nem voltak polgárian korlátoltak... A legsajátosabb bennük azonban az, hogy szinte valamennyien benne élnek és lélekzenek a kor áramában, a gyakorlati harcban, állást foglalnak és részt vesznek a küzdelmekben, egyikük szóval és tollal, másikuk karddal, némelyikük mindkettővel. Innen a jellemnek az a teljessége és ereje, amely egész emberekké teszi őket"[1]. Ilyenek voltak az akkori burzsoázia képviselői. Nem véletlen, hogy a történelem színpadáról lelépő, halódó burzsoázia már nem tud ilyen embereket kitermelni.

A történelemben ismert nagy személyiségek közül is kimagaslanak a munkásosztály vezetői: Marx, Engels, Lenin és Sztálin. A történelem azelőtt nem ismert hozzájuk hasonló óriásokat. Marx, Engels, Lenin és Sztálin a munkásosztályt képviselték és vezették, azt az osztályt, amelynek a világtörténelem leghatalmasabb feladata, minden kizsákmányolás megszüntetése és a szocializmus, a kommunizmus felépítése jutott osztályrészül. Ilyen óriási feladat végrehajtásához minden addiginál kimagaslóbb lángelmékre volt és van szükség. S a társadalom szükségletei meg is szülték e hatalmas feladatok megoldásához szükséges zseniket. Óriások ők, akik kimagasló elméleti érzékkel bír-

[1] *Engels.* A természet dialektikája. Szikra 1952. 34—35. old.

nak, s megtestesítik mindazokat a tulajdonságokat, melyekkel az igazi munkásvezérnek rendelkeznie kell. Olyan kérdésekre is választ tudtak adni, melyeken évezredekig töprengtek és vitáztak az emberiség legjobb elméi, a legnagyobb tudósok és gondolkodók. Ugyanakkor minden eddigi népvezérnél nagyszerűbb szervezők, akik soha nem látott nagyságú tömegeket tudtak mozgósítani és vezetni. Marx, Engels, Lenin és Sztálin felülmúlják az őket megelőző forradalmárok nagyságát, ők a világtörténelem legmélyrehatolóbb forradalmát készítették elő és vitték győzelemre. Nemcsak tanítói voltak a nemzetközi munkásmozgalomnak, hanem élharcosai is. Olyan vezetők és harcosok, akik kiemelkedő emberi tulajdonságokkal rendelkeztek, akik értettek ahhoz, hogyan kell a nép vágyait, törekvéseit a legjobban, a legérthetőbben megfogalmazni, és ezekért a legszélesebb tömegeket harcba vinni. Tevékenységük ezeknél fogva sorsfordulót eredményezett az emberiség történelmében. Hatásuk megmutatja, milyen óriási szerepet játszhat a leghaladóbb osztálynak, a munkásosztálynak a bizalmát és támogatását élvező, a legnagyszerűbb szervezett erőre, a kommunista pártra támaszkodó vezető.

* *
*

Amikor így hangsúlyozzuk a történelmi vezetők szerepét, rögtön meg kell mondani, hogy tevékenységük csak meghatározott feltételek mellett lesz eredményes. Mint minden ember, a vezetők is beleszületnek valamilyen termelési módba, az osztálytársadalomban pedig valamely meghatározott osztályba. Az, hogy a vezető hol szülessen, s milyenek legyenek azok a viszonyok, melyekben tevékenységét elkezdi, nem az ő akaratától függ. E viszonyokat a társadalom korábbi fejlődése, a megelőző nemzedékek munkája hozta létre. Az emberek, köztük a vezetők nem függetleníthetik magukat e viszonyoktól. Ellenkezőleg: e körülményeknek megfelelően kénytelenek élni. Ezek a körülmények, tehát a társadalom állapota és az osztálytársadalomban az osztályhelyzet határozzák meg gondolkodásukat, célkitűzéseiket és cselekedeteiket. Koruk, társadalmuk viszonyain minden egyéni nagyságuk mellett sem léphettek túl. Így például Hunyadi János idején fel sem merülhetett a polgári társadalom közvetlen megteremtésének gondolata, s ezért Hunyadi nem harcolhatott közvetlenül a polgári társadalomért. Ha Kossuthnak száz évvel előbb, tehát fejletlenebb, éretlenebb viszonyok között kellett volna tevékenykednie, nem tudott volna

olyan szerepet betölteni, mint amilyent a maga idejében betöltött. Kossuth mint korának embere a polgári átalakulásért harcolt. Helytelen és történelemellenes szemlélet lenne, ha tetteit nem a korában meglévő feladatok szemszögéből vizsgálnók. Kossuth nem mehetett túl azokon a viszonyokon, melyek között élt. Nem harcolhatott más feladatokért, mint amelyek a maga korában adva voltak.

De ugyanazon korban a különböző vezetők gyakran egymástól eltérően cselekszenek. Ennek oka a vezetők eltérő osztályhelyzetében rejlik. Ez szabja meg, milyen a viszonyuk koruk problémáihoz, hogyan fognak cselekedni.

A vezetők osztályhelyzetével kapcsolatban két megjegyzést szükséges tenni. Nem mindig és nem feltétlenül születése vagy eredeti foglalkozása határozza meg, hogy valamelyik vezető milyen osztályt képvisel. Ismeretes, hogy Engels, a munkásosztály nagyszerű vezetője, gyáros családból származott. Ezzel szemben a munkásáruló Bevin vagy Blank, mai német hadügyminiszter, munkáscsaládban láttak napvilágot, és hosszú időn keresztül munkások voltak. A vezető osztályhovátartozását az dönti el, hogy a történelmi személyiség kit képvisel, kinek a harcát vezeti. Marx írja erről szólva, hogy a kispolgárság ideológusai nem egyszemélyben szatócsok, kisiparosok stb., hanem olyan értelmiségiek, akiket a kispolgárság érdekeinek kifejezése tesz a kispolgárság szellemi vezetőivé. Továbbá az a tény, hogy a vezető mindenkor valamely osztályhoz tartozik és annak érdekeit védi, egyáltalán nem zárja ki, hogy egyes esetekben osztályán túlmenő érdekeket is kifejezzen. Így a feudalizmus ellen küzdő burzsoázia vezetői fellépésükkel nemcsak osztályuk, hanem az egész harmadik rend, ezen belül a dolgozók érdekeit is kifejezték. Ez teljesen érthető, hiszen abban az időben minden társadalmi kérdés a hűbériség és a hűbéri csökevények elleni harcba torkollott. Az, aki a harc élén álló osztályhoz tartozott, egyben több-kevesebb mértékben más osztályok érdekeit is képviselte. Még inkább áll ez a munkásosztály vezetőire. Minden dolgozó *igazi* érdeke a kizsákmányolástól és elnyomástól mentes szabad élet, a szocializmus megteremtése, melynek a munkásosztály a zászlóvivője. Ezért a proletariátus vezetői osztályuk következetes képviseletével az *összes* dolgozók igazi érdekeit fejezik ki. Természetesen egy osztály vezetőjének tevékenységét még abban az esetben is, amikor osztályáén túlmenő érdekeket elégít ki, döntően osztályának célkitűzései, érdekei fogják meghatározni. Kossuth, aki 1848—49-ben a nemzet harcának hivatott vezetője volt, mindenkor mint

a polgárosuló középnemesség radikális részének képviselője cselekedett. A forradalomban minden esetben olyan magatartást tanúsított, úgy tevékenykedett, mint ennek az osztálynak élenjáró képviselője és vezetője. Ez a magyarázata korlátainak is: annak, hogy nem eléggé értette meg a jobbágyság, továbbá a városi plebejus rétegek és az elszegényedett értelmiség kívánságait, és emiatt egyes esetekben szembefordult ezek képviselőivel, Táncsiccsal, Petőfivel, Vasvárival és másokkal, akik radikálisabb, a középnemesség érdekein is túlmenő fordulatért küzdöttek. Sőt, esetenként — osztályelőítéleteitől is vezettetve — szembenállt olyan követeléseikkel is, amelyek nem kizárólag népi osztályérdekeket, hanem az általa vezetett szabadságharc következetesebb folytatását célozták. (A hazaárulók vagyonának elkobzása, határozott fellépés a Békepárt megalkuvó politikájával szemben stb.) A vezetők nem képesek saját osztályuk befolyása alól kiszabadulni — cselekedeteiket tehát ez is meghatározza. A vezetők hatása a történelemre éppen ezzel magyarázható, hogy koruk, osztályuk körülményeinek megfelelően cselekszenek.

A konkrét történelmi helyzet szabja meg azt is, hogy valaki kiemelkedik-e, személyiséggé válik-e vagy sem. A társadalom szükségletei, a társadalom meghatározott fejlődési foka teszi lehetővé egyes meghatározott tulajdonságokkal bíró emberek kiemelkedését történelmi személyiséggé. Így például csak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme tette hatványozottan lehetővé, hogy Oroszországban a társadalom eddig elnyomott osztályaiból olyan kiváló vezetők emelkedjenek ki, mint Szverdlov, Dzserzsinszkij, Ordzsonikidze, Kujbisev, Kirov, Kalinyin, Zsdánov, Hruscsov, Bulganyin, Molotov, Mikojan, Kaganovics, Svernyik és mások, s olyan nagyszerű katonai tehetségek és hősök kovácsolódjanak ki, mint Frunze, Kotovszkij, Csapajev, Parhomenko, Scsorsz, Vorosilov, Bugyonnij, Zsukov és mások. Természetesen abban, hogy a történelemben éppen azok a vezetők emelkednek ki, akikről példaként is beszéltünk, abban jelentős része van e kiváló személyiségek egyéni képességeinek is. Tehetségük, tudásuk, energiájuk és más vonásaik különbek a többi emberétől, és ezért kiemelkednek közülük. Személyi tulajdonságaik folytán ők válnak leginkább alkalmassá arra, hogy a történelemben felmerülő feladatokat felismerjék és megszervezzék a tömegeket azok megoldására.

A társadalom fejlődése során megérett feladatok végrehajtása nemcsak lehetővé, hanem szükségessé is teszi olyan emberek kiemelkedését, akik képességeiknél fogva a legalkalmasabbak ezek

megoldására. A társadalomban sok ember rendelkezik a legkülönbözőbb képességekkel, tehetséggel. Így mindenkor megvan e szükséglet kielégítésének feltétele. Ezért van az, hogy amint létrejön valamilyen társadalmi szükséglet, szükségképpen fellép, aki azt felismeri, aki a tömegeket mozgósítani tudja e szükséglet kielégítésére. A szubjektivisták ettől az egy személytől teszik függővé valamely esemény bekövetkezését, azt hirdetik, hogy e személy nélkül nem úgy ment volna végbe a történelem, ahogy végbement. Erre az érvelésre már a múlt században megfelelt egy német történetíró, mondván: Vajon, ha Kolumbusz nem fedezte volna fel Amerikát, ma is ismeretlen lenne előttünk ez a földrész? Vajon, ha Newton nem fedezte volna fel a tömegvonzás törvényét, akkor ma sem tudnánk róla? Ha a XIX. század elején nem találták volna fel a gőzmozdonyt, vajon mindmáig postakocsin járnánk? S így lehetne folytatni sorjában. A gyakorlat, az élet azt bizonyítja, hogy ha a társadalom előtt valamilyen feladat áll, egyszerre többen is eljutnak a feladat megoldásához. Így például a darwini elmélet kialakulásával egy időben más természettudós: Wallace is felismerte a fajok fejlődését és annak törvényszerűségét. Polzunov orosz gépész és Watt csaknem egyszerre találták fel a gőzgépet. Hasonló a helyzet a társadalmi tudományokban, a társadalmi életben is. Engels írja, hogy „ha Marx volt is az, aki a materialista történelemfelfogást felfedezte, Thierry, Mignet, Guizot és valamennyi angol történetíró 1850-ig azt bizonyítja, hogy törekedtek erre, és az a tény, hogy Morgan is felfedezte ugyanezt a felfogást, azt bizonyítja, hogy az idő megérett erre, és hogy fel *kellett* fedezni"[1].

Azt, hogy a történelmi események nem egy személytől függenek, nemcsak az bizonyítja, hogy egyszerre többen is törekszenek a történelmi szükséglet kielégítésére és többen is megoldják a feladatot. Bizonyítja ezt az is, hogy ha valamely történelmi szereplő meghal, még mielőtt a történelem által eléje állított feladatot megoldotta volna, szükségszerűen kiemelkedik valaki, aki folytatja és befejezi ügyét. Plechanov erre Napóleont hozza fel példaként. A XVIII. század végi francia burzsoáziának „kardra", katonai diktátorra volt szüksége, hogy hatalmát a mozgásba jött tömegektől megvédje, valamint azért, hogy a burzsoázia számára új területeket hódítson meg. Napóleon előtt több jelölt is volt e posztra, de ezek meghaltak vagy más okból alkalmatlanná váltak, még mielőtt a burzsoázia igényét kielégítették volna. Így

[1] *Marx—Engels.* Válogatott művek. 2. köt. 505. old.

került sor Bonaparte Napóleonra. Ha ő meghal, akadt volna más, de a feladat nem maradt volna megoldatlan. Vagy hogy újabb példát mondjunk: a munkásosztály felszabadításának ügye, a társadalom fejlődésének ez a fő szükségessége megköveteli, hogy a harc élén arra hivatott vezérek álljanak. Ezek elkerülhetetlenül kikovácsolódnak a harc során. Így emelkedett a mozgalom vezetőjévé Marx és Engels. Haláluk után az új korszakban, az imperializmus korszakában szükségszerűen kiemelkedett a munkásmozgalom új vezetője, az orosz munkásosztály lángeszű vezére, Lenin személyében. De a munkásosztály Lenin halála után is megtalálta ügye méltó folytatóját, Sztálint és Lenin más kiváló tanítványait. Ehhez hasonlóan a társadalomban mindig szükségszerűen akad olyan ember, aki a társadalom előtt álló feladatok hivatott megoldójává válik.

A kiemelkedett személyiség többnyire hosszú időn keresztül áll osztálya élén, vezeti harcát. A vezetők minden mozgalom élén viszonylag stabil helyzetet foglalnak el, huzamosabban irányítják azt. Mi ennek a magyarázata?

A tömegek a vezetőben meghatározott politikai célok képviselőjét látják. A vezetők indokolatlan cserélgetése zökkenőket okoz az osztályharc irányításában, nehezíti az osztály küzdelmét. Mindezek miatt az egyes osztályok érdeke ahhoz fűződik, hogy viszonylag stabil vezetőgárda kialakulását, tevékenységük folyamatosságát biztosítsák. Lenin mondja a munkásosztály harcával kapcsolatban: „... egyetlen forradalmi mozgalom sem lehet tartós a vezetők szilárd és a folytonosságot fenntartó szervezete nélkül"[1]. Vagy másutt: „... «tíz» tehetséges (tehetségek pedig nem születnek százával), kipróbált, hivatásszerűen képzett és az évek hosszú során át iskolázott, egymással kitűnően összedolgozó vezér nélkül a jelenlegi társadalomban egyetlen osztály sem folytathat állhatatos harcot"[2]. De ami itt a munkásosztály harcával kapcsolatban hangzott el — az érvényes a többi osztály harcára is. Az egyes osztályok, miután vezetőik kiemelkedtek, nem engedik azok indokolatlan cserélését, mással való meggondolatlan felváltását. Viszont mi történik a többi, vezetésre törő és erre képes tehetséggel? Miután a mozgalom élén álló vezető kiemelkedett, a többiek erőfeszítései nem válnak feleslegessé. Ha nem is ők lesznek az osztály legélén, tevékenységükre azért nagy szükség van. A többi — eredetileg a vezetőhelyre számításba jövő egyén — az osztály kiemelkedő vezetője körül tömörül. Mint osztályuk

[1] *Lenin* Művei. 1. köt. Szikra 1954. 282. old.
[2] Ugyanott, 279. old.

legaktívabb egyénei — e vezetővel együtt alkotják az osztály vezető magját. A történelmi személyiség csakis velük együtt képes feladatának — az osztályharc vezetésének — eleget tenni.

A XIX. század elején és közepén a magyar polgárosuló középnemességnek szüksége volt olyan politikai vezérre, aki a bonyolult helyzetben sikeresen tudná vezetni harcát. Kossuth mellett többen is számításba jöttek e posztra. Wesselényi Miklós, Teleki László, Deák Ferenc és mások. Mindannyiuk közül kiemelkedett Kossuth, akit kiváló egyéni tulajdonságai, nagyszerű szónoki és publicisztikai képessége, tettei, melyekkel kivívta a széles tömegek rokonszenvét és az egyéb körülmények valamennyi jelöltnél alkalmasabbá tették a vezetésre. Így Kossuth lett a középnemesség legélenjáróbb képviselője és nem ennek az osztálynak más tagja. De azzal, hogy Kossuth vezetővé lett — e vezető funkció elérése lehetetlenné vált a többiek számára. A középnemesség, de a dolgozó tömeg is elsősorban Kossuthba helyezte bizalmát, őt ismerte el, őt támogatta és nem mást. Ha tehát valamely vezető az osztály élére kerül, szükségszerűen lehetetlenné válik, hogy másik ember foglalja el helyét. Változás csakis akkor következik be, amikor a vezető valamilyen oknál fogva az osztály irányítására alkalmatlanná válik, vagy pedig az osztálynak, a történelmi helyzet és a feladatok változásával a vezetésben másfajta emberekre van szüksége. Ez következett be az 1848—49-es forradalom és szabadságharc leverése után. A középnemességet — egy ideig tartó passzív ellenállása után — anyagi érdekei, a nép forradalmi fellépésétől való félelme, az osztrák elnyomókkal való kiegyezés felé terelték. Ennek megvalósítására a „rebellis", a magyar függetlenség csorbíthatatlan megőrzéséért mindvégig küzdő Kossuth nem felelhetett meg. A középnemesség választása más emberre — Deák Ferencre — esett, aki végül is megoldotta ezt a feladatot. Természetesen valamely vezetőnek a kiemelkedése korántsem ilyen egyszerűen történik és távolról sem ilyen egyértelmű folyamat. A végleges helyzet kialakulásáig számtalan véletlen, számtalan mellékes mozzanat játszik közre. Itt, a történelmi folyamat általános ismertetésénél megelégedhetünk a fő tendencia, a lényeges mozzanatok ismertetésével. A konkrét történelmi kutatásoknál azonban feltétlenül figyelembe kell venni a véletlenszerű körülményeket is ahhoz, hogy a valóság teljesen hű képét megkaphassuk.

A szubjektivisták csak a látszatból — a mozgalom élén álló emberek tevékenységéből — ítélnek. Náluk a vezető váratlanul felbukkanó, csillogó üstökösként lép a színre, amely fényével

annyira elkápráztatja a szubjektivistákat, hogy képtelenek rajta kívül mást meglátni. A szubjektivisták figyelmen kívül hagyják annak tényleges okait, hogy miért lett valaki vezető, nem látják vagy nem akarják látni, milyen feltételek mellett tevékenykedhetett és hathatott.

De helytelen a szubjektivistáknak az a nézete is, hogy voltak idők, mikor valamilyen társadalmi átalakulásnak a lehetősége megvolt, de mivel nem volt hős, kiemelkedő egyéniség, a lehetőség nem válhatott valósággá. Mint láttuk: a társadalom előtt álló feladat soha nem marad megoldatlan, ha annak feltételei megértek. Amint a történelem megköveteli, előbb vagy utóbb lesz olyan vezető, aki a társadalom szükségleteit felismeri és élére áll a megvalósításáért folyó harcnak.

A történelmi materializmus ezeket a tapasztalatokat általánosítva jut el ahhoz a fontos következtetéshez, hogy nem a hősök csinálják a történelmet, hanem a történelem hozza létre a hősöket. A történelem nem a hősök alkotása, hanem ellenkezőleg, a „hősök", a történelmi szereplők tevékenysége az objektív történelmi folyamattól függ, cselekedeteiket az determinálja.

A történelmi személyiség — kiemelkedése után sem cselekedhet önkényesen, úgy, ahogy az eszébe jut. Ahhoz, hogy a vezető akarata érvényesüljön, ismernie kell a társadalmi élet mozgástörvényeit, azoknak alapján kell cselekvése irányát megszabnia, hogy a kitűzött célnak megfelelő eredményhez juthasson. Emellett szükséges az is, hogy a tömegek magukévá tegyék ezeket a célokat, kövessék a vezetőt a megvalósításukért való harcban. A tömegek megnyeréséhez pedig az szükséges, hogy a vezető tevékenysége egybekapcsolódjon osztálya legaktívabb elemeinek tevékenységével. Ezek az osztályok harcát vezető pártokban tömörülnek. Az egyes emberek, bármily kiválóak is képességeik, az őket támogató erők nélkül, osztályuk érdekeit felismerő társak nélkül nem képesek mozgósítani a tömegeket, s így nem is tudnak hatni a történelemre. Ez érthető is. Az emberek társadalomban élnek — minden ember tevékenysége számtalan módon kapcsolódik más emberek működéséhez. A társadalom tagjainak közreműködése nélkül senki sem fejthet ki semmiféle tevékenységet. Nem élhet senki a társadalomban a társadalom többi tagjaitól függetlenül. Még inkább áll ez az osztályharc vezetőire. Az osztályharc átfogja az élet minden területét. Ahhoz, hogy az osztályharc vezetője áttekinthesse a helyzetet, s hangja, akarata eljusson osztályához, és mozgósítani tudja a tömegeket, a vezető egyéni képességei nem elegendőek. A történelmi szemé-

lyiségnek olyan szervezetre van szüksége, mely ezt a feladatot megoldja.

Az egyes osztályok szervezetei közül legjelentősebb az osztály pártja. Ez a hatalom megszerzéséért, illetve a megtartásáért folyó harcban vezeti az osztályt. Irányítását így vagy amúgy, az osztály valamennyi szervezete elfogadja. Éppen ezért egy osztály vezetői döntően az osztály pártján keresztül vezetik osztályukat. A párt teszi lehetővé, hogy a vezető ne forgácsolja szét az erejét, hogy tehetsége kibontakozhasson. Csakis a párt nyújtja annak lehetőségét, hogy gondolatai a leginkább eljussanak a tömegekhez, és hogy a történelmi egyéniség mozgósíthassa, vezethesse a tömegeket. A vezető tevékenysége tehát függ a párttól. A párt biztosítja számára a fórumot, a tömegekhez jutást és a vezetés eszközeit. Amilyen mértékben képes a vezető magával-ragadni a párt tagjait, olyan mértékben képes hatni a tömegekre és rajtuk keresztül a történelemre. A pártok viszont, melyek az egyes osztályok harci szükségleteinek kielégítésére jöttek létre, nem függenek az egyéniektől, hanem fennállnak mindaddig, míg osztályuknak szüksége van rájuk. Ez a magyarázata annak, hogy a történelmi értelemben vett pártok, az egyes osztályok harci szervei akkor is fennmaradnak, amikor vezetőik már elpusztultak. Így például Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht meggyilkolása ellenére — ami súlyos csapást jelentett az éppen csak megalakult Német Kommunista Pártra — a párt továbbra is fennmaradt. Ez természetes, hiszen a párt a német munkásosztály, a nép pártja, és annak létérdekeit fejezi ki. Ugyanez a helyzet, ha a párt vezetője bármely okból kiválik a vezetésből. Mindez bizonyítja: nem a vezető határozza meg a párt sorsát, nem őtőle függ a párt. Ellenkezőleg! Az ő tevékenysége a pártjától függ. Ha a vezető elszakad pártjától — tehetetlen lesz.

Természetesen a vezető és a párt kapcsolata nemcsak egyoldalú valami. A vezetők is hatnak a pártra, befolyásolják annak sorsát. Vezetésük meggyorsíthatja pártjuk, s ezen keresztül a tömegek győzelmét. Tévedéseik, hibáik, elpártolásaik viszont megnehezíthetik azt, vagy pedig meggyorsíthatják pártjuk elkerülhetetlen bukását. De nem a vezetők, hanem a tömegek tevékenysége, magatartása, az objektív szükségszerűség dönti el a párt sorsát.

Az elmondottakból levonhatjuk azt a következtetést, hogy az osztálytársadalom története során, ahol mindig osztályok harcoltak egymással, legtöbbször pártjaik vezetésével, a küzdelemnek sokszor nevet is adó vezetők (Spartacus-felkelés, Dózsa

paraszthábor\u00faja stb.) mint az oszt\u00e1lyérdek kifejezői, képviselői, mint oszt\u00e1lyuk fő harci szervezete, a párt vezetői hatottak a tömegekre és ezen keresztül a történelemre. Ezért mondja Lenin: „... a forradalmat nem egyének csinálják, hanem pártok"[1].

A munkásosztály nagy vezérei is csak a munkásosztály pártján keresztül tudták az osztályt győzelemre vezetni. Marx és Engels nemcsak a munkásosztály tanítói voltak, hanem forradalmi szerveinek, pártjának vezetői is. A munkásosztály harci szerveivel való szoros kapcsolatuk, aktív tevékenységük e szervek vezetésében — kezdve a Kommunisták Szövetségétől, az Internacionálén, a munkásosztály nemzetközi pártján keresztül — biztosította az egész világ történelmére gyakorolt hatásukat. Ugyanez jellemző Leninre is. Lenin, felismerve a történelmi helyzet adta követelményeket és lehetőségeket, a forradalmi munkáspárt kikovácsolója, majd annak vezetője volt. Az ő bölcs pártvezetése tette lehetővé a szocialista forradalom győzelmének közelebbre hozatalát, a párt sorozatos sikereit. Ezeken keresztül vált lehetővé a forradalmi mozgalom meggyorsulása az egész világon. Sztálin óriási hatása a világtörténelem fejlődésére szintén arra vezethető vissza, hogy a Kommunista Párt kiváló vezetőjeként tevékenykedett. A munkásosztály nagy vezetőinek a történelemre gyakorolt páratlan hatását kiváló egyéni képességeiken kívül az is magyarázza, hogy ők új típusú pártnak a vezetői. E párt megtestesíti magában a dolgozók évezredes harcának minden tapasztalatát. A párton belül uralkodó szervezeti elvek, mint például a demokratikus centralizmus, a kollektív vezetés, lehetővé teszik, hogy a párt és annak vezetői a legtökéletesebben alkalmazkodhassanak az osztályharc szükségleteihez. A marxista—leninista párt vezetőinek van arra a legtöbb lehetősége, hogy a széles tömegeket a legcélszerűbben, legátütőbben tudják irányítani az osztályharcban. A kommunista pártok vezetőinek páratlan hatása annak is köszönhető, hogy a legtökéletesebben tudták és tudják kihasználni a pártban rejlő lehetőségeket.

Összefoglalva a személyiségek történelmi szerepéről elmondottakat: láthatjuk, hogy a párt és a vezetők, a párt és a tömegek viszonyában bonyolult kölcsönhatás érvényesül. A dolgozók harca teremti meg az osztály fő harci szervét, a pártot. A tömegek, a történelmi szükségszerűség emeli ki az adott helyzetnek leginkább megfelelő vezetőket. Ezek fejezik ki legjobban

[1] *Lenin* Művei. 26. köt. 370. old.

az osztály érdekeit, s a legaktívabban harcolnak érte. A vezetők visszahatnak a történelemre, lassíthatják vagy gyorsíthatják annak menetét. A vezetőknek ez a visszahatása csak úgy érvényesül, ha maguk mögé tudják állítani a tömegeket. Minél szélesebb tömegek állnak mögöttük, annál nagyobb a lehetősége, hogy tevékenységük sikerrel jár. A vezetők csak az osztály pártján keresztül képesek nagyobb, átfogóbb hatást gyakorolni a tömegekre. Az osztályok vezetői éppen ezért, mint az osztály pártjának vezetői, hatnak a széles tömegekre, és ezen keresztül érvényesül hatásuk a történelem menetére.

A kölcsönhatás bármely oldalának figyelmen kívül hagyása vagy egy-egy oldalának eltúlzása súlyos hibákhoz vezet. Ezt láthatjuk a különböző ellenséges nézetek vizsgálatánál. A személyi kultusz csak a vezetők szerepét, a fatalizmus csak a vezetők tevékenységének determináltságát látja, és elhanyagolja a többi oldal vizsgálatát és megvilágítását. A dialektikus materializmus, amely összefüggéseiben vizsgálja a jelenségeket, figyelembe veszi az élet egész gazdagságát és bonyolultságát ebben az esetben is. Csakis ez teszi számára lehetővé, hogy a valóságnak megfelelő, egyedül tudományos képet adjon a személyiségek történelmi szerepéről, s így helyes útmutatást nyújtson a gyakorlati cselekvéshez.

2. A kollektív vezetésről és a személyi kultuszról

Pártunk Központi Vezetőségének 1953 júniusi határozatai, majd a III. kongresszus útmutatásai egyaránt elítélik a személyi kultuszt, és az ellene folytatandó aktív harcra, a kollektív vezetés maradéktalan megvalósítására mozgósítanak. Rákosi elvtárs 1955 március 11-én a budapesti nagyaktíván elhangzott hozzászólásában leszögezte: „Rendkívül vigyázunk arra, hogy a kollektív vezetés helyes elve el ne sikkadjon, hogy vissza ne térjen újra a régi egyéni vezetés ... A kollektív vezetés elvét ugyanúgy vagy még jobban őrizzük, mint ahogyan 1953-ban elhatároztuk"[1]. Pártunk vezetőségének ezekben a megnyilvánulásaiban nemcsak a klasszikusok tanításainak összegezése, hanem népi demokratikus fejlődésünk tapasztalatainak tanulsága is

[1] Szabad Nép, 1955 március 13.

kifejezésre jut. Több évi tapasztalatunk újra és újra igazolja, mennyire igazuk volt klasszikusainknak ebben a kérdésben is.

A kollektív vezetés a pártvezetés legfőbb elve. A kollektív vezetés elve abból indul ki, hogy egy ember — bármily kiváló legyen is — nem tudja áttekinteni és átfogni az osztályharc egész területét. Erre csakis a kollektíva képes. A közmondás is azt tartja: „több szem többet lát", „több fül többet hall". Ezért a kollektív vezetés elve megköveteli, hogy minden fontosabb kérdést együttesen vitassanak meg és közösen döntsenek el. Így válik lehetővé, hogy az egyesek bölcsessége helyett a kollektíva jóval nagyobb bölcsessége érvényesüljön. A kollektív vezetés egyesíti mindazt a tapasztalatot, amit a különböző területeken dolgozók kikovácsoltak, felhalmoztak. Lehetővé teszi a helyzet sokoldalú felmérését, a kérdések mindenoldalú megvilágítását, s mindezek felhasználását a döntésnél. A kollektív vezetés ennélfogva lehetővé teszi, hogy jól átgondolt, az élet minden területének követelményeit figyelembe vevő határozatok szülessenek. Ez biztosítja, hogy a határozatok többé-kevésbé helyesek, az adott helyzetnek leginkább megfelelő döntések lesznek.

A kollektív vezetés biztosítja a vezetés folyamatosságát és rendíthetetlenségét. Ez teszi lehetővé, hogy a munkásosztály harca ne szenvedjen fennakadást egyes vezetők egyéni sorsának kedvezőtlen alakulása miatt (például betegségük vagy haláluk, illetve a kapitalista országokban a kommunista vezetők emigrációja vagy bebörtönzése). A kollektív vezetés módot ad arra, hogy ezeket a kieséseket pótolják, a dolgozók harcát állandóan szilárdan vezessék, s így a munkásosztály ügye a kedvezőtlen körülmények ellenére is szakadatlanul előrehaladhasson.

A kollektív vezetés elve arra tanítja a vezetőt, hogy ne önmagát helyezze előtérbe, hiszen ő csak része a vezető kollektívának, a kollektíva dönt és nem ő, a kollektíva véleménye fejeződik ki a vezető szerv minden megnyilvánulásában. Így óvja a vezetőket az önteltségtől és elbizakodottságtól.

A kollektív vezetés elve nemcsak azt követeli meg, hogy a vezető szervek együttesen döntsenek, hanem azt is, hogy a vezetők vegyék figyelembe a legszélesebb kollektíva, a dolgozók véleményét is. A kollektív vezetés közelebb hozza a tömegeket a vezetőkhöz. A tömegek nem a mindenkitől távolálló, a tömeg fölé emelkedő, megközelíthetetlen vezetőt látják bennük, hanem saját emberüknek tekintik őket, húsnak a húsukból, vérnek a vérükből. A kollektív vezetés teret ad a tömegek bátor kezde-

ményezésének, aktivizálja a széles tömegeket, mert megnöveli a vezetésbe bevontak számát, s a vezetők bátran támaszkodhatnak a „vezetettek" észrevételeire, javaslataira. Mindez maga után vonja, hogy a vezetők eredményesebben láthatják el feladatukat.

A kollektív vezetés a káderek nevelésének legjobb iskolája. A régi, tapasztalt vezetők mellé kerülő fiatalabbaknak, újabbaknak lehetővé teszi, hogy a közös munkában tapasztalataik gyarapodjanak s a feladatok megoldásának helyes módját elsajátítsák. A kollektív vezetés a munka ellenőrzésének, a hibák feltárásának is egyik leghathatósabb eszköze. A kollektíva tudja megakadályozni, hogy a különböző területeken előforduló hibák feltárásában ne érvényesüljön a személyi rokonszenv vagy ellenszenv. A kollektív vezetés teszi lehetővé, hogy miután a hibákat feltárták, tárgyilagos és határozott intézkedésekkel ki is küszöbölják azokat. A kollektív vezetés tehát óriási fölénnyel bír az egyéni vezetéssel szemben. Ezért kell mindenütt érvényesítenünk.

A kollektív vezetéssel homlokegyenest szembenáll a személyi kultusz. A személyi kultuszt a történelmi vezetők szerepének túlbecsülése jellemzi. A személyiség kultusza olyan felfogás, amely szerint minden történelmi esemény a vezető akaratának, cselekedeteinek tulajdonítható. Vagyis a személyi kultusz a személyiség szerepének szubjektivista felfogása. Ebből következik a személyi kultusz másik jellemzője — a vezetők előtti kritikátlan hajbókolás, a vezető személyek tömjénezése. A személyi kultusz elkerülhetetlen velejárója a tömegekkel szembeni arisztokratizmus, a tömegek szerepének elhallgatása vagy lekicsinylése.

A személyi kultusz azért veszélyes, mert meghamisítja a valóságot, megfordítva ábrázolja a vezetők és a tömegek közötti viszonyt. Úgy tünteti fel, mintha a vezér, a hős teremtené a történelmet és nem a történelem a hősöket. Mintha a nép lenne a vezérért és nem a vezér a népért, a dolgozók ügyéért. Ez a helytelen elmélet azután káros, a párt tevékenységét, a nép harcát súlyosan hátráltató magatartásra nevel.

A személyi kultuszból az következik, hogy a vezetőhöz kell hűnek lenni és nem az ügyhöz, melynek pedig a vezető csupán képviselője. Vagyis elsikkad a munkásosztály harcának igazi tartalma, és helyébe az egyes személyekért folyó harc lép. A személyi kultusz arra nevel, hogy csak a vezetőtől tegyük függővé a dolgozó nép ügyét, hogy kritikátlanul fogadjuk a vezető tevékenységét, még akkor is, ha téved.

A személyi kultusz azért oly veszélyes, mert gátolja a kollektíva, a tömegek alkotó tevékenységének, aktivitásának kibontakozását, leszoktatja a dolgozókat az önálló gondolkodásról és cselekvésről. Arra nevel, hogy a tömegek tevékenysége csupán a mindent elintéző vezetőség utasításainak végrehajtására szorítkozzon, a vezető mindentudó, nem követhet el hibákat, nem kell tehát törődni az ügyekkel, mindent elintéz a csalhatatlan vezető. Ezzel azonban a személyi kultusz csírájában elfojtja a tömegek kezdeményezését, bírálatát, pedig a párt előtt álló óriási feladatokat csak a tömegek maradéktalan mozgósításával lehet megoldani. A személyi kultusz akadályozza a marxizmus—leninizmus alkotó módon történő tanulmányozását és továbbfejlesztését, mert kizárólag a vezetőktől várja azt.

A személyi kultusz nemcsak a tömegeket szereli le, hanem a vezetőt is tévútra viszi. Leszoktatja a valóságos helyzet, a társadalmi törvények és a tömegek hangulatának tanulmányozásáról, és arra ösztönzi, hogy kizárólag saját szubjektív óhajai, saját megítélése alapján, önkényesen cselekedjen. A személyi kultusz tehát voluntarizmusra nevel. Arra tanítja a vezetőket, hogy ne törődjenek a tömegek hangjával, véleményével, ne igyekezzenek velük szoros kapcsolatot teremteni, ehelyett csakis önmagukban bízzanak. A személyi kultusz nagyra növeli a vezetőkben a gőgöt, az elbizakodottságot, mindazokat a tulajdonságokat, melyek a tömegeket eltaszítják a vezetőktől.

A személyi kultusz szembeállítja a vezetőket a kollektív vezetéssel, a kollektív vezetés elvének megsértésére nevel. Ugyanakkor a „tekintély védelme" jelszavával a kollektíván belüli kritika üldözésére ösztönöz. A személyi kultusz tehát a pártonbelüli demokrácia gyengüléséhez, a kollektív bölcsesség semmibe vevéséhez vezet, s akadályozza a valóban hatékony vezetés kialakítását, s az egyoldalú, szubjektív vezetés alapjává válik.

A személyi kultusz akadályozza, hogy a régi vezetők mellett új káderek emelkedjenek és nevelődjenek ki. Megnehezíti mind a régi, mind az új vezetők továbbfejlődését, valamint a vezetők hatékony ellenőrzését. A személyi kultusz légkörében elburjánzanak a hibák, megtűrik őket, és ezáltal tovább halmozódnak, súlyosbodnak.

Világos tehát, hogy a személyi kultusz a munkásosztály, a nép érdekeivel homlokegyenest szembenálló elv és gyakorlat. Olyan káros politika ez, mely súlyosan veszélyezteti a dolgozók ügyének előrehaladását és győzelmét.

A személyi kultusz és az egyszemélyi vezetés károsságát világ-

gosan tárta fel pártunk Központi Vezetőségének 1953 júniusi határozata, majd a harmadik kongresszus határozata. A Központi Vezetőség 1953 júniusi ülésén elhangzott önkritika elsősorban a párt egyik legfelsőbb szervében megnyilvánuló egészségtelen jelensegekről szólt. Olyan hibákról, melyeket azóta maradéktalanul felszámoltak. Voltak, és néhol még találhatók olyan elvtársak, akik a Központi Vezetőség 1953 júniusi ülésének határozataiból azt a következtetést vonták le, hogy a kollektív vezetés hiánya és a személyi kultusz csakis a Központi Vezetőségen belül nyilvánult meg, és ezeket a jelenségeket csupán a központi vezetés hibáinak tekintik. Ennek megfelelően megkísérlik csökkenteni saját felelősségüket a múlt hibáiban, mindenért a felsőbb vezetést akarják felelőssé tenni. A kollektív vezetés elvének megsértése, a személyi kultusz azonban — mint arra Rákosi elvtárs kongresszusi beszámolójában rámutatott — kimondatlanul ugyan, de az egész pártban meghonosodott vezetési elv és módszer volt. A személyi kultusz jelentkezett az olyan módszerekben, mint például a közép és alsó vezető funkcionáriusok előtérbehelyezése s ugyanakkor a párt háttérbe szorítása, a párt szerepének elhallgatása. Személyi kultusz nyilvánult meg e funkcionáriusok népszerűsítésének túlhajtásában. Hasonló megnyilvánulás volt a kritikátlanság az egyes vezető szerveken belül, az önelégültség, a bírálat elfojtása, a vezető szerveken belüli egyenlőség megsértése, az egyszemélyi döntés az egyes vezetők — párttitkárok, járási, megyei titkárok stb. részéről. Megmutatkozott a személyi kultusz egyeseknek a tömegekkel szembeni arisztokratizmusában is. A Központi Vezetőségnek és a III. kongresszusnak a személyi kultusszal kapcsolatos határozatai tehát útmutatásul szolgálnak az *egész* párt számára. Az *egész* pártban — a legfelsőbb szervektől a legalsóbbakig — megalkuvás nélküli harcot kell folytatni a személyi kultusz ellen. Ez igen fontos napjainkban is, mert bár ezen a téren értünk el komoly eredményeket, mégis számos jel azt mutatja, hogy egyes pártszervezetekben újra megsértik a kollektív vezetést, vagy ha meg is valósítják, akkor csak formálisan.

Vannak akik úgy vélekedtek vagy még ma is úgy vélekednek, hogy a párt tárta fel a hibákat, a párt hozott intézkedéseket, így hát a személyi kultusz elleni harc csak a párt belügye. Ez a nézet helytelen. A személyi kultusz nemcsak a párton belül nyilvánult meg: jelei egész életünkben megtalálhatók voltak. Találkozhattunk velük a gazdasági életben, az állami életben s a kulturális területeken egyaránt. Csak egynéhány kiragadott példát

mondunk. Elég általános jelenség volt egyes gazdasági és állami funkcionáriusok kritikátlan dicsőítgetése és a bírálat elfojtása ezek részéről. Elég sok gazdasági és állami funkcionárius nemtörődömséget tanúsított a dolgozók ügyeivel szemben. A személyi kultuszt jellemzi — a művészi és tudományos életben egyes helyeken ma is megnyilvánuló kritikátlanság. A személyi kultusz érvényesül a tudomány és a művészet egyes területein még meglévő klikkszellemben, kis csoportok monopóliumában. A személyi kultusznak a gyakorlati életben megnyilvánuló jelenségei visszatükröződtek a tudományos és művészi termékekben is, de a közoktatásban is. A történelemtudományban például túlzottan kiemelték a vezetők szerepét, míg a tömegek tevékenységének megvilágítása elmaradt. A művészi ábrázolás hasonló hibákba esett. A vezetők életét kiemelő színdarabok és filmek elhallgatták a tömegek szerepét.

Az elmondottakból az következik, hogy a személyi kultusz nemcsak a párt soraiin belül fellépő jelenség. Az élet minden területén felbukkant és egyes megnyilvánulásai a különböző területeknek megfelelő sajátos formákban fellelhető egyes helyeken még ma is. Ezért szükséges, hogy minden kommunista és nem-kommunista ismerje fel a személyi kultuszt, bármily különböző jelenségekben nyilvánul is meg, és sokoldalú, az élet minden területét átfogó, az egyes területek sajátságainak megfelelő konkrét harcot folytasson ellene.

A személyi kultusz, az egyéni vezetés — mint azt a Központi Vezetőség kongresszusi beszámolója megállapítja — súlyos károkkal járt. A párton belüli demokráciát megsértette, s ez lazította a párt és a tömegek kapcsolatát. De a személyi kultusz, az egyéni vezetés hozzájárult az egyéb téren elkövetett hibákhoz is. Ily módon a személyi kultusz a szocialista építés jelentős akadályává vált. Ezért mondotta Rákosi elvtárs pártunk III. kongresszusán, hogy az egyéni vezetés módszerével, amelyből rengeteg hiba és kár származott, határozottan végezni kell, és helyébe a kollektív vezetést kell uralkodóvá tenni a pártvezetésben.

* *
*

A személyi kultusz káros elmélete és gyakorlata elleni küzdelemben, a kollektív vezetés elvének maradéktalan érvényesüléséért folyó munkában is, nagy vezetőink, Marx, Engels, Lenin és Sztálin mutatnak példát. Marx egyik levelében a következőket írja: „Mivel mindenféle személyi kultuszt lenéztem, az

Internacionálé fennállása idején soha nem engedtem nyilvánosságra hozni azt a számos írást, amelyben érdemeimet ismerték el és amellyel a különböző országokból árasztottak el, sőt soha nem is válaszoltam ezekre, legfeljebb csak ritkán megdorgáltam írójukat."

Engels, aki szüntelenül harcolt a vezetők tömjénezése ellen, egyik levelében a pártvezetőkhöz való viszonnyal kapcsolatban írja: „... arra is szükség van, hogy az emberek végre hagyjanak fel azzal, hogy a párthivatalnokokhoz — saját alkalmazottaikhoz — örökké csak glaszékesztyűvel nyúljanak és velük, mint csalhatatlan bürokratákkal, alázatosan, nem pedig kritikus módon álljanak szemközt"[1]. Ugyanakkor mind Marx, mind Engels állást foglaltak a vezetés kollektivitása mellett — elítélték az egyéni döntéseket. Lenin is szakadatlanul küzdött egyes vezérek tömjénezése ellen, és a kollektív vezetést a párt legfőbb vezetési elvének tekintette. Szverdlov halála alkalmából például azt írja, hogy azt a hatalmas veszteséget, amit Szverdlov kiesése jelent, csak úgy lehet pótolni, ha a helyén vezető kollektívák munkálkodnak. Sztálin az új típusú proletárvezér egyik fő jellemzőjeként, egyik legerősebb vonásaként emeli ki Lenin végtelen egyszerűségét és szerénységét. Egy levélre, melyben egy elvtárs biztosította őt személye iránti hűségéről, Sztálin a következőképpen válaszolt: „... azt tanácsolnám Önnek, hogy vesse el a személyek iránti hűség «elvét». Ez nem bolsevik elv. Legyen hű a munkásosztályhoz, a munkásosztály pártjához, államához. Ez szükséges és helyes. De ezt ne tévessze össze a személyek iránti hűséggel, ezzel az üres és fölösleges értelmiségi sallanggal"[2].

1938-ban a Komszomol könyvkiadója egy „Elbeszélések Sztálin gyermekkoráról" című könyvecskét készített elő kiadásra. Ez alkalomból I. V. Sztálin a következőket írta a kiadónak.

„Határozottan ellene vagyok az «Elbeszélések Sztálin gyermekkoráról» kiadásának.

A könyvecskében tömegével vannak ténybeli pontatlanságok, kitalálások, túlzások, meg nem érdemelt felmagasztalások. A szerzőt tévútra vezette a mesék, a hazugságok (jóllehet, a «jóindulatú» hazugságok) a talpnyalás iránti kedvtelése. Szomorú a szerzőre nézve, de a tény tény marad.

Azonban nem is ez a döntő. A fő abban van, hogy a könyv

[1] *Marx.* A gothai program kritikája. Szikra 1953. 55. old.
[2] *Sztálin* Művei. 13. köt. Szikra 1951. 20. old.

tendenciája a szovjet gyermekek (és általában az emberek) tudatába plántálni a személyi kultuszt, a vezérek és a hibátlan hősök kultuszát. Ez veszélyes és káros. A «hősök» és a «tömeg» elmélete nem bolsevik, hanem eszer elmélet. A hősök alkotják a népet azzal, hogy a tömeget néppé változtatják át — mondják az eszerek. A nép alkotja a hősöket — válaszolják a bolsevikok. A könyvecske az eszerek malmára hajtja a vizet. Minden ilyenfajta könyvecske az eszerek malmára fogja hajtani a vizet, ártani fog közös bolsevik ügyünknek.

Tanácsolom a könyvecske megsemmisítését.

I. V. Sztálin"[1].

Ugyanakkor Sztálin soha nem szűnt meg kiemelni a kollektív vezetés jelentőségét. Emil Ludwig német íróval folytatott beszélgetésében a következőket mondja: „Nem, egyénileg dönteni nem lehet. Az egyénileg hozott határozatok mindig vagy majdnem mindig egyoldalú határozatok. Minden testületben, minden kollektívában vannak olyanok, akiknek a véleményével számolni kell. Minden testületben, minden kollektívában vannak olyanok, akik helytelen véleményeket hangoztathatnak ... 100 egyénileg hozott határozatból, amelyeket nem ellenőrzött, nem módosított a kollektíva, körülbelül 90 határozat egyoldalú"[2]. Ugyanebben a beszélgetésben a Központi Bizottságról Sztálin megállapítja, hogy „ott vannak a párt legjobb szakemberei, az élet különböző területeinek kiváló ismerői. Ebben az areopágban összpontosul pártunk bölcsessége — mondja Sztálin. Mindenkinek módjában áll kijavítani bárkinek egyéni véleményét, javaslatát. Mindenki előadhatja saját tapasztalatait. Ha nem így volna, ha egyénileg hoznánk határozatokat, súlyos hibákat követnénk el munkánkban. Mivel azonban mindenkinek megvan a lehetősége arra, hogy kijavítsa az egyesek hibáit, és mivel figyelembe vesszük ezeket a módosításokat, az eredmény az, hogy többé-kevésbé helyes határozatokat hozunk"[3].

Az SZKP Központi Bizottsága számtalanszor fellépett a személyi kultusz, az egyéniség történelmi szerepének túlbecsülése ellen. A Párttörténet megjelenésekor a pártpropaganda helyzetéről és feladatairól hozott központi bizottsági határozat is elítélte azt a gyakorlatot, hogy a párt történetét egyes vezetők életének, tevékenységének ismertetésén keresztül mutassák be.

[1] Voproszi Isztorija, 1953. 11. szám.
[2] *Sztálin* Művei. 13. köt. 112. old.
[3] Ugyanott, 112—113. old.

Azóta is számos pártmegnyilvánulás bélyegezte meg a személyi kultuszt és hangsúlyozta vele szemben a kollektív vezetést, mint a pártvezetés fő elvét. Elegendő az 1953 június 10-i Pravda cikkre, az SZKP 50 éves évfordulójáról szóló tézisekre utalni.

Pártunk 1953 júniusi és III. kongresszusi határozatai a személyi kultusz elleni harcot, mint fontos feladatot jelölték meg. Nyomukban fokozott erővel indult meg a küzdelem a személyi kultusz ellen és értünk is el jelentős eredményeket. Ma már elmondhatjuk, hogy ha vannak is még egyes helyeken maradványai a személyi kultusznak, általában sikerült azt leküzdeni. A személyi kultusz elleni harc ugyanakkor egy sor problémát is felvetett: egyes elvtársak nem látták és sokszor ma sem látják, hogy hogyan kell ellene küzdeni. Ennek tisztázása annál is inkább égető feladat, mivel a jobboldali elhajlók a személyi kultusz elleni harc ürügyén a vezetők tekintélyének tervszerű lejáratását folytatták. Így ma a személyi kultusz maradványai elleni harcnak úgy kell folynia, hogy ezzel párhuzamosan megszilárduljon a vezetők tekintélye. Ezt viszont csak úgy tudjuk megvalósítani, ha e küzdelmet hozzáértően folytatjuk.

Vannak elvtársak, akik a személyi kultusz elleni harc egyedüli módját annak külső megnyilvánulásai elleni küzdelemben látják. Természetesen ez is a személyi kultusz elleni harchoz tartozik. De ez annak csupán részterülete és nem alapvető formája. A személyi kultusz mélyebben fekvő valami: egy sor helytelen nézet és a belőlük folyó káros gyakorlat. Ezek ellen kell küzdeni, ami sokkal nehezebb, bonyolultabb dolog, mint a külső megnyilvánulások felszámolása.

A személyi kultusz elleni harc helyes módját a Központi Vezetőségünk 1953 júniusi és azóta hozott határozatai, továbbá a kongresszus határozatai mutatják meg. Ez a harc akkor hatékony, ha elsősorban olyan intézkedéseket teszünk, melyek lehetetlenné teszik a személyi kultusz érvényesülését, melyek alapjukban változtatják meg a párton belüli légkört. Ilyen a kollektív vezetés érvényesítése mind az alsó, mind a felső pártszervekben. A Központi Vezetőség, a kongresszus határozatai ennek az elvnek végrehajtását segítik elő akkor, amikor széleskörű jogokat biztosítanak a választott szerveknek és tagjaiknak, amikor előírják a vezetők beszámolási kötelezettségét az őket megválasztóknak, amikor erősítik a pártonbelüli demokráciát, fejlesztik a bírálatot-önbírálatot stb. Nagy jelentősége van pártunk alkotmányának, az új Szervezeti Szabályzatnak, mely e fontos elveket minden párttag számára lerögzíti. A párt ugyan-

akkor gondoskodik arról, hogy az élet minden területén érvényesüljenek ezek az elvek. Nagyszerű példa erre az 1954-ben elfogadott tanácstörvény, mely leszögezi, hogy a tanács kollektív vezető testület, s az olyan intézkedések, melyek ezt a kollektivitást biztosítják: a tanácstagok beszámolási kötelezettsége, a tanácstagok visszahívhatóságának biztosítása és a törvény egyéb intézkedései.

A személyi kultusz elleni harcot nemcsak szervezeti, hanem ideológiai síkon is folytatni kell. Ezt az ideológiai harcot elősegíti a történelmi materializmus oktatása, melynek szellemével gyökeresen ellentétes a személyi kultusz. Helytelen lenne mindebből azt a következtetést levonni, hogy a tömeg, a kollektíva minden, a vezetők jelentősége elenyésző, megbecsülésükkel nem kell törődni. A munkásosztály igazi vezetői, mint láthattuk, igen komoly szerepet töltenek be az osztály, a párt harcának irányításában. A burzsoázia nagyonis jól tudja, hogy a munkásosztály vezetőinek milyen nagy jelentőségük van az osztályharcban, és éppen ezért igyekszik őket bebörtönözni vagy fizikailag megsemmisíteni, hogy így a munkásosztály harcát lefejezze. A munkásosztálynak, a népnek mindenkor látnia kell vezetői nagy jelentőségét, és fokoznia kell éberségét az ellenséges próbálkozásokkal szemben, minden eszközzel óvnia kell nagyjai életét

A személyi kultusz elleni harc nem jelenti azt sem, hogy most már ne tiszteljük, ne szeressük vezető elvtársainkat. E kérdés körül elég sok zavar tapasztalható. Megmutatkozik ez abban, hogy az elvtársak egy része szinte restelli kifejezésre juttatni pártunk vezetői iránt érzett szeretetét. Másfelől a zavar ezen a területen egészen szélsőséges és pártellenes formában kifejezésre jutott a vezetőink iránti tiszteletlen magatartásban, kispolgári, felelőtlen, tekintélyüket lejáratő bírálgatásban.

A munkásosztály, a nép igazi vezetői tetteikkel, példamutató magatartásukkal, az osztályharcban kiválóan betöltött szerepükkel emelkedtek ki a többi harcos közül. A kommunista vezetők a kommunista magatartás példái, a legjobbak a jók között. Olyan emberek, akik tetteikkel páratlan tekintélyre tettek szert, mind országuk dolgozói között, mind a nemzetközi munkásmozgalomban. Természetes tehát a vezetőink iránti szeretet, megbecsülés. Amikor őket tiszteljük, szeretjük, akkor legjobb harcosainkat, elvtársainkat becsüljük meg bennük, akiket a munkásosztály, a nép emelt és állított vezető helyükre. A munkások érettségét, hozzáértését becsüli le az, aki úgy véli, hogy a munkásosztály és a nép nem a legkiválóbbakat választotta vezetőül,

s hogy a dolgozók nem azokat emelték ki a vezető posztok betöltésére, akik átlagon felüli tevékenységükkel érdemelték ki a párt vezetőinek büszke címét!

A személyi kultusz elleni harcot elferdítették és teljesen káros irányba vitték a jobboldali elhajlók, akik kispolgári, anarchista módon léptek fel a pártvezetőkkel szemben. Igyekeztek lejáratni tekintélyüket és rajtuk keresztül az egész pártvezetés tekintélyét. Bizalmatlanságot keltettek a felső pártszervek iránt. Felléptek a demokratikus centralizmusnak olyan fontos követelményével szemben, mely szerint a felsőbb pártszervek határozatait végre kell hajtani. A párthatározatokat magukra nézve nem tekintették kötelezőnek, lépten-nyomon meggondolatlanul bírálgatták és igyekeztek lejáratni. Természetesen a párt nem azt követeli, hogy mindenki mindenkor teljesen egyetértsen mindennel. Lehetnek és vannak is bíráló észrevételek a párthatározatokkal kapcsolatban is. De akár van ilyen, akár nincs — a párthatározatokat mindaddig, amíg érvényben vannak, végre kell hajtani, a bírálatokat pedig a Szervezeti Szabályzatban megjelölt, pártszerű módon kell jelezni. Csakis így biztosíthatjuk a hibák tényleges kijavítását, ahelyett, hogy — mint azt a jobboldaliak tették — felelőtlen fecsegéssel rombolnánk a párt tekintélyét. A jobboldali elhajlók ilyen jellegű fellépései is a párt egysége, szervezettsége ellen irányultak, és ezzel tág teret nyújtottak a párt vezető szerepét rombolni és kiküszöbölni igyekvő osztályellenségnek. Nem véletlen, hogy a jobboldaliak támadásai a demokratikus centralizmus, a felső pártvezetés ellen az ellenség tetszésével találkoztak, és az ilyen hangulatokat az osztályellenség teljes mértékben igyekezett táplálni.

Mondani sem kell, hogy a marxizmus—leninizmustól teljesen idegen az ilyen anarchista jellegű szemlélet, és a marxizmus ennek megfelelően mindenkor harcot folytatott a vezetőket lejáratő demagóg és anarchista hangulatkeltés ellen. Engels „A tekintélyről" szóló cikkében szétzúzta a vezetők feleslegességéről szóló anarchista okoskodásokat. Megsemmisítő iróniával mutat rá arra, hogy a modern élet bármely területén nélkülözhetetlenek a vezetők, szükség van utasításaik maradéktalan betartására, mivel különben sem termelés, sem politikai cselekvés, sem más tevékenység nem lenne lehetséges. Lenin „Mi a teendő?" című művében többek között szembeszáll a tudatosságot lebecsülő ökonomista állásponttal, rámutat arra, milyen nagy jelentősége van a tudatos tényezőknek, köztük a mozgalom élén álló vezetőknek. Lenin megmutatja a munkásmozgalom

mintaszerű vezetőinek jellemző vonásait, és arra szólít fel, hogy ilyen vezéreket igyekezzünk kikovácsolni. A vezetés jelentőségének felismerése fűti Lenint a Bolsevik Párt II. kongresszusán, mikor a vezető szervek megfelelő összetételéért harcol. Lenin a „«Baloldaliság» — a kommunizmus gyermekbetegsége" című művében a politika ábc-jének tartja annak felismerését, hogy az osztályok élén pártok, s a pártok élén vezetők állanak. Lenin megsemmisítően bírálta azokat, akik általában hadakoztak a vezetők ellen. A vezetők jelentőségének felismerése hatja át Leninnek és Sztálinnak a káderproblémákról szóló írásait is. E néhány példán túl sorolhatnánk vég nélkül tovább a hasonló megnyilvánulásokat. A marxizmus mindenkor elismerte a vezetők és különösen a munkásosztály vezéreinek jelentőségét. Éppen ezért a munkásosztály érdekeivel, a marxizmussal kerül szembe és objektíve a burzsoázia érdekeit védi az, aki a személyi kultusz elleni harcot a vezetők elleni általános harcként értelmezi és folytatja. Az ilyen magatartás megbontja a párt egységét, lehetetlenné teszi, hogy a párt sikeresen vezethessen. A szocializmus építésében mindennél nagyobb feladatok állanak előttünk. Emellett az ellenség sem nézi tétlenül fejlődésünket, fokozottabban támad és sikerül is még néha ingadozóvá tenni a tömegek egy részét. Ilyen körülmények között döntő fontosságú a párt és vezetői tekintélyének megszilárdítása. A pártba és vezetőibe vetett rendíthetetlen bizalom nélkül nincsen sikeres építés, nincs előrehaladás! Éppen ezért a pártegység, a pártszerűség zászlaja alatt éles, kérlelhetetlen harcot kell folytatnunk a jobboldali elhajlók minden anarchista jellegű fellépése mint főveszély ellen, de a „baloldali" veszély ellen is.

A személyi kultusz elleni és a kollektív vezetés megszilárdításáért folytatott harc nem könnyű. Nem röviden elintézhető feladatról, hanem a köztudatban élő, mélyen beivódott nézetek és gyakorlat felszámolásáról, olyan vezetési elv meghonosításáról és megszilárdításáról van szó, amelyben még kevés a tapasztalatunk. Ez sokoldalú, szívós munkát kíván. De csakis úgy segítjük elő a Központi Vezetőség és kongresszus idevágó határozatainak megértését és végrehajtását, ha nem riadunk vissza a nehézségektől, hanem kitartóan végigküzdjük ezt a harcot.

* *
*

A néptömegek és a személyiség történelmi szerepéről szóló marxista tanítás, óriási tudományos jelentősége mellett, egyben a tömegekkel és a káderekkel kapcsolatos pártpolitika-elvi alap-

jait is képezi. Klasszikusaink idevágó tanításainak mélyreható tanulmányozása, alkalmazása az adott viszonyokra és átültetése a gyakorlatba — minden párt, állami és gazdasági vezető feladata. Ez teszi elvileg megalapozottabbá és emeli magasabb színvonalra kádermunkánkat és a tömegekkel való kapcsolatunkat. Így járul hozzá nagy feladatunk, a szocializmus sikeres felépítéséhez.

TARTALOM

I. A NÉPTÖMEGEK ÉS A SZEMÉLYISÉGEK TÖRTÉNELMI SZEREPÉRŐL SZÓLÓ IDEALISTA NÉZETEK BÍRÁLATA 3

1. Mai szubjektivista nézetek a személyiségek történelmi szerepéről és ezek bírálata 6

2. Mai fatalista nézetek az emberek szerepéről a történelemben és ezek bírálata 16

3. A pártonkívüli mezben jelentkező nézetek bírálata 26

4. Az idealista elméletek népellenes jellege 28

II. A NÉPTÖMEGEK A TÖRTÉNELEM ALKOTÓI 37

1. A Marx előtti haladó gondolkodók a néptömegek szerepéről 37

2. A történelmi materializmus a néptömegek történelmi szerepéről 46

a) A néptömegek fogalmáról 46

b) A néptömegek történelemalkotó szerepének alapja és e szerep megnyilvánulása 51

c) A néptömegek szérepe a társadalom politikai életében 60

d) A néptömegek szerepe a társadalom szellemi életében 70

e) A néptömegek szerepe a szocializmus és a kommunizmus építésében 75

f) A néptömegek történelemalkotó szerepét befolyásoló tényezőkről 82

III. A TÖMEGEK ÉS A PÁRTOK 93

IV. A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS A SZEMÉLYISÉGEK TÖRTÉNELMI SZEREPÉRŐL 104

1. A történelmi személyiségekről 104

2. A kollektív vezetésről és a személyi kultuszról 122

Szerkesztette: Balló István. Műszaki vezető: Szécsi Andor.

A könyv szedését 1956 I. 19-én kezdték meg. Megjelent II. 27-én,
3000 példányban. Tartalmaz 8,1 szerkesztői ívet. Terjedelem 8,5 (A/5) ív. (106)

9417. Franklin-nyomda Budapest, VIII. Szentkirályi-utca 28.
Felelős: Vértes Ferenc.

SZIKRA